

صایب: ۹۵-۴

۹۶-۱

قیش ۱۳۷۳

بهار ۱۳۷۴

وایلیق

اون آلتی یاشیندا
تورکجه و فارسجا فرهنگي مجموعه
اون آلتینجی اون یئئدینجی ایل

شانزده ساله
مجله فرهنگي فارسی و ترکی
سال شانزدهم و شروع هفدهم

شماره امتیاز ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:

دکتر جواد هیئت

قیمت: ۳۰۰ تومان

بسم الله الرحمن الرحيم
ایچینده کیلر

(فهرست)

صفحة

- ۲ - ۱- نوروز بایرامی ایراندا : دو قئورجواد هیئت
- ۱۱ - ۲- فضولی نین فارس شهر یفده صنعتکار لیق خصوصیتلری : دو قئور غلامحسین بیگدلی
- ۳- حدیقه السعدا مقتل نوغونون کلاسیک نمونه سی دیر : آکادیمیک بکیر نی بیف -
- ۲۵ - کؤچورهن : د. ابراهیم پور
- ۴۱ - ۴- سنسیز (شعر) : اوستاد حمید نطقی
- ۴۲ - ۵- ملا محمد فضولی دامی آذربایجان شاعیری : عزیز محسنی
- ۶۱ - ۶- نسیم احسانی دن بیر غزل
- ۶۲ - ۷- فلکلر یاندى آمیهدان - پروفیسور یاشار قاریف دن : کؤچورهن : م. ر. هیئت
- ۸۵ - ۸- سید جمال الدین، شخصیتی ومجادله سی - محمد عاکف - کؤچورهن : م. ر. هیئت
- ۹۲ - ۹- شوشا شهری نین تاریخینه بیر باخیش : مهندس عبدالاحد بهراد
- ۱۰۱ - ۱۰- آذربایجان اتل ماهنیلاری : م. ع. فرزانه
- ۱۱۱ - ۱۱- بؤیوک فضولی میزین یادگاری من اوزوم - وقار احمد کؤچورهن : م. ر. هیئت
- ۱۱۷ - ۱۲- خواجه نصیر الدین ودولت مفهومو : سید جلیل حجازیفر
- ۱۲۲ - ۱۳- بؤیوک فضولی یه اتحاف (شعر) : اسماعیل جمیلی
- ۱۲۳ - ۱۴- حجت الاسلام والمسلمین سید علی اکبر اوجاق نژاد ایله مصاحبه نی آپاران : میرزه رسول اسماعیل زاده
- ۱۲۶ - ۱۵- ضیائی مرتدی (ناظم الملك) ... : میرهدایت حصاری
- ۱۳۸ - ۱۶- تبریز نخستین شهر دارنده تلفن دیرایران : صمد سرداری نیا
- ۱۴۶ - ۱۷- آبرونه فرمی

یاز صائی نون فهرستی ایکنجی بؤلومون ۱ نجی صحیفه سینده دیر.

وارليق

فصلنامه فرهنگي فارسي و تركي

تورکجه - فارسجا فرهنگي درگي

۱۶- جی ایل قیش ساییسی

۱۳۷۳- شمسی

يازان: دوكتور چوادهيئت

○ نوروز بايرامی ايراندا*

نوروز فارسجا بیئنی گۆن دشمکدير و ایرا نلیلارین ان بویوک بایرامی دیر. بۇ گۆن گۆنشا ایلی (شمسی) نین باشلانغیجی و فروردین آیی نیسن بیرینجی گۆن دور و مارس آیی نین ۲۱- جی گۆنونه تقابل ائدر. سو گۆن باهار فصلی نین بیرینجی گونو اولوب گنجه- گوندوزون برابر اولدوغو گۆن دور و اونا گوره ده اسکی دن بری تورکلرده اولدوغو کیمی عینی زاماندا باهار بایرامی دیر.

تاریخده نوروز: ایراندا نوروزون تاریخی و افسانهوی گنجمیشی واردیر. اسکی دن بری آریا ئلر ایکی بایرامی قوتلارمیشلار. بیریمی نوروز بایرامی، یعنی ایستی فصلی نین باشلانغیجی و دیگر مهرگان بایرامی، سویوق فصلی نین بیرینجی گونو، ا و زامان ایلی ایکی فصله (سویوق و ایستی) بؤلر میشلر و اؤن آي سویوق فصلی سوره میمش، سؤنرالار ایستی فصلی (یا ی) یئددی آي و سویوق فصلی (قیش) ئش آي قبول ائدیلدی.

ایستی فصلین باشلاماسی سورولرین آغیل دان چیخاردیب اوتلاقلارا آپاریلماسی و سویوق فصلین کلمه سی ده سورولرین تکرار آغیلا

بۇ مقاله استانبول تورکجه سیله ۲۲- ۲۰ مارت گونلرینده آنکارا دا گنجیریلن ملت لر آراسی نوروز سمپوزیوموندا مؤلف طرفیندن سونولموشدور.

قايتارىب اونلارا قيش يىملىرىنى تدارك ائتمەسى دىمكىدى.
جوخ اسكى زامانلاردا يىنى ايل يايلا يىنى تيرآيى ايله باشلامىش
(صيفى انقلاب)، بورىخان بيرونى - يە گۆره ايرانلىلار يىنى ايلي
فروردىنلە باشلامىش، حالبوكى مسعودى (التنبيه والاشراف) يىنى ايلين
يايلا و مهرگانين دا قيشلا باشلايدىغىنى يا زير .

اوستادا نوروزدان بحث ائدىلمەمىش دىر، لاکين پهلوى دىلینسده
يا زيلان دىنى کتابلاردا نوروزدان اسكى بير بايرام كىمى يىساد
اولونموشدور. هخامنشى و اشکانلىلار زامانىندا نوروز حقىنده دقيق
معلوما تىمىز يۇخدور. لاکين ساسانىلر دؤرونه عايد بو باره ده اولد-
وقجا زنگين معلومات واردير .

ايران ميتولوژىسىنه گۆره تانرى دؤنيانى و انساني و گۆنشى بو
گون ياراتمىش و ايرانين ايلک افسانهوى پادشاهى كيومرث بو گون
تخته اوتورموش و پادشاه اولموش (آثار الباقية، بورىخان بيرونى) و
بو گونو بايرام توتوموشدور .

يىنه ايران ميتولوژىسىنه گۆره جمشيد بو گون پادشاه اولموش و
يىنى دين گتيرمىش و بو گونو بايرام توتوموشدور. جمشيد مهر دىنىنه
اينانير و يىترده گونشين مظهرى ساييليردى. جمشيد ۷۰۰ - ۶۰۰ ايل
سلطنت ائتمىش و سليمان كىمى حيوانلار و جن و پرىلره ده حوكم-
ائدرمىش، اونون بير عى و بير ده اوزوگو وارمىش، اونلارلا دؤنيا
دا حكومت ائدرمىش .

بير گون آذربايجانا گلير، او گون گونش حمل بۇرجونا گيرمىشدى.
جمشيد اوچا بير يىترده تخت قوردوروب اوزرينه اوتورور و جواهر نشان
تاجى باشينا قويور. اطرافيندا توپلانلار اونو تاختيله اللرى اوستونده
گزديريرلر و بو گونو بايرام توتورلار .

اسكى دن نوروز بير گون يوخ، آلتى گون بايرام توتولورموش .
ايلک بئش گونده شاهنشاه خلقين مختلف طبقه لرىنى قبول ائدر و
اونلارين حاجتلىرىنى وئيريردى. آلتىنجى گون پادشاهين اوزونه مخصوص
دى. بو گون ان ياخينلار يىنى قبول ائدر اونلارلا خلوت ائدردى .

اسكى ايرانلىلار ايناملارينا گۆره نوروز گونلرينده اجدادلارى-
نين روحلارى يىتره انىباؤز ائولرينه گليرلر. اونا گۆره ائوده
زنگين و رنگارنگ سفره لر آچاردىلار و اونلارين گلمه لرينه شادلىق

و شنلیک ائدر دیلر. بُو باخیمدان نوروز بایرامی اُولور بایرامی
سایلیردی. (پورداود).

ایرانلیلار نوروز گئجهسی اُود یاندیریب جشن توتاردیلار. ساسانیلار
زامانیندا نوروز گونو شاهنشاه بُرد یماندن پالتار گییه ر و سوس-
لهنیر و سارایدا اوتوروردو. موبدلرین باشی (موبد موبدان) شاهین
یانینا گلیر و الینده میله دولو آلتین قدحی (جام زرین می) و
اؤزوک، قیلج، اؤخ، یای، قلم و دوات و آتاؤنا هدیه ائدر و پادشاها
آفرین سؤیلر و مدحیه اؤخوردو. سونرا حکومت بؤیوک لری تبریک
ااشمهگه گلیردیلر. بیرونینین یازدیغینا گؤره بو مراسم عباسی
خلیفه لری دؤرونه قدهر داوام ائتدی.

نوروز گونو سحرچاغی خلق بیر- بیرینه سؤ آتاردیلار و شکر هدیه
وئردیلر و بونو اؤغورلو ساییاردیلار.

بیلدیگیمیز کیمی هر ایل ۳۶۵ گون حساب اولدوغو اوچون نوروز هر
دؤرد ایلده بیر گون گئرییه چکیلیردی و بئله لیکله بعضا "یا یا و
یا خود قیسا دوشهر میش. بُو مسئله بؤیوک سلجوق پادشاهی ملکشاه
زامانینا قدهر داوام ائتدی. ملکشاه سلطنتینین اوچونجو ایلینده
یعنی ۴۶۷ه.ق - ده عمرخیام و دیگر عالیم لرین یاردیمیه اؤز آدینی
داشیان جلالی تقویمی نین تملینی قویدو و نوروزو باهارین ایلیک
گونونده یعنی گونشین حمل بوجونا گیردیگی گونده ئابتلشدیردی.
بونون اوچون هر دؤرد ایلده بیر دفعه ایلی ۳۶۶ گون حساب ائده رک
اؤنا کبیسه ایلی دئییلدی. بُو ایش دؤرد دفعه تکرار اولوندو قدان
سونرا ۵- جی دفعه بئشینجی ایل کبیسه ایلی توتولور.

نوروز مراسیمی: ایراندا نوروز بایرامینا ۱۵ گون قالداندان ائو-
لرده بایراما حاضرلیق باشلار. خانیم لار ائولرینی تمیزلر و عائله
افرادینا بیئنی پالتار حاضرلارلار. و بوشقابدا بؤغدا و یا مرجیمک
اکه لر کی بایراما قدهر گؤیرسین.

آخیر چرشنبه آخشامی و یا چهارشنبه سوری: چرشنبه آخشامی
مراسیمی عصرلردن بری ایراندا برپا اولونور. بُو مراسیمده اساس
رول اجرا ائدنلر حاجی فیروز، آتش افروز (اُود یاندیران) و سیرنوروز
دور.

بو آخشام خلق مئیدانلاردا، کوچه لرده و حیظلرده اُود یاندیریب

اۆستۈندۈن آتيلارلار و بۇ سۆزلۈرى تکرار ائدرلر: " زردى من از تو، سرخى تو از من " يعنى منىم ساريلىغىم سندن و سنىن آل - قرمىزى- ليغىن مندن. سۇنرا آجىل مشگل گشا (موشگولو آجان آجىل) آلينىب ائوده يئىيلير، بعضى لرى نيت ائديب كوچه يه چىخارلار و يۇلسدان گئچنلرين دانىيشىقلاريندان آموز فاللارينى يۇرارلار و سۇنرا گئجه تۇرنا وۇردى اۇينارلار.

حاجى فيروزو يانيندا كىلار چهار شنبه آخساميندان كوچه لرده گزىب اۇينارلار و ماهنى اوخورلار.

حاجى فيروز اۆزونو قارا يا بۇيار (زنگى قارا) و باشينا بۇرۇ كىيى بۇرك قۇيار، اينينه بۇلكلى و زينقروولى قىرمىزى پالتار گيىر و گزركن اينده قاوال چالار و اۇينار و بئله اۇخور: حاجى فيروزم سالى يك روزم". سۇنرا خلقى گولدورن سۆزلر دئير و ماهنيلار اوخور، قاجار لار زامانيندا حاجى فيروزى آتشافروز و ميرنوروزدا همراهلىق ائدردى. آتشافروزون وظيفهسى داها چتىن دى. او اۇدلا اوينار، آغز- يندان آلۇوجىخاردار و مللق وۇراردى و اوينار- دۇنهردى.

ميرنوروزلا برابر بير نئچه ساز، طبل چالان نقارهچى و بيرمىمون يا آيىدا رۇل ايفا ائدرديلر.

ميرنوروز ده وه يه مينردى ده وه سىنين اۇتوردوغو يئترده ائسو و يا مغازا صاحىبى اۇنو و يانيندا كىلارى قۇنا خلايب يئمك وئرمه لى ايدى.

ميرنوروز سۇل اينده بير قىرقى و ساغ اينده بير ايپ گزه ر و ايپى ائولرين ديوار ويا پىنج (بخارى) لوله سيندن ائوين ايچينه آتاردى. بۇ سىرادا ائو صاحىبى اينده نه وارسا ما يپه باغلار و اونو ترپه دردى كى ميرنوروز آنلايب ايپى چكسين.

ائو صاحىبى بۇ ايشى گۇرمه سه ميرنوروز و يانيندا كىلار اۇ قده ر اۇخويوب اوينارديلار كى ائو صاحىبى اۆزدن گئدر و بير شئى ايپه با غلاردى.

ميرنوروز ايلين ايلك اۇچ گونو بۇ ايشه داوام ائدر و هر كس طرفيندن اۇغورلانا ردى.

هفت سين : هفت سين سفرهسى ايل تحويل اولمادان حاضيرانىر و تحويل زمانى عائله افرادى اونون اطرافيندا اۇتورار، و يئنى ايل

باشلادیغی آن عائله نین بؤیویو تحویل دوغاسی اؤخویار و اولو تانر
 ییا دؤغا ائدر، سؤنرا بیر - بیرینی تهریک ائدر و اؤپوشلر.
 هفت سین یئددی سین (س) دشمکدیر و آدلاری "س" حرفیلده
 باشلایان یئددی یئمهلیدن عبارتدیر: سیب (آلما)، سُماق، سبزی (گؤی)
 سرکه، سنجد (اییده)، سمنی و سیر (ساریمساق).
 اکثر ائولرده هله آذربایجاندا بیر جام قابدا بالیق، بویانمیش
 یومورتا بۇغدا و مرجیمک گؤیو، سؤنبول و نرگس گلداننی، شیرینسی،
 پنیر و چۆرهک، بؤیالی شمع، آینا و بیر بشقاب پول سکەسی ده علاوه
 ائدرلر. قرآن کریم ده سفره ده اولمالیدیر، ایل تحویل اولان کیمی
 هر کس بیر - بیرینی بایرامینی قۇتلار، اۇشاقلار آتا - آنالاری نین
 الین اؤپر و بایراملیق آلارلار. بؤیوکلر کچیکلره بایراملیق
 وئرلر.

هفت سین بعضی مؤلفلرین فیکرینه گۆره اسکی دن (هفت سین) ایمیش،
 عربلرین تاشیریله سینه چئوریلیمیشدیر: بنفشه نین بنفسه و نیشاپو -
 رون نیسابور تلفوظو کیمی.
 آشاغیدا قید ائتدیگیمیز، شاعیری بیلینمه یین، اسکی بیر دؤردلؤک
 بؤ فکری تایید ائتمکده دیر:

عید نوروز از زمان کیان
 می نهادند مردم ایران
 شهد و شیر و شراب و شکر ناب
 شمع و شمشاد و شایه اندر خوان

ترجمه: "کیان زامانیندان بری ایران خلقی بال، سؤت، شراب خالص
 و شکر شمع، شمشاد و میوه سفره یه قویاردی."

هفت سین سفره سینده قویولان شام، نقل (شکر)، پرتقال و آلما (شایه =
 میوه) و گؤموش پول (شاهی) و بعضاً "اؤغور اوچون قوبولان شاهانالی
 چۆرهک بؤ احتمالی قوتلندی ریر، گویا تاجیکستان دا داھی هفت شین
 قویولورموش

بایرام گئجه سی بالیقلا سبزه پلو، کؤکو و یا رشته پلو پیشیریلیر و
 بوتلار اوغور ساییلار.

بایرامین بیرینجی گؤنوندن بایرام گؤروشونه گئدرلر. هر کس بیر

گۆن ائوینده اوتورار، اونون یاخینلاری اونلا گوروشه گلرلر، ایلمک گون ان بویوکلر اوتورارلار، بایرام شنلیکلری بئشگون سورر. بو بئشگون دولت اداره لری و مکتبلر و ایش یئرلری تعطیل اولار.

آلتینجی گۆن ایشه باشلارکن هر کس همکارلارینا تبریک دئییر. بایرام گوروشو سیزده بدره (اون اوچونجو گون) قدهر داوام ائدر.

سیزده بدر: بایرامین ۱۳- جو گونو سحر دن هامی ائودن چیخار و بۆتون گۆنو شهرین اطرافیندا سبزه لیکلرده ویا بیر باغدا گئچیرر. لر، ناها رچا غی اؤزلریله گتیردیکلری بیتمک سفره لرینی آچارلار و ائو ده حاضرلادیقلاری رشته آشی، شامی، فسناجان، سبزی پلو، کوکو و بالیق کیمی بیتمک لری دؤزرلر. فراغت وقتی اوشا قلیق دا اوینانان اویونلار مثلاً: پیل دسته، آشیق اویونو، گیزلن باج اوینار و رقص ائدرلر، هامی سیزده گۆنو ائوده قالما غی اؤغورسوز (نحس) ساییار! و نونچون کیمسه ائوده قالما ق ایسته مز، عا ئله لر سیزده بدره چیخدیقلاری زامان بایر- امدان ۱۵ گۆن قابا خدان گویرتدیکلری گویو (سبزه) اؤزلریله شهر دن خارجه آپارار و چۆلده بۇرا خیرلار و بۇ ایشله اؤغورسوزلوغو (نحسی) دا ائولریندن و اؤزلریندن اؤزاقلاش دیرمیش اولورلار.

بایرام گۆنلری هر کس خصوصیله اوشاقلار تازا پالتارلارینی گئیهرلر و بویوکلر کیچیکلره بایراملیق وئرلر، حکومت ده مامورلارا بیر آیلیق معاشلارینا معادل بایراملیق وئرر.

نوروز خلق آراسیندا مذهبی باخیمدان دا مبارک بیر گون ساییلمیش دیر. حضرت امام جعفر صادق دن نقل ائدیلمن بیر روایته گۆره اولو پیغمبریمیز حضرت علی نی بۇ گون اؤزونه جانشین (خلیفه) سئچمیش دیر. یعنی غدیر خم گۆنو نوروزا تصادف ائتمیش دیر. عینی روایته گۆره حضرت علی نهروان ساواشیندا دۆشمنلره بۇ گون غلبه چالمیش دیر و ۱۲- جی امام (امام زمان) نوروز گونو ظهور ائده جک و دؤنیادا عدالتی برپا ائده جک دیر.

نوروز بایرامی ایرانین هر طرفینده گئچیریلدیگی حالدا بعضی بۆلگه لرده اؤزونه مخصوص واریانتلاری واردیر. مثلاً "آذربایجاندا چرنبه آخسامی اؤد اؤستوندن آتیلارکن بۇنلاری دئیهرلر:

۱- شمالی آذربایجاندا بۇنا سمنی دئیهرلر.

آتیل - ماتیل چرشنبه
باختیم آچیل چرشنبه
آغیرلیغیمی وثردیم سنه
یونگوللوویوی آلدیم سندن
ساریلیغیمی وثردیم سنه
قیرمیزیلیغیوی وثر منه

آنالار قیزلارینا بۇ سۆزلری سۆیلهدیرکن بایرا ما قدهر قیزلارینا
اثلچی گلجگینی اومارلار .
بۇبارده اوستادشهریار "حیدر با با" منظومه سینده بئله دشمشدیر :

بایرامیدی گنجه قوشو اؤخوردی
آداغلی قیز بیگ جورابین تۇخوردی
هر کس شالین بیر با جادان سۇخوردی
آی نه گۆزهل قایدادی شال سالاماخ
بیگ شالینا بایراملیغین باغلاماخ
باکیچین(1) نین سۆزی - سۆوی کاغیدی
اینکلرین بولاماسی، آغۆزی
قیزلار دییهر: آتیل - ماتیل چرشنبه
آینا تکین باختیم آچیل چرشنبه
یومورتانی گویچک - گوللو بویاردیخ
چاکیشدیریب سینانلارین سویاردیخ
اویناماخدان بیرجه مگر دویاردیخ
علی منه یاشیل عاشیخ وثرردی
ایرضا منه نوروز گولو درردی .

اردبیل و جنورسینده نوروز بایرامینا آی یاریم قالمیش تکمچیلر
کوچهیه چیخاردیلار. ۱۲-۹ یاشلاریندا اوشاقلار جوت اولاراق کوچهلری
گزهر الیرینده بیر تکهنین کیچیک هیکلینه مینجیقلی پالتنار
گئیدیریب، اورتاسی دلیک بیر تاغتانین اوزرینه تاخارلار و دلیکدن

۱- اسکدن شوروی رژیمیندن قاباق باکی یا گئدیپ گلنلر مکتوب وخبر
ده گتیردیلر .

بیر آغاچ اُونون قارنینا تاخیب، تکهنی اُوینادار و سایا اُوخوردو-
لار. اوتلرینه گلن ایلک قاپینی ووروب، قاپی آچیلان کیمی ایچیری
گیره ردیلر، ائوما حیبه گوله- گوله اوشاقلاری قارشیلار و تکمچیلر بُو
ماهنیلاری اُوخویا ردیلار:

باهار آمد، باهار آمد، خوش آمد
سیزین بُو تزه بایرامیز مبارک
آییز- ایللیز، هفته- گونوز مبارک
امیرالمومنین تخته چیخا جاق
بیزیدین بوینونا نوختا ووراجاق

.....

تکهم - تکهم آتلاما، قوُل قیچیوی قاتلاما
صباح یای - یاز اولاندا، گئدیب چولده اوتلاما
بُو تکهنین کندی وار، کسهیی وار کندی وار
هر حیط ده اُویناسا، بیر نلبهکی قندی وار

ائو صاحیبی بیر نلبهکی قند و یا بیر- ایکی شاهی پول وثرر، هم
ده چوخ سئویندر و بونو اُوغور سيار. اوشاقلاردا حالریندان راضی
باشقا ائوه گئدردیلر، بُو مراسیم اردبیل اطرافینداکی کندل-
ایندی ده توتولار.

منابع:

- ۱- آثارالباقیه، ابوریحان بیرونی، ترجمه اکبردانا سرشت، انتشارات
میرکبیر ۱۳۶۳- تهران.
- ۲- فرهنگ معین، تهران ۱۳۴۷- انتشارات امیرکبیر.
- ۳- اسلام آنسیکلوپدیسی- نوروز ماده سی، استانبول ۱۹۷۷.
- ۴- کهکشان شماره ویژه نوروز اول سال ۱۳۶۹.
- ۵- " " " " نهم اسفند ۱۳۶۹.
- ۶- " " " " فروردین ۱۳۷۲.
- ۷- " " " " " ۱۳۷۳.
- ۸- وحید درگیسی، ه. میرمطهری، اردیبهشت ۱۳۴۳.
- ۹- دوكتور م.ع فرزانه نین یا ددا شلاری.

○ فضولی نین فارس شعرینده صنعتکارلیق خصوصیتاری (۲)

صدایی بگو شم رسانید عود D دو قطورغ، بیگدلی

که چون عودم از سر برون رفت رود

بیرینجی عود چالقی آلتی، ایکینجی عود ایسه یا ندیریلاندا خوش عطر
ساچان بیر ماده دیر و گؤزه ل بیر جناس دیر .

سهل و ممتنع یا حسن تعلیل (گؤزه ل اساسلان دیر ما) :

فضولی اؤز شعرینی داها خیال انگیز، داها تاثیرلی ائتمک اوچون
حسن تعلیل آدلانا بدیعی واسیطه دن ده فایدا لانمیشدیر. دوز دورکی بو
صنعتی بؤتون کلاسیک شاعیر لر او جومله دن فضولی ده آز ایشلتمیشدیر.
آنجا ق قدرتلی صنعتکار فضولی بو نادر ایشله نیلن بدیعی صنعتسه ده
اؤز شعرینده بیئر وئر میشدیر .

از او پرسید سرّ آن دهان را من نمی دانم
خدا می داند این سرّ نهان را من نمی دانم ...
میرس ای همنشین آیین ارباب ربا از من
جمیع خلق میدانند آن را، من نمی دانم
مکن در ترک جام و میل تقوی عیب من ساقی
تو می دانی بدونیک جهان را من نمی دانم
فضولی گر همی خواهی که باشم با تو هم مشرب
تو خود بنما ره گوی مغان را من نمی دانم

یوخاریداکی بیتلرده سهل و ممتنع بدیعی صنعتی نین گؤزه ل نمونه لری
وئر یلمیشدی. بو بیتلرده شاعیر بیر موضوعون هم کیمین طرفیندن
بیلینمه سینی و اؤزو طرفیندن بیلینمه مه سینی بیان و ایضاح ائدیر و
بونا حسن تعلیل یا دا سهل و ممتنع دئیلیر. بو بیتلره دقــــــــــــت
یئتیره ک :

با منی اما چه حاصل، سوی من مایل نه ای
در دلی اما چه سود، آگه ز حال دل نه ای ...
خوب می دانی طریق کشتن عشاق را
گرچه طفلی از فن عاشق کشی غافل نه ای ...
ای که در ملک جهان بار اقامت می نهی
غالباً آگه ز آفتهای این منزل نه ای ...

بر جنونم میزنی هر دم فضولنی طعنه‌ها
گرچه می‌رنجم چگویم با تو، چون عاقل نه‌ای

یا خود بو بیته دقت بیشتیرین :

آسان بوصل یار رسیدن توان ،ولی
در وصل یار دیدن اغیار مشکل است

لف و نشر:

لف و نشرین آنجاق ایکی نوعو واردیر. بیرجه مصراعدا نمایش ائتد-
یریلن لف و نشر، یا بیر بیت‌ده ایشله‌نیلن لف و نشر.
اگر بیر بیت‌ده اولانلارین حصه‌لرینی بیر- بیرلرینین آلتیندا
یا زساق تشبیه و تشبیه اولولانلار بیر- بیرلرینین آلتیندا قرار
توتارلار، بئله اولارسا لف و نشره مرتب لف و نشر دئیلیر. پراکنده
اولدوغو حالدا لف و نشر مشوش (قاریشیق) آدلانیر:

باجمال و حسن و زیب و زینتت ناید برون
گل ز گلشن، دُر ز دریا، بُت ز جین، مه ز آسمان

یا خود:

من ابر اشکبارم، تو غنچه شکفته
خنده تراست لایق، گریه مراست درخور

یا خود:

الم و درد غم و محنت عشقت دارم
همه وقت و همه روز همه ماه همه سال

گؤرورسونوز کی فضولی بو بدیعی واسیطه‌سیندن اؤز شعرلرینده‌نشجه
تام باجاریق و مهارتله فایدا لانیب یئرلی یئرینده ایشلتمیشدیر و
شعرینین آخین و آهنگ و گؤزه‌للیگینی آرتیرمیشدیر.

تلمیح:

نظر سالماق، اشاره ائتمک بیرطرفه، بیر حادثه‌نی خاطرلایماق دشک
دیر. داها جلو‌هلندیرمکدیر. فضولی لیریک قهرمانینی، سئودیکی گؤزه‌لی
تعریف‌له‌دیگی و ایسته‌دیگی بیر شخصی داها بغیوک، داها شهرتلی و
شخصیتلی تانیدیرماق اوچون، اولانلارین شهرت و گؤزه‌للیک‌لرینی قات-
قات اوستون جلو‌هلندیرمک اوچون تلمیح آدلانان بدیعی صنعیت

واسیطه‌سپندن استفاده ائدیر: افسانه‌یه، باطیره، گوله، سروه، آیا،
 گۆنشه اولدوزا، قدیمدن تانینمیش حکمتلی، شوکتلی و قدرتلی شخلره،
 تاریخین ان تانینمیش سیمالارینا بیر آن، بیر گۆز قیریمی اشاره
 ائده‌رک، ممدوحونون اونلاردان داها اوستون اولدوغونو سؤیله‌یب،
 ترنم ائدیر و جلوه‌لندیریر. مثلاً:

فرشته راست به یک وجه نسبتی به تو اَمّا
 نه ظاهراست که آنهم به خُلق و خُوی تو باشد

گفتند غنچه با دهنت بحث میکند
 معلوم می‌شود هنر او زمان بحث

هست هر نقشی که قدرت می‌کشد مرغوب لیک
 از همه مرغوبتر نقش نگار افتاده است

نکوترین رقم بر صحیفه‌ی هستی
 در اینکه صورت خوبست اشتباهی نیست

خورشید بسی خاک‌نشین شد به هوایت
 روزی نتوانست که بوسد کف پایت

مه خورده تیر رشک ز حسن تو بر جگر
 با ابرویت هلال شکسته کمان بحث

یوسف قرار قیمت خویش از زمانه یافت
 ای دُرّ بی‌بها تواز او احسنی مرا

یوخاریداکی بیت لرین هامیسیندا تلمیح صنعتی ایشه آپاریلیمیش
 دیر، فضولی شعرینده اونلارین سایی ایسته‌نیلن قدهر آرتیرماق مومکون
 دور.

کنایه و تعریف:

کنایه و تعریف اشاره ایله، ایها م ایله، دولاییسی یوللارایلیسه
 اعتراض ائتمک دئمکدیر. بودا بدیعی صنعت واسیطه‌لرینین بیری حساب
 اولور. کنایه واسیطه‌سیله یاراما ز بیر شخصی یارارلی گؤسترمک،
 چیرکین بیر صورتی یالانچی تعریف و گۆزه‌ل صنعتلر ایله گؤیچیک
 جلوه‌لندیرمک، قورخاعی یالاندان ایگید نشان و ثرمک بؤتون بؤ کیمی

یا لان تعریف، غیرعادی اشاره و یا اعتراض‌آرا کنایه و تعریف دشلیبیر.
فضولی بو صنعت ساحه سینده ده اؤز طبعینی سینا میش، کنایه لسی و
تعریفلی فیکرلی شعرلرینی، مصرع‌لاردا و بیت‌لرده تظاهر اشدیرمیش
دیر. مثال‌لارا کئچیک :

نه از بهر خدا تعمیر مسجد میکند زاهد
برای خود فروشیها است این تزیین دگانش
مجو ار عاقلی ارشاد از هر غافلای چون خود
چه آگاهیت بت را ز آنکه آرد سجده رهباننش
فقیه از ماسوی اللہ راه می‌خواهد سوی ایزد
زهی ناقص که رهبر میشوند امثال و اقرانش
نمی‌دانم چرا دارد تکبر نفس نمرودی
چو شتر پشهای را دفع کردن نیست امکانش
ز مکر ایمن مشو بر قوت بازو مکن تکیه
که صید صد چو رستم میکند زالی بدستانش
مباد ابا وجود عقل باشی غافل از حیلت
که آدم گرچه کامل بود از ره برد شیطانش
شهان را ذره-ذره خاک بر سر میکند دوران
فریبی میدهد چون طفل با اشکال و الوانش
چو دیدی چرخ را کج رو به نفع او مشو مایل
چو باشد میزبان قاتل نباید گشت مهمانش

شاعیر بو درین معنالی ۱۲۴ مصرع جملی "انیس القلب" آدلانان
محتشم قصیده‌نین بیت‌لرینین بیر چو خوندان. کتایه و تعریف صنعتینی
ایشه آپارمیشدیر.

رجوع یا گریز:

معین موضوعنو شعر یا نثر ایله ایضاح یا تعریف یا تصویر اشدن
حکایه‌وی سجه داشیان بیر یا زیدا، شاعیر یا نثر بیردن ممدوحونا
مراجعت اشدیر. اؤزونو خلقه، پیغمبره، اماما، سلطانا، معین بیر شخصه
توتوب، اونا خطابا "فیکیر سؤیله‌بیر، آدینی چکیر، متن دن دؤنسوب
آدی چکیلن کیمسه اؤز دؤنده رمگه رجوع دیلیبیر. شاعیر بو ایشایله
گریز وورموش اولور.

بو فورمادان کلاسیک شاعیرلر چوخ واخت بدیحه و ستایش سجه‌لی
 قصیده‌لرینده، یا خود پیغمبر (ص) و اما ملارین منقبوی شعرلرینده
 استفاده ائتمیشلر. الها ملارینین جوشدوغو زمان، یا زینین آخاریندا،
 ممدوحا، یا مقدس بیر مکان یا مقبره‌یه، گؤزه‌ل بیر گولشنه، باغا، چمنه
 اۆز توتوب گریز وورارلار.

فضولی بو بدیعی فورمادان اکثرا "دینی منقبوی و ایلاهی شعرلرینده
 فایدالانیب، مقدس مکان و شخصیتلری قلمه آلیب، شعرینه گتیرمیشدیر.
 مثلا": "ظولمکار بیر حؤکمدارا اۆز توتاراق سؤیله‌بیر:

... تو ای غافل که فرمان خدا مطلق نمی‌گیری
 گرفتم نیستی شایسته فردوس رضوانش

خلایق وا فراغی نیست درد و رشه ظالم
 بلای گوسفند است اینکه باشد گرگ چوپانش

ملا محمد فضولی دینی - فلسفی - منقبوی قصیده‌لرینین بیرینده،
 جوشاراق حضرت پیغمبر (ص) علیه‌السّلامی تصویر ائتمگه گریز ووروب،
 نعتیه باشلامیش دیر.

... نبی اُمّی مکی محمد قرشی
 صلاح ملک عرب، فتنه ملوک عجم
 مه سپهر وفا آفتاب اوج سخا
 شه خجسته سیر، سرور حمیده شیم
 سپاه دولت و دین را سوار خصم افکن
 سریر شرع مبین را شهنشه اعظم
 تمیز داده حرام و حلال را به سلوک
 نموده راه نعیم و مقر بلا و نعم...
 چو او بکعبه درون آمده، برون شده بست
 به سعی او شده خالی حرم ز نامحرم

ائله‌جه ده باشقا بیر قصیده‌ده:

... احمد مرسل که هست از لطف وجود علم و حلم
 رام ساز وحش و طیر آرام بخش انس و جان...
 سرور و سردار و صدر و سید نوع بشر
 مرکز قطب و مدار نقطه دور زمان...

رعد و برق و ابر و باران را به حکمش انقیاد
آب و خاک و باد آتش را ز بهرش اقتران
شرقی و غربی، جنوبی و شمالی هر چه هست
سال و ماه و روز و شب در خدمتش بسته میان
دیده خلق از عدل و داد و لطف و جودت آنچه دید
مردمک از چشم و چشم از سر، سر از تن، تن ز جان

فضولینین معاصیر لریندن و ممدوخلاریندن سا بیلان جعفر بیگ و محمد
بیگ آدلایلاردیلارکی، شاعیر اونلاری آغیز دولوسو مدح ائتمیش و
مدیحه نین گیریشین ده حیاتی جوشان زامان آدلارینی چکهره ک، اونلارا
رجوع ائده رک نئچه دئییرلر گریز وورموشدور:

... بهار گلشن جاه و جلال جعفر بیگ
که عدل او به جهان رونق جنان انداخت

سؤیله بیب مدیحه سینی داوام ائتدیر میشدیر، باخ ! بونا رجوع یا گریز
دئییلیر: ایله جه ده محمد بیگ آدلی دیگر بیر ممدوحو حقینده گلیب
گریزه چاتیر.

... محیط دایره معدلت محمد بیگ
که لطف بیحد او هست بحر بی ساحل ...
غنیمت است وجود تو در ریاست ملک
نشان لطف الهیست حاکم عادل
شها فضولی بیچاره خاک درگه تست
به او گهی نظری کن از او مشو غافل

ترصیح:

ترصیح ده بدیعی صنعت واسیطه لریندن بیری هم ده گؤزه لی دیر. تر-
صعیین خصوصیتی اونون موازی لیگینده دیر، یعنی بیت لرده ایشله نیلن
سؤزلر، مصراعلاردا موازی، عینی، هجالی و اویغوندور. فضولی ده بوبدیعی
گؤزه ل واسیطه دن گئنیش مقیاس دا فایدالانمیش و ایشلتمیشدیر.

جور و جفای تو برای من است
مهر و وفای تو برای رقیب
قرآن صفات جاه و جلال محمد است

احکام شرع شرح کمال محمد است
 غیر از درت پناه نداریم یا نبی!
 جز تو امید گاه نداریم یا نبی!
 نه چون رویت گلی بشکفت در گلزار محبوبی
 نه چون قدت نهالی زد سر از بستان رعنائی
 لطف او عین ستم بود نمیدانستم
 قصد او صید دلم بود نمیدانستم
 بحر است که ارواح اشمه گهر اوست
 نخل است که توفیق ولایت ثمر اوست
 چه عمر است عمرم زهی سخت جانی
 چه کار است کارم زهی سست راثنی
 به او فیضهایی دمادم رسانی
 به او لطفهایی پیایی نمائی
 بیان طاعت او شرط در نوال نعم
 نوال نعمت او حکم بر ازاله آرز

آشاغیداکى ربا عینى فضولى نه گؤزه ل ترصیع لر ایله بزه میشدیر :

مشتاق وصال تو کسی نیست که نیست
 حیران جمال تو کسی نیست که نیست
 بد حال ز حال تو کسی نیست که نیست
 خالی ز خیال تو کسی نیست که نیست

معنبر شبی محفلی ساختم
 بنا بر طرب طرحی انداختم
 مزین بساطی به ساز و کتاب
 منور ریاضی به شمع و شراب
 گهی در قیام و گهی در قعود
 گهی در رکوع و گهی در سجود
 گزیدم طریق رضای همه
 نهادم سر خود بی پای همه

گئوروسونوز بؤیوک فضولی نه گؤزه‌ل بیر صنعتکار وما هیربیر رسام دیر.

رَدّ العجّز علی الصّدر :

رَدّ العجّز علی الصّدر فورمасы تکریر نوعلریندن بیرسی دیر. رَدّ العجّز علی الصّدر بدیعی صنعتینده ساده‌جه اولراق بیتین اولینده ایشله‌نی- لن سؤزو اونون آخیریندا دا ایشله‌دیرلر. بو احوالات شعره بیر نوع یاراشیق وثریر، اونو موسیقی‌لشدیریر. فضولی ده دیگر کلاسیک شاعیرلر کیمی بو بدیعی صنعتدن یئرلی - یئرینده یارارلی بیر طرزده استفادّه ائتمیشدیر.

وحشت‌گزیده از همه عالم چه جای غیر

با خویشتن نگشته دراین وحشت آشنا

گر نقابی نبود مهر رخس را غم نیست

تاب‌رخساره او هم ز نقابی کم نیست

اختر برگشته‌ام را سوخت آخر برق آه

آه از این محنت که برق آهم از اختر گذشت

بو بیت‌ده آه سؤزو دؤرد دفعه و برق سؤزو ایکی دفعه تکرار اولونموش و تکریر دیر.

به یارب یاربم دل داشت تسکین، چون کنم یارب

دمی کز ضعف تن نبود مرا یارای یارب هم

بو بیت‌ده یارب کلمه‌سی همی رَدّ العجّز علی الصّدر، هم ده تکریر و خطاب دیر.

بهر دنیا منت دونان فضولی تا بکی

دل به عالی همتی بردار از دنیای دون

بو بیت‌ده دونیا سؤزو رَدّ العجّز علی الصّدر اولماقدان علاوه، عالی و دون کلمه‌لری تضاد و دون سؤزو تکریر دیر.

خون می‌رود ز دیده ما بس که چون شفق

بی‌مهری فلک دل ما کرده است خون

ما غلامان ماه رویانیم

ماه رویان همه غلام شما

بو بیت ده هم ردالجزعلی الصدر، هم ده ترصیح، هم ده تکریر ایشانمیش
دیر.

تشخیص و انطاق:

تشخیص شخصیت اندیرمک دتمکدیر، یعنی شاعیر بیثری گلنده جانسیزبیر
شئی یا وارلیغی جانلیلار بیثرینه گوْتوروب، اونو نطقه، بیانسه
گتیریر، دانیشدیریر. جانلیلار وظیفه سینی عهده دار اندیر. مثلاً " داش
آغلییر، داغ دانیشیر، بولود کیشنه ییر، دنیز فریاد قوپاریر، انطاق
ایسه نطقه گتیرتمک، دیله گتیریب، دانیشدیرماق دتمکدیر، مجسمه
نطقه گلیر و دانیشیر، آغاج دیل آجیب دانیشیر و سیره.

صبارله جویبار از موج در زنجیر می دارد
بحرم آنکه با زلفت برابر گفت سنبل را

صبا بیغلی دیله گلیر، دانیشیب و گؤزه لین زولفونو سونبوله برابر
اندیب، جویبار (آرخ) دا بیر شخص کیمی بو گوناها گؤره کی اونلا
زنجیر ووروب، محبوس ائتمیشدی. صبا و جویبار تشخیص و انطاق دیرلار.

ز زلف یار صبا تا گشاده است گره
گره بکار دل دردپرور افتاده است

صبا بوردا جانلی وظیفه سینی بیثرینه بیئتیریب یارین زولفونو
دویونونو آچمیش دیر.

شنیدم برگ گل لاف لطافت بر زبان دارد
تولب بگشای تا اولب بدین گفتار نگشاید

گول یارپاغی دیل آجیب لطیف لیک لاقی وورموشدور، جانلی بیثرینه
دیله گلیر دانیشمیشدیر.

به باغ بگذر و از بهر خاک رهگذرت
به هم مباحثه سنبل و سمن بشنو

فضولی بوردا سونبول و سمن چیچک لرینی مباحثه ده دانیشیقدا او
لدوقلارینی ترتم اندیر و ایکی جانسیزی دیله گتیریب دانیشدیریر.

گل خرگه سبز غنچه زد در گلزار
شد سیم شکوفه بر سرسبزه نثار

سر از لب جو بیار ز داسبزه تر
هر آئینه آب بر طرف شد زنگار

بو رباعی ده، گول، شکوفه (غنچه)، گویهرتی، سو، شخصیت له‌نیب جانلیلار
وظیفه‌سینی بئترینه بیئتیزیرلر. خیمه و خرگاه ووروب باشقا ایشلر
گورورلر.

سئوال، خطاب، ندا:

شاعیره هنر سایمیلان ایشلردن بییریسی ده بودورکی، شعرده سئوال،
خطاب و ندا صنعتی یاراتسین. بو اوچ بدیعی واسیطه‌دن بیر قاعده
اولراق مصراعینین سونوندا و نادر حاللاردا مصراعینین مختلف بیئر-
لرینده استفاده اولونور. ائله مطلب‌لر وارکی اولنلاری آنجاق
آدلاری چکیلن بو اوچ بدیعی واسیطه ایله افاده و بیان ائتمک مومکون
اولور. مثلاً "داهی نظامینین اولمز" خسرو و شیرین" داستانییندا
خسرولا فرهادین مناظره‌سی.

بؤیوک فضولی ده بو سئوال و جاواب شکلیندن بیئر گله‌رکن باچار-
یقلا استفاده ائدیپ، بو اوچ بدیعی صنعت فورماسیندا یا زیلمیش بیئر
چوخ شعرین مؤلفی دیر.

کس نیست که آئین جفا به ز تو داند

آیا زکه آموختی آیین جفا را ؟

که ای زمانه تو را پیش از این نبود رواج

نداشت تای نظام تو نغمه این ساز

فلک ز دور مخالف مگر پشیمان شد؟

که هر چه در دل ما بود عاقبت آن شد!

دلالتا کی چنین در قید آن زلف دو تا باشم!

اسیر دام محنت، بسته بر دام بلا باشم؟

یا امیرالمؤمنین! شد مدت پنجاه سال

کز جناب حق بمدح تو فضولی ملهم است

ای شده پیش‌کمال و هنرت در همه فن!

همه اهل هنر معترف بی‌هنری

ای. منتهای کار تو فیض کمال قدر! |
وی مقتضای ذات تو محض علو شان |
باز خونبار است مزگانم نمیدانم چرا؟! |
اضطرابی هست در جانم نمیدانم چرا؟! |
تا کی کشی تو از پی تعظیم من الم! |
تا کی گشایم از پی ذم تو من دهان؟ |
خیز ساقی که بهار انجمن بزم آواست |
ز چمن بوی گل و ناله بلبل برخواست |
ای سرو! از کدام چمن سر کشیده‌ای؟ |
سروی چو نیست همچو تو در هیچ بوستان |
السلام! ای ساکن محنت سرای کربلا! |
السلام! ای مستمند و مبتلای کربلا!... |
یا شهید کربلا! از من عنایت کم مکن |
چون تو شاه کربلایی، من گدای کربلا |
بلند منزلت! آن فضولی زارم |
که در ثنای توام روز و شب سخن پرداز |
چه شد یارب؟! که در شبهای تنهایی نمی‌آید |
فضولی کام دل هر چند می‌خواهد به یارها

ایماله:

صنعی صورتده بیر سؤزو، بیر کلمه‌نی اؤزاتماغا ایماله دشلیر. بو اوناگوره دیر کی، بعضاً "معین معنای، مضمونو، مطلبی بیر مصراعدا بیئرلشدیرمک خاطرینه معین بیر حرفی اؤزاتماق ضروری اولسور. کلاسیک شاعیرلریمیزین جوخوسو بیئرلی گلنده ایستر- ایسته- ایست- بو واسیطه‌دن استفاده ائتمه‌لی اولموشلار. بیز فضولی شعرینده ده آرا- سیرا و نادیر حاللاردا بو اؤزادیل- میشر مصراعلارا راست گلیریکی، اونلارین بیر نئچه‌سینی نمونه اولراق گؤستره‌ریریک:

دوشم انیس خلوت گرما به یار شد

هر موی بر تنم مژه اشکبار سد

فضولی‌نین ۷ بیت‌لیک بو غزلینده یار و اشکبار، ائله‌جه ده گل‌عداز،
آشکار، آبدار، شاهوار، نثار و بی‌قرار قافیہ کیمی ایشله‌نیلمیش
سۆزلی بیر قدهر اؤزادیلیمیش شکلینده ایشله‌دیلمیش دیر و بونلارا
ایماله دئییلیر. یار، بار، عذار، آبدار، وسایره سۆزلی اؤزادیلمالی
دیر.

زحاف :

شعری و وزنی و آهنگی خاطرینه ایماله‌نین عکسینه اولراق شعر
ده بعضاً "سۆزلیزین قیسا دیلما سی ضرورتی اوزتایا چیخیر. مثلاً" طرف
یئرینه طرفه آتش یئرینه تش، سککیز یئرینه سکیز و امثاله. زحاف
فورما سیندان کلاسیک لریمیز او جومله‌دن بویوک فضولی لازیم اولاندا
استفاده ائتمیشدیر. وزن پوزولماسین دئییه سۆزلی بیر قدهر سیخیشد-
یریلیمیشلار.

هر که ندارد دلی جو آینه ز آهن

در رخ تو تاب یک نگاه ندارد

بو بیت‌ده آئینه یئرینه قیسا لیمیش آینه ایشله‌نیلمیشدیر.

فضولی از همه خلق گشته‌ای نو مید

به لطف شاه ولایت امیدوارم و بس

نومید سۆزوده، نا امید سۆزونون قیسا دیلیمیش شکلی دیر کی شاعیر

یئرینده ایشه آپارمیشدیر و امثاله، بونلار آ ز ایشله‌نیلمیر.

اشتقاق :

اشتقاق مشتق سۆزونون نشأت ائتمیشدیر. کؤکو بیر اولوب، شعرده
مختلیف شکللرده ایشله‌نیلن سۆزلره اشتقاق صنعتی دئییلیر. شاعیر
بو مشتقات واسیطه‌سی ایله اؤزونون بیلک قدرتی، سۆز ذخیره‌سی‌نین
نه اندازه رنگین و رنگین اولدوغونو بیلدیریب، نومایش ائتدیرمیش
اولور.

فضولی شعرینده ده بو مهم صنعت واسیطه‌سیندن تام با جاریقلا
استفاده اولونموشدور :

من مایل آنم که کنی میل من اما

مشکل که کند میل گدائی چو تو شاهی

امین خاتم ملک سلیمان خواجه سلمان
که می‌زیبد سلیمان خادم درگاه سلمانش

تصور مکن عین معنیست صورت
صور نیست جز بر معانی دلایل

مشعبدیست در این پرده ورنه کمی بخودی
نه پرده دار، نه پرده‌نشین، نه پرده‌در است

امیرالمؤمنین حیدرعلی بن ابی طالب
ز هر فاضل بفضل افضل، ز هر عالم به علم اعلم

هیچ فضلی نیست، چون حبّ امیرالمؤمنین
چون فضولی هر که را این فضل باشد فاضل است

علی، عالی، اعلی که در تمامی عمر
گرفته است به استادی از همه منشور

سرنمی‌پیچم ز فرمان تو ای سلطان عشق
بنده فرمان پذیرم هر چه فرمایی مرا

فضولی قدر درد دل چه میدانند بی‌دردان
مرا ذوقیست با این درد دل افزون شود یارب

تنسیق الصفات :

شاعیر بیر شخصی یا بیر شئی تعریفله مک ایسته‌ینده ، اونو بؤیو-
تمک فیکرینده اولاندا ، ممدوحو بیر نتیجه عالی و گؤزه‌ل خصلت و
صفت لرله وصف ائدیر . یاراشیقلی سؤزلر ، پارلاق خصوصیتلر عاید ائدیر .
فضولی ده بو ساجده حدین دن آرتیق نا جاریق و استعداد صاحبی
اولموشدور . علی‌الخصوص پیغمبر علیه‌السلام وائمه اطهارین توصیف لرینه
عاید بدیعی هنرین بو نوعوندن بول - بول استفاده ائتمیش ، بونونلا
دا هم اؤز ارادت و اخلاصینی دین بؤیوک لرینه ثبوت ائتمیش هم
ده شعرینین اعتبارینی و گؤزه‌لیگینی آرتیق ائتمیشدیر ؛
آشاغیداکی لقا و نشر ایله دولو اولان و حضرت محمد (ص) پیغمبره حصر
اولونان و بؤتون مصراعلاری تنسیق الصفات اولاراق بدیعی صنعت
خصوصیتلری داشیان قصیده دن نمونه اولاراق بیر نتیجه بیتینی مثال
گتیریریک :

ای بقدر و عارض و خط و لب، آشوب جهان
 سرو قد و لاله رخ؛ ریحان خط و غنچه دهان
 پر ز نقش خط و خال و نقد شوق و ذوق تست
 لوح دیده، صفحه دل، درج تن، گنج دهان
 با جمال و حسن و زیب و زینتت نباید برون
 گل ز گلشن، دُر ز دریا، بت ز چین، مه ز آسمان
 میبرد ناز و عتاب و شیوه و رفتار تو
 عقل از سر، صبر از دل جان ز تن، طاقت ز جان
 دارد از گیسو و زلف و رنگ و رویت عاریت
 بو بنفشه، تاب سنبل، آب گل، رنگ ارغوان ...
 از خط و خال و رخ و چشم تو مییابد مدام
 دیده نور و دل سرور و روح ذوق و تن توان ...
 کز ظهورش گشت در چین و عراق و روم و فارس
 پست : خاقان و قباد و قیصر و نوشیروان
 احمد مرسل که هست از لطف وجود و علم و حلم
 رام ساز وحش و طیر، آرام بخش انس و جان ... الخ
 آشاغیداکی ایکی بیت له مقاله میزی سونا جاتدیرماق ایسته ییریک

چون خاک کربلاست فضولی مقام من
 نظم به هر کجا که رسد حرمتش رواست
 زر نیست، سیم نیست، گهر نیست، لعل نیست
 خاکست شعر بنده، ولی خاک کربلاست .

● حدیقه السعدا مقتل نوعونون کلاسیک نمونه سی دیر

یا زان: آکا دمیک بکیرنبی و ف
یا زیمیزا کؤچوره ن: د. ابراهیم پور

نشریا تلاریمیزین فعالیتینده کی دیرجه لیشین ایلک مرحله سیندن خبر وئرن معین کتاب چوخلوغونا باخما یارق یا خشی کتاب همیشه اولدوغو کیمی بیئنه ده آزدیر و ادبی - مدنی حیا تیمیزین نادر حادثه لری سیراسیندا دیر. بئله بیر شرایطده بویوک آذربایجان شاعیری محمد فضولی نین " گنجلیک " نشریا تیندا " حدیقه السعدا " (۱۹۹۳)، "صباح " نشریا تیندا ایسه همین اشرین معین اختمارلا سئجیلیب سادهلشدیریل- میش پارچالاریندان عبارت " کربلا واقعه سی" (۱۹۹۴) کتا بلاری نین نشر ائدیلیب اوخوجولارا چا تدیریلما سی آدامی فرحندیریر.

آکا دمیک حمید آراسلی واختیله " حدیقه السعدا "نی اورتا عصر لرین ایران ادیب لریندن حسین واعظ کاشفی نین " روضة الشهداء " اشریندن تبدیل و ترجمه کیمی قیمت لندیزمیش، تورک عالی می پروف سور عبدالقا- در قاراخان او نو اقتباس، پروف سور میرجلال ایسه سربست ترجمه حساب ائتمیشلر. آذربایجان علملر آکا دمیا سی نین مخبر عضو ع. صفرلی نین فیکرینجه " حدیقه السعدا " سادجه بیر دیلدن باشقا دیله تبدیل، ترجمه، یا خود اقتباس دگیل، او، بئله حساب ائدیرکی، ح. واعظ - یین اثری حماسی، فضولی نین اثری ایسه حماسی - عشقی داستان دیر. سونو نجو اثر اوچون وسعت، شاعرانه آهنگدارلیق چوخ علامتدار بیر کیفیت دیر و شاعر کربلا فاجعه سین، شهیدلر موضوعونو مقتل نوعوندا، لاکین تامامیله بیئنی بیچیمده تجسوم ائدیرمیشدیر.

مقتل عربجه " قتلہ " سۆزوندن اولوب، اولدورولموش آداما حصر ائدیلن، اونون فاجعه سیندن بحث ائدن بدیعی اثره دئیلیر. گله جکده آهاریلایاق داها درین و اطرافلی تدقیقاتلار اساسیندا آدی چکیلن بو عالیم لرین هانسینین ملاحظه سینه اؤستونلوک وئرله جه ییندن آسیلی اولما یارق، "حدیقه السعدا" عموم تورک، او جومله دن ده آذربایجان ادبیاتی و بدیعی دیلی تاریخینین چوخ اهمیتلی بیر آبیده سی، تاریخی موضوعدا یازیلیمیش چوخ شاخه لی مقتل - روما نیمیزدیر .

"حدیقه السعدا" ایله " لیلی و مجنون" اغز مضمونو، مقصدی، نوعو و اؤلوبو اعتباریله سون درجه مختلف اشرلردیر، لاکین بؤیوک شاعیرین بو اشرلرین هر ایکیسینی محض تورک دیلینده قلمه آلماسی سبب لری حقیقده ملاحظه لری بیر چوخ جهت دن اؤست - اؤسته دؤشور. مقتلی - دیباچه سیندن اغیره نیریک کی، فضولییه قدهر کربلا واقعه سی هر ایلین محرم آییندا کئچیریلن ماتم مراسیم لرینده فارس و عرب دیل لرینده یاد ائدیلدیگی اؤچون اوندان عربین اشرافی و عجمین بؤیوک لری چوخ منفعت بردار اولموشلار. تورکلر ایسه کتاب صحیفه لرینده دؤش آرتیق سطرلر کیمی همین فایدادان کناردا قالمیشلار. ماتم مراسیم لرینده مئیدانا چیخان بو معنوی احتیاجی نظره آلان شاعیر بیر "مقتل تورکی" یازمیشدیر کی، تورک دینله بیجی لری اوندان فایدا گؤرسونلر .

بونا بنزهر بیر احوال - روحیه نی فضولی بیر نئچه ایل فرق لسی "لیلی و مجنون" مثنوی سینی قلمه آلماق عرفه سینده ده یاشامیش دیر :

لیلی مجنون عجمده چو خودور ،
اتراکده اول فسانه یو خودور
تقریره گتیر بو داستانی ،
قیل تازه بو اسکی بوستانی .

همین مصراعلار یقین کی، اثری اوخویان هر کسین یادیندا دیر . بئله - لیکله ده هر ایکی حالدا فضولینی الینه قلم آلیب ایشه باشلاما غا سوق ائدن عالی مقصد اونونلا عینی دیلده دانیشان هم سؤیلارینی، اونو نلا عینی پیغمبره بیعت ائدن تورک دیندا شلارینی معنوی جهت - دیندن زنگینلشدیرمک ا، لموشدور: بیر اشرده محبتی یولوندا حیاتی نی - وئرمیش، دیگر اشرده ایسه دینی یولوندا جهادا گئدیپ شهیدا ولموش

انسانلارین فاجعه‌سینی گؤسترک یولوا یله .

تدقیقاتچیلار عرب ادبیاتیندا مقتل نوعونون میلادی ۱۳-جو عصرده یاراندیغین، اورتا عصرلرده گئنیش رواج تاپدیغینی آجیقلامیشلار. اورتا عصرلر ایراندا دا مقتلین، او جومله‌دن ده مرثیه‌لرین گئنیش یاییلدیغی بیر دؤردور. فضولی‌دن اول ده، سونرا دا ادبیاتیمیز بؤ سا حده بیرسیرا اثرلرله زنگینلشمیشدیر. هله ۶۷۰-جی ایلهده شاعیر دؤده‌ک پارتا وا /بردع/ شهرینده خائینجه‌سینه قتله ییشتیریلمیشتی. آلبان حکمداری جوانشیره حصر ائتدیگی مرثیه‌نی اونون دفنی گونو، مرحومون تابوتو قارشیسیندا، ماتم اشتراکچیلارینین حضوروندا اوخو-مودو. فضولی معاصیرلریندن اولان آذربایجان یا زیجیسی نشأطی‌نین "شهدانامه" سی آذربایجان ادبی دیلی‌نین مکمل نمونه‌لریندن بییری کیمی متخصصلرین دقت مرکزینده دیر .

موللا ولی ویدادی‌نین/۱۸- جی عصر/ "مصیبت‌نامه" سی شکی حکمداری حسین‌خان مشتاقین اولدورولمه‌سی مناسبتله قلمه آلینمیش، میرزه فتحعلی آخوندوفون/۱۹- جو عصر/ "شرق بوئماسی" ایسه دؤنیادا مشهور اولان روس شاعیری آ. س. پوشکین - یین نامرد گولله‌سیندن هلاک اولماسی- نا حصر ائدیلمیشدیر. مقتلین نوعلریندن بییری اولان مرثیه ساحه‌سینده آذربایجان ادبیاتینین عنعنه‌لری داها زنگیندیر. کئچن عصری- سونلاریندا، عصریمیزین اوللرینده راجی، قمری، دخیل کیمی شاعیرلر کرپلا شهیدلرینین شرفینه ائله حزین، گؤزه‌ل مرثیه‌لر قوشموشلار کی، بوگون ده ماتم (یاس) ییئرلرینده آداملار اونلاری حیرانلیقلا دینله- ییر و جوخ کؤوره‌ک دویغولار یا شایرلار .

احمدجواد ناکام اولموش ۱۵ یا شلی قیزینین، الماس ایلدیریم ایسه بیر گؤنده وفات ائتمیش یکی اوغلونون خاطیره‌سینه تاثیرلی مرثیه‌لر یا زمیشلار. چاغداش شاعیرلریمیزدن ایسه اسماعیل زاده‌نین " ۱۹۳۷ " منظومه‌سی استالین زندانلاریندا قتله ییشتیریلمیش گؤنا هسیز آذربا - یجانلیلارین، نبی خزری - یین "سلاطین" منظومه‌سی قاراباغدا ارمنی گولله‌سیندن هلاک اولموش ژورنالیست س. عسگرا ووانین، بختیار واهابزاده‌نین "شهیدلر" منظومه‌سی و قابیلین، "ئیلهدیلر" مسدسی ایسه سوؤکت اوردوسونون ۱۹۹۰- جی ایلین ۲۰ یانوار گئجه‌سینده باکییا هجومو زماننی شهید اولموش سویداشلاریمیزین اونودولماز

خاطره سینہ حصر ائدیلمیشدیر .

بو اثرلرین هامیسیندا کربلا یا نفیسیندا ن، "حدیقه السعدا" دان بیر ایز، بیر تاثیر قالدیغینی ثبوت ائتمهیه خصوصی بیر احتیاج یوخدور قابیلین اثریندن آلینمیش بو بیرجه بدیع شعر فیکریمیزی چوخ گوزهل تصدیق ائتمکده دیر :

اولدو گنج، اولدو اوشاق، اولدو گلین قیزلاریمیز
اولمه دی، شانلی شهید اولدو نئجه یوزلریمیز !
بو ساعات کربوبلا دوزلریدیر دوزلریمیز،
نئجه قان آغلاما سین اوزلریمیز، گوزلریمیز؟ !
گئجه نی آتشاریله قیرمیزی قان ائیلهدیلر،
خالقیمی، ملتیمی گولده باران ائیلهدیلر !

۷۵ ایل عرضینده ادبی، علمی، تاریخی آراشدیرما و نشرلری خصوصی سانسور نظارتی آلتیندا سا خلایان رژیم کلاسیکلرین اثرلرینی ده سؤزکئچدن گنجیریر، همین اثرلرین بیر قسمینی کسب دوغراییر، دینی ده بیرلرین، مقدسلرین ترنومونه حصر اولونموش پارچالاری اختصار ائدیر بیر قسمینی ایسه یئرلی - دیبلی نشر ائتمه ییب، ایشیق اوزونسه حسرت قویوردو، بو جور یئرلی - دیبلی نشر اولونما میش اثرلردن بیری ده "حدیقه السعدا" دیر کی، اونو آذربایجاندا تام شکیلده ایلک دفعه اولراق دا هی شاعیرین ۵۰۰ ایلیک یوبیلئی عرفه سینده پروفسور ع، صفرلی اوزونون ایلک همکاری فیلولوگیا علملری دوقتور لاری محسن نقی سوی و نصیب گوی شوولا یله بیرلیکده حاضراییب "گنجلیک" نشریاتیندا نفیس شکیلده ۷۰۰۰ نسخه تیراژلا نشر ائتدیرمیشدیر . بو سانباللی کتاب گئنیش اسالان دیرلیمیش مقدمه، ایضا حلا و لغتله مشایعت اولونور، بو گونکی آذربایجاندا آدی چکیلن اثره معنوی احتیاجین درجه سینه باخین کی، بوراخیلما سیندان بیر ایل کئچمه میش اونون بیر قدهر ساده لشدیرلیمیش سئچمه لردن عبارت واریانتی "کربلا واقعه سی" آدی آلتیندا ۵۰۰۰ نسخه تیراژلا نشر ائدیلمیشدیر. /" ما - باح" نشریاتیندا چاپا حاضیرلایانی حافظ عابیف دیر .

هر ایکی نشرین اوزونه مخصوص مزیتلری، فضولی ارشنین آذربایجاندا انتشاری باخیمیندان شکسیر اهمیتی و بعضی مطبعه قصورلاری دار کی، بو باره ده یئرلی گلنده آیریجا دانیشماق مومکوندور .

ایسه وثریلمیش امکاندان استفاده ائده رک فضولی نین اثری حقیقینده
دوشوندو کلمیمی آچیقلا یا جاغام .

ها مینین دؤنه - دؤنه اعتراف ائتدیگی کیمی، فضولی بؤتون شرقین
قدرتلی لیری کلمیریندن بیر، بؤیوک محبتین ترنوموجوسو اولان قلوب
شاعیری کیمی مشهور دور، لاکین زنگین یار ا دیجیلی نین بؤنلری جوخ
مختلف اولان بؤ صنعتکار هم ده بنی انسانین، بؤتون بشریتین درد
بلالارینا اؤز قلبین مسکن ائتمیش بؤیوک کدر شاعیری دیر، دیوانلاری -
نین، "لیلی و مجنون" مثنوی سیمین و دیگر اثرلرینین هر صحیفه سینی
چئویردی کجه قارشیلادیشیمیز بو کدری شاعیر آیری - آیری اثرلر -
ینده بئری گلدیکجه بیر باشا، مستقیم شکیلده افاده ائتمیشدیر:

منم کی، قافلہ سالار کاروان غم،
مسافر ره صحرای محنت و المم .

عالم اولدو شاد سندن، من اسیر غم هنوز .
عالم ائتدی ترک غم، منده غم عالم هنوز .

نهایت ،

شب هجران یا نار جانیم، تۆکر قان چشم گریانیم،
اؤیادیر خلقی افغانیم، قارا بختیم اویانمازمی؟

فضولی اؤز چاغدا شلارینین مناسبتلرینده کی ناقصلیک لری یا خشی
گؤروردو، او، ان مختلف، هم عینی، اجتماعی، هم ده ذهنی -
فردی سببلر اؤزوندن اولدو زلاری باریشما یا ن محبت فدا ئیلرینسی،
فتودال محاربه لرینین داغیتدیغی تیفا قلاری، روشوتی آلاهیین حالسی -
ندان اؤستون توتان مامورلارین "علامه لیگینی، اؤزده بیر جور، آرخادا
باشقا جور دانیشان بعضی ریاکار زاهدلرین ناپاک عمللرینسی
مشاهده ائدیر، بؤ درد لره آغلا ییر، دیندا شلارینی هر جور قصورلاردان
خالی گؤرمک ایسته ییردی. دؤغرودور، شاعیرین یا شادینی عصرده و اوند -
ان اول، بهیزیم عصرده اولدوغو کیمی اؤز دهشتلی سیلاحلاری ایله -
بؤتون بیتر اؤزونو لرزه یه سالان بیرینجی و ایکی نچی دؤنیا مجاربه -
لری باش وئرمه میشدیر، هیروشیما و ناکا زاکیا آتیلان آتوم بوعبارلار
یندان پؤز مینلره انسان بیر آن ایچینده هلاک اولما میشدیر، لاکین
فضولی دن تقریباً ۸۰۰ ایل اول اؤنون دؤغولوب بویا - باشا چاتدیغی
تورپاقدا کربلا فاجعه سی باش وئرمیش، امام حسین و اؤنون یاخین

آدملاری، اُولو پیغمبریمیزین اُولادینا بیعت ایشتمیش ۲۲ مسلمان، سایی مینلری کئچن منافیق قوشونو اهنونده مردلیکله دایانمیش، ووروشموش شجاعتلر گؤستریمیش و سؤزلوقدان قورولالاق قورولالاق قانلارینا غلتان اولوب، شهیدلیگه قووشمودولار. بۇ گؤزهل و مرد انسانلارین چوخ آغیر اشکنجهلر ایچریسینده هلاک اولماسی، اؤزه ریندن عصرلر کئچدیگینه باخما یاراق، میلیونلارلا مسلمان کیمی فضولینین ده قلبینین زامان - زامان رقته گتیریپ گوینتمیش و او، کربلا فاجعه سینین آنا دیلیمیزده ان مکمل بدیعی انعکاسی اولان " حدیقة السعدا " نی یازیب مئیدانا قویما یانجا راحتلیق تاپما میشدی.

شاعیرین بیر صنعتکار کیمی بو ائشده ان بویوک نائلیتی، بیزیم فیکریمیزجه کربلا حادشه سینین یالنینز بیر منطقه سی و یالنینز مسلمانلیغین یوخ، بؤتون دونیادا انسانلیغین فاجعه سی کیمی یوکسک بدیعی سویه ده معنا لاندیرا و عمومی اشدیره بیلمه سینده دیر. کربلا چؤلونده فراتین ماوی سولارینین شاهیدلیگی ایله باش وئرمیش بو کوتله وی شهیدلیک هم ده دانیلماز دونیوی بیر آکت دیر. " حدیقة السعدا " صحیفه لرینده فضولینین اعجازکار قلمی ایله جانلاندیریلیمیش شهیدلیک عشقی اؤز بشری معنا و مضمونو ایله همیشه طراوتلی دیر. بشر اولادینین قول روانشناسی سینین، معنوی و جسمانی کوله لییه قطعی اعتراضی، بویوک مقصد اوغروندا چارپیشمالاردا بیله رکندن اوزونو اودا - آلووا آتیب شیرین جانیندان کئچمه سی، شهیدلیگه قووشماسی هر شئیدن اول اؤنون اولویبیتی، معنوی پاکلیغی، گؤزهل - لیگی ایله مشروط دور. " شهیدلیک احوال - روحیه سی، شهیدلیک دوشونجه و اینامی " حدیقة السعدا " دایئنی بیر معنا داشیر. فضولی نین تفسیرینده شهیدلیک انسانین سا غلام دوشونجه سی، صافا اعتقاد، عمل پرورلیگی، معنوی - روحی کمالیگی دشمک دیر... آمال و مسلک اوغروندا اوزونو قوربان وئرمک انسانین معرفت و کمالینا، اراده متینلیگینه و شخصیت بؤتولویونه دلالت ائدیر، اونون حق سیزلیق، ظولم و شر یوواسی اولان محیطه قارشى اعتراضینی بیلدیریر " / ع . صفرلی / خصوصاً " عؤمرونون گنجلیک چاغلاریندا حیات اوزونون بوتسون شیرینلیگی ایله انسانا گل - گل دشینده، بیله ره کدن شهیدلیک یولونو توتماق، آنجاق یوکسک مقصد اوغروندا چارپیشان، گوج و قدرت، عاغیل

و فیکر نهرمانلارینا یاراشان اولوی بیر مزیت دیر .
 "حدیقه السعدا" تاریخی موضوعدا قلمه آلینمادا معلوم تاریخی
 فاجعه‌نی بیوتون تفرروعا تلاری ایله عکس ائتدیرن سالنامه دئییل.
 فضولی تاریخن، عرب، فارس، تورک دیل لرینده منبعلردن خلق آراسی-
 ندا دولاشان روایتلردن آلدیغی واقعه‌لر اؤزه رینده اصل عالیمه و
 ادیبه، مخصوص سئچمه ایشی آپا ریمیش، اونلاری نسبتاً ایکینجی درجه‌لی
 حساب ائتدیگی حادثه‌لردن آپی ریمیشدیر، او، همین حادثه‌لردن آنجاق
 اوز اساس غایه‌سینه، عمومی استقامتینه او یغون اولانلارینی ایشله‌یب
 یثنی بیچیمده اثرینه داخیل ائتمیشدیر، فضولی منبعلرین وئردیگی بو
 و یا دیگر معلوماتا اؤز تنقیدی مناسبتینی اعلان ائتمکدن ده‌چکین-
 مه‌میشدیر. مثلاً، "فاجعه‌دن سونرا با شیز قالمیش اهل بیت قادینلارینین
 شام شهرینه گئتمه‌سیندن بحث ائدن صحیفه‌لرده اوخویوروق:" بو کی
 دئییرلر اهل بیت خاتونلارینی عربان، ناقه‌لر اؤزره آلیب گئتمیشلر،
 غلط محض دیر (خالص سهودیر). زیرا اهل بیت رسالتله اول اهل-
 نت هئج وجهله مومکون اولماز."

شاعیر بو باره‌ده وئریلن معلوماتلار آراسیندا داها دقیق و عاغیلا
 باتان حساب ائتدیگی روایتی آشکارلایاراق یازیر: "و نقل صحیح
 دیرکی، جمیع مکاریندن محروس اولوب (قورونوب) حصن حمایه‌ی عصمت و
 عفت‌ده قالب مستور و محبوب (اؤرتولو) متوجه شام اولدولار."
 محض بو جور یارادیجیلیق ایشی آپا ردیقدان سونرا فضولی بدیعی
 منطقین طلب ائتدیگی قاملاردا اؤز تخیولوندا ن بهره‌لنه‌یب صنعتکار
 لیق جهتدن مکمل بیر مقتل مثید! نا قویموشدور. بو صنعتکارلیق اثرین
 هم موضوع و قورولوش- ترکیب، هم دیلی‌نین سلیس لیگینده و
 آهنگدار لیغیندا، هم تصویر و ایفاده واسیطه‌لرینین طراوتینده، هم ده
 انسان صورتلرینین سجه‌سینده کی مکمل لیکده اؤزونو گؤستر مکده دیر .
 حاسه‌نین اصلی نمونه‌سی اولان "حدیقه السعدا" نین دئمک اولارکی
 هر صحیفه‌سی شعرله مزی ندر و بو دا، هئج شبهه‌سیز، خلقیمیزین. داستا ن-
 چیلیق اؤرنک لری، خصوصاً ده " کتاب دده قورقود" عنعنه‌لریله باغلی
 دیر. لاکین فضولی‌نین نثرله یازدیغی پارچالارین دا دیلی یوکسک درجه
 ده شاعرانه اولوب تشبیه‌لر، مبالغه‌لر، تضادلار، تکریرلر، داخیلی قافیه
 لر، نطق و مکالمه‌لر زنگین دیر. بو سببه گؤره ده شاعیرین

کلامی او قدهر بویوک تاثیر قووهسی کسب ائدیر کی، اُونو اوْخویانلاری دا، هوش- گوش ایله دینله یئلری ده یاندریب یا خیر، مثلا، "اثرین سونلارینا دوغرو وئرلمیش بیر واقعه ده بوتون سیلاحداش لاری، عزیز آداملاری هلاک اولدوغو اۆچون مثیداندا تک- تنها قالمیش امام حسین (ع) اۆقرب طرفه تکلیف ائدیرکی، قیزمار گونش آلتیندا سوسوزلوقدان عذاب چکن آرواد- اوشاغا بیر ایچیم سو وئرسینلر، عوضینده او، عرب جزیره سینى، حجاز مولکونو ترک ائدیب روما، یا خود هندوچینه دوغرو یول آماغا حاضر دیر، اما مدان یزیده بیعت ائتمه کی طلب ائدیرلر، بو ایسه اصلا" مومکون اولان بیر ایش دئییلدی. اودورکی فرات چاییندان کورپه اوشاقلارا بیر مشک سو گتیره ن حضرت عباس- بین قوللارینی قیلینجلا اوزورلر، اُونون دیشلرینه آلدیغی مشکی اوغلا دئشیب کورپه لری بئنه ده سوسوز قویورلار. اما حسین (ع) نئچه بیئریندن یارالاندیغی حالدا دوشمنله ووروشماغا داوام ائدیر و نهايت آتدان دۆشه رک بیئر بیخیلیر، بو سهرادا بیر روایته گۆره شمیر طرفیندن شهادته بیئتیریلیر، بو تصویرلری دقتله اوخویاندا آداما ائله گلیر کی، فضولی اونلاری یا زماق اۆچون قلمینی مرکبه یوخ، اوره یی نیسن قانینا با تیرمیش دیر:

آغلا ای گۆز کیم، تن بیمار جانان آیریلیر،
جان ایله جسمیم رفیق اولموش دور؛ اوندان آیریلیر،
نالہ قیل، ای دیل کی، طوطی شکرستاندان چیخیب،
بلبل زار بلاکش بوستاندان آیریلیر.

بو بئنده، گۆر وندوگو کیمی، آیریلیقدان، هجران غمیندن بحث اولو - نور، بو مطلب شرق ادبیاتلاریندا مینلرله شعرین موضوعو اولوب لاکین ایندیجه اوخونان مصراعلارداکی هجران، وصالینا داها هنج بیر گومان بیئر قالمایان ادبی هجران دیر. هم ده هجران دویغوسو ائله حیاتی تشبیهلر اساسیندا و او درجه ده آهنگدار ایفاده سینى تا پمیش دیر کی بو مصراعلارین دا عؤمرو، عکس ائتدیردیگی هجرانین اؤزو کیمی ابدی دیر.

"هدیقه السعدا" نین ان تاثیرلی حادشه لری سونونا دوغرو، ۱۰۰ با - بین حضرت حسین بین شهادتی و اهل بیتین ا سارتینی بیلدیریر "آدلی ۲- جی فصلینده و "خاتمه" ده باش وئریر، اونونجو با بءداکی حادشه لری - روايته گۆره بئله دیر.

دشمک اولار کی، هامیسی بئله بیر سوژئت اساسیندا جریان ائدیر: امام حسین (ع) بئ ان عزیز آداملاری، قوهوم - قارداشی، سیلاحداشلاری بیر-بیر اونا یاخینلاشیب دفعه لرله خواهیش ائتدیکن سونرا چوخ بویوک ایستک لسه دویوش مئیدانینا چیخماغا اجازه آلیرلار. بو عرفه ده امام اولارین هر بیرینین لیاقت و شخصیتینی بؤکسک قیمت لندیره ن، آل - عبا یه یاخین اولدوقلارینی تصدیق ائدن عبرت آمیز سؤزلر دئییر - مئیدانا بوراخماق ایسته میر. لاکین اولارین هر بیرینین دین یولوندا شهیدلیک جامینی ایچمک آرزوسو و تاکیدی قارشیسیندا نهایت راضی - لاشیب رخصت و ثرمه یه مجبور اولور. بو، چوخ چتین، اولچویه گلمز درجه ده مرکب بئر سیناق مقامی دیر. قارداشلاری ابوبکر، عثمان، عون، عبدالله، قوشونون علمداری حضرت عباس ابن علی المرتضی بیر-بیر مئیدانا بئریبیر، اولجه رجز اولخویور، پیغمبره یاخینلیق، قوهوملوق درجه سیندن افتخارلا صحبت آچیر، سقصد و آمالینین عالی لیگینی بیان ائدیپ دویوشه گیریر، بویوک شجاعتر گؤستریب بیر نئچه دوشمنسی جهنمه واصل ائتدیکن سونرا اولزلی ده شهید اولورلار. اولارین هر بیرینین شانینه فضولی خصوصی بئر شعر حصر ائتمیشدیر. ابوبکرین امامدان اذن آلماسی مناسبتیله شاعیرین یا زدیغی بئر پارچا شهید اولانلارین هر بیرینین شهادت مقامینا اولجالماسینین حقیقتنا" ده اول - نلارین داخیلیدن، معنویت عالمیندن نشأت ائدن قارشیمی آلینماز، ایلاهی بئر امرین نتیجه سی اولدوغونو چوخ گؤزه ل عکس ائتدیرمکده دیر:

جان تماشا ی ریاض رحمت ائیلر آرزو،
دل صفای بزمگاه جنت ائیلر آرزو،
اولدو باغریم برق افراط حرارتدن کباب،
سلسبیل روضه دن بئر شربت ائیلر آرزو!

نهنگ بئر موضوعا مالیک اولان "حدیفة السعدا" دا اثرین آنا خطیله محکم باغلی اولان اولنلارچا خیردا موضوعلار وار کی، اولارین دا هره سی آیریلیقدا مکتمل بئر اثر دیر. "حضرت مرتضی علی (ع) بئین وفاتین بیان ائدیر" آدلی بئشینجی با بذاکی ابن ملجم - قوتامه - علی امیرالمومنین خطی بو باخیمدان ان سجه وی نمونه لردن بیری دیر.

قوتامه نین ابن ملجم له راستلاشما سی، عشوہ کار حرکتلری، بربزه بی و
 حیلہ گر صحبتلریله اُونون اراده سینی الیندن آلماسی، وصال اوچون
 / داها دقیق دسک - زنا اوچون/ شرطلرین بیری کیمی علی (ع) ی اولد -
 ورمه بی اُوندان طلب اثتمه سی، قاتیلین قیلینجینا زهر سؤرتمه سی،
 ایچیردیب - سرخوش ائدیب جنایت تئورتیه گؤندرعه سی، مسجدده تک -
 تنها عبادتله مشغول اولان امیرالمومنین - یین اولدورولمه سی حقیقتا"
 ده جوخ تاثیرلی بیرحادثه اولوب مستقیل، مکمل بیرمقتل کیمی یاددا
 قالیر .

عینی سؤزلری قاسمین احوالاتی حقیقنده ده دسک اولار . اما م حسن (ع) یین
 اوغلو قاسم اؤز عمی سیندن اذن ایسته بیرکی، دؤیوشه آتیلین . امام
 حسین ایسه اولجه اؤز قارداشی نین وصیتینه عمل ائده رک - قاسم له
 اُونون عروسونا / نیشانلی سینا / خیردوعا وئریر، اونلاری بیری - بیرینه
 حلال ائدیر، بوندان سونرا شاهزاده اؤز عروسونون و دیگر عزیزلرینین
 گؤز یاشلارینین مشایعتله دؤیوشه آتیلیر، فداکارلیق گؤستریب شهید
 اولور . بؤا حوالاتین هر بیر مرحله سی بؤیوک شاهزاده عبدالله هین شهادتی،
 قاسمین اماما مراجعتی ، امامین اعتراضی، قاسمین تاکیدلی یالوار -
 یشلاری گلینین خیمه دن گتیریلیب شاهزاده یه تحویل وئریلمه سی
 ناکام گنجلرین سون گؤروشو و ودا علاشما سی، قاسمین جسارتله دؤیوشه
 گیریپ فداکارلیق گؤسترمه سی، یارانماسی، عروسو ایله گؤرر شوب تکرار
 دؤیوشه آتیلما سی، قهرمان کیمی شجاعتلر گؤستردیکدن سونرا شهادت
 مقامینا یوکسلمه سی ائله سجه وی بدیعی تفروعا تلارلا تقدیم اولونور
 کی، اُونون اساسیندا ادبیاتین ان مختلف ژانرلاریندا آیریجا مکمل
 ادبی اثر/ حکایه ، پوئست، منظومه ، مرثیه سؤزئتلی شعر و س. / یا زیلا
 بیلر .

" حدیقه السعدا " نوع اعتباریله ده داخیلی امکاناتلارلا رنگین اثر
 دیر . بؤرادا جوخ گرگین دراماتیک اختلاف دور ، فجیع سونلوق ، حیاتی
 تفروعا تلارلا رنگین اولان مکالمه لر، ربابی مقاملار، حسب حاللار فزو -
 لیه دک ، حتا فضولی دن سونرا داتا نیدیغیمیز صنعتکارلارین هئ -
 بیرینین دئمه دیگی طراوتلی تصویر و ایفاده واسیطه لری ایسته نیل -
 قده ردیر، بئله جه اصیل تصویر واسیطه لریندن تک بیرجه تشبیه سی
 گتیرمک له کفایت لئه جه ایم، اثرین بیر یئرینده نامرد دشمن یارالار

آلیب آغیر وضعیتده اولان مسلمین دوداقلارینی کسیر، فضولی بو اورهک یان دیران فاجعه‌نی هئله تصویر ائدیر: "دوشمن مسلمین لب مبارکینی غنچه دهانیندان برک گول کیمی جدا قیلدی...". ائله بیلیرم کی، فحیح تاشیر باغیشلایان بو تشبیه‌نین تاملیفینا خلل کتیرمه‌مک اوچون اونو بنزه‌دیلن و بنزه‌یین قسملرینه آبی‌ریب شرح اثتمه‌یه خصوصی احتیاج یوغدور.

فضولی صنعتکارلیغی‌نین اؤزونو بارز شکیلده گؤسترديگی ان مهم ساحه البته، ائرده‌کی جانلی، حیاتی انسان اوپرازلاری، اونلاری— بدیعی وسعتی‌دیر. مقتل بلاواسیطه کربلا واقعه‌سی مناسبتیله یازیلیمیش سا دا، اونون صحیفه‌لرینده فضولی ایلك انسان وپاک پیغمبر آدم آتادان باشلامیش محمد (ص) و اولادلارینا قدهر بیر چوخ مقدس‌لرین حیاتی‌ندان آلدیغی قیمتلی واقعه— اساسیندا اونلارین بدیعی صورتلرینین سجه‌وی جیزگی‌لرینی چکمیش‌دیر، بونون نه‌دئمک اولدوغونو آیدین تصور ائتمک اوچون محمد پیغمبرین اوپرازی ایله علاقه‌دار تک بیرجه هادسه‌نی یادا سالماق کفایت‌دیر، اونن پیغمبر— لیگه جاتدیغی ایلك چاغلاردا مکه‌لی‌ردن یالنیز بیر قسمی مسلمان اولموش‌دور، اوللار دا منافق‌لردن چوخ زیان چکیر، تئز— تئز دؤیولور، تحقیر ائدیلمیش‌دیر. "حدیقه‌السعدا" دا گؤستریلیرکی، ابوجهل آدلی بیر نادان پیغمبرین اؤزونو ده یامان سؤزلرله تحقیر ائدیر، حتا اونا "حَدَن زباده آزار بیئتیریر". بونو ائشیدن عمی‌سی حمزه‌گلیب اؤز قارداشی اوغلونو ملیل موشکول حالدا کعبه دیوارینا سؤیکنمیش گورور و دشیرکی، یا محمد، سنین انتقامینی آماغا گلیمیشم! حمزه بو گوروشه قدهر هله مسلمان دئییلدی. فقط قارداشی اوغلونا درین احترامی و ارایدی، حضرت رسولون بیرجه کلمه سؤزو بس ایدی کی، حمزه گئدیپ ابوجهلی قانینا غلتان ائله‌سین. لاکین پیغمبر اؤز عمی‌سینه چوخ عبرت‌آمیز بیر جاواب و ترییر:— منیم ریاض‌خاطریم آدم اولد— ورمک کیمی پیس ایشله حاصل اولماز، اگر خاطریم ایستهرسن، واجب— الوجودون وحدانیتی‌نی اعتراف ائدیپ اؤز لوح ضمیرینه / قلبینی / غبار کفردان پاک ائت!

حمزه، نادان ضربه‌لریندن هله ده آغریب آجیبان قارداشی اوغلونون قصابچیلیق کیمی انسانی آلچالان جیلیز دویغولاردان اوزاق، حقیقتاً

ده پاک و مقدس بېر آلاھ اٹلچېسی اولماسی قارشېسېندا حېرته گلېب کلمه شهادت گتېرېر و مسلما نلېغې قبول ائدېر. بئله لېکله ده پېغمبر مخالفتدن بېرنغرى اولدورمکنه بوخ، هله مسلما نلېغې قبول ائتمه مېش لرېن جرگه سېندن بېر نغرى آلاھېن دؤغرو بؤلونا دعوت ائتمکنه باش وئرمېش مناقشه يه سؤن قؤبور کې، بؤ دا " حديقه السعدا " دا اونسون مدرىک لېگېندن خېر وئرن چوخلو حادشه لىردن بېرى دېر. بؤ حادشه نې بؤ يوک رغبت و محبتله تصوير ائدن فضولى بېر داها تصدىق ائتمېش اولور کې، اسلام بعضى لرېنېن ادعا ائتدېگى کىمى، انسانا اونسون اېستک و آرزولارېنا، انسان سعادتيه قارشى دئىيل، عکسېنه، انسان اوچون، اونون قورتولوشو و سعادتى اوچون نازىل اولموش مبارک بېر دېن دېر و بو دېنېن يئر اوزونده ايلک، ان بؤ يوک ناشرى محمد پېغمبر هم ده بؤ دؤنيانېن هئچ کسله مقايسه يه کلمه ين درجسده عظمتلى هوما نيست دېر .

مقتلين فاطمه زهرا (ع) ا حصر اولونموش دؤردونجو بابېندا پېغمبر قېزېنېن ايلک گؤرؤشده جه مکه قادينلارى آراسېندا اوياتدېغى گوجلو تاثرات يوکسک مضمونلو بدىعى تصوير واسيطه لرى، او جومله دن ده قوونلى بنزه تمه لرله ايفاده اولونموشدور. فضولىنېن اوّره يه ياتان بېر آهنگله وئردېگى تقدىما تا اساسا " فاطمه زهرا (ع) دا ائله بېر جاذبه دارلىق وارکى، مجلس اشتراکچيلارى، هله کىملىگېنى ، يعنى پېغمبرېن قېزى اولدوغونو بىلمه دن، اونا درېن احترام گؤسترير و هامېسى بېردن آياغا قالخىب اوندان خواهىش ائدېرلرکى، بؤ مجلسه باشچىلىق ائتسېن ... بؤ گؤزه ل، آبېرلى - عصمتلى عا غىللى قادينېن بلاغتلى، منطقى کلامېندان حېرته گلن مکه قادينلارى همېن گؤرؤشده جه مسلما نلېغې قبول ائدېرلر. بؤ تصويرله ده اوّره يى سويوما يـــــــان فضولى فاطمه زهرا (ع) حقينده حجمه کىچىک / جمعىسى دؤرد مىصراعدان عبارت / لاکېن معنا جا درېن و ديه رلىسى بېر شعر ده يازمىشدېر :

کىمدېر آيا بؤ کې، نوريله منبر اولدو جهان،

مه رخسارېنا دېر ديدۀ دؤران نيگران

اؤزو سرور، قدى دلبر، روشى جانپورور،

اوتورور شمع، دورور سرو، يورور روح روان...

آدام بېلمېردى، بو شعرېن تحليلېنه اونون مزېت لرېنېن هانسېندان

باشلاسين؛ فاطمه زهرا نين جانلى تصويرىنى بىر بىنددەجە مكممل
چكىلمەسىندەن مى، دىلى نين روانلىغىتدان مى، داخىلى قافىەلىرىندەن
مى؟...

"حديقة السعدا" نين مركزىندە كرىلا شەھىدلىرىنى بىدىعى صورتلىرى
دۇرور، امام حسين (ع) باشدا اولماقلا اولارلىق ھەر بىرى اشرىق
صەھىفەلىرىندەن يۆكسك اخلاقى - معنوى دەرىلىرىن داشىيى جىسى، لياقتلى
انسانلار كىمى، عزىزلىرىنە قارشى سۇن درجە مەھربان، شەققەتلى، دوشمنلار
ىنە قارشى آمانسىز اولان مەھىدلىر كىمى جانلانلىرلار، بۇ كۆپىنچە
قەرمانلارنىن اغۇزلىرىنە مەخسۇس حىيات مەھەسى وار، باشقا سىنىن قۇلۇ
اولوب تولىم آلتىندا، خەلىت ايجىندە ياشاماق اولارلىق معنوى تى
ايله دابان - دابانا ضدىر. دوشمنلە اۆز-اۆزە كلىب مئىسدان
آچىلىددا يا اونۇ موحا ائتمك، انتقام آلماق، يا خود دا بۇ يۇلدا
شەھىد اولماق لازىمىدەر. فضولى عورتلىرىنى بوحىيات مەھەسى اشردە تصوير
اىدىلن بىر جوخ دۇيوشلردە شوتتا يىتتىرىلمىش، دوققوزونجو بابدا
كى بو شەردە ايسە اغۇزونو يۆكسك پوشتىك ايفادەسىنى تا پمىشدىر:

ذلت ايله لذتى اولماز حىياتىن، دوستلار،
نقدجان صرف ائىلە يىب دۇنيادا كام آلماق گرەك،
عجز ايله دۇنمك عدودن سەھل دىر، ھەمت توتۇب،
يا شەھىد اولماق گرەك، يا انتقام آلماق گرەك!

بو قەرمانلار يالنىز اونا گۇرە ووروشمورلار كى، قارشى طرفىندە
كىمىنە اولارلى اغۇلدورمك قصدى وار دىر. پىغمىر اولادلارلى اونا گۇرە
دۇيوشن مئىدانىنا آتلىرلار كى، حق يولوندا جەھادا گىتمك، قىلىنچ
چاللىب قەرمانلىق گۇسترمك سۇق طبعىسى اولارلىق اىلىيىندە،
قانىندا، حوجبىرەسىندە دىر. كرىلا جۇلوندە ۲۲ مىن نفر دن عبارت بىزىد
قۇشونونا قارشى ۷۲ نفر سۇسوز امام حسين (ع) بىن عسگرىنىن متانتلە
دايانىب سۇن نەفسە قەدر تەسلىم اولما ماسىنىن باشلىجا سەببلىرىندەن
بىرى، بلكە دە بىرىنچىسى ائلە بۇدور. البتە، فاسم، ابوبكر، عمر، عثمان
عون، عبداللە، عباس و باشقا لارى وضعىتىن چىخىلماز اولدوغونو، اغۇزلىرى
ىنىن دە تىزلىكلە شەھىد اولاجا قلارلىق ياخى بىلىرلىر. لكىن امام حسين
(ع) قوبوب مئىدانان فرار ائتمك، جانىنى گۇتوروب قاقچماق

اونلاردان هنج بیرینین غایلینا بئله گلیمیر، فضولینین دینی اینای ایله صنعتکار عقیدهسی بۇرادا بېرله شیر و بۇ قهرمانلارین هامیسی۔ نین سون سوزونو اونلاردان بیرینین دیلی ایله بئله جانلاندیریر: "شهادت شربتیم حاضر دیر، اونو ایجیب ابدیته قووشا جام!" بوجور ابدیته قوشان فضولی قهرمانلاریندان بیرید بیزیم همیشرلیمیز مسلم آذربایجاننی دیر، شاعیر اونون کربلا دوزونده کئی قهرمانلیغی حقیقنده حزن قاریشیق افتخار دویغوسو ایله یازیر: "توبه مسلم آذربایجانیا چاتدی، او، نعره مستانه ایله کائنا تاسس سالیب جوخ بیخبرلری جام فنا ایله سرمست ائتدی، قیلینجلا، گاه دا اوغلا ووروشارکن یارالارینین چوخلوغوندا نضعیفله ییب آتیندان دوشسور، حضرت امام و حبیب ابن مظاهر اونون باشی اوستونه گلدی لر، اونو خیمه لره کتیرنده هله جانینی تاپشیرما میشدی، حضرت امام (ع) بویور۔ دو: "ای مسلم، منیم سالامیمی بهشت اهلینه چاتدیر، من ده سنیمین آردینجا گلیمک ده ایم، مسلم گوزونو آچدی، تبسم ائلدی و بومضموندا دیلندی:

ای خوش اول ساعت کی، جان صرف ره جانان اول،
گؤستریب عاشیق وفا، معشوقینه قوربان اولار،

... اونون روحو جنته داخیل اولدو، رحمت الله علیه "

بئله لیکله ده فضولینین تقدیمینده کربلا مناقشهسی سادهجه اولراق بیرى - دیگرینه دشمن کسيلمیش ایکی قوشونون (بیری سایجا چوخ، دیگرى اونونلا مقایسه ده لاپ آز) (۱) اوزبه اوز گلیب ووروشما سیندان عبارت دئییل. شاعیر اوز تصویر و تقدیم ایشیغیندا داها آیدین جیزگیلره گؤسترمه یه موفق اولموشدور کی، حقیقنده سوز گئندن جبهه نین بیر طرفینده مال مسلک، وار۔ دولت، آد۔ شهرت اوچون دید۔ بشن ریاست دوشگونلری، دیگر طرفینده ایسه عالی مقصدین، اوجا معنویاتین، اسلام دینینین طنطنه سی اوغروندا مبارزه آپاران صورت۔ لرین زنگین توپلوسو وار، دشمن طرفده بو ویا دیگر حربی تاپشیریغی یثربینه یثتیرمک اوچون قاتیللره قصبه و شهرلرین، بویوک ولایت لرین حؤکمداری وظیفه سی، لعل۔ جواهرات، باهالی انعاملار وعده ائدیلیلر، پیغمبر اولادینا بیعت ائدنلر ایسه هنج بیر مادی تمناسی اولمادان، اوز اراده لرینه، اوره کلرینین حؤکمو ایله پیغمبرین

ایده آللارینی حیاتا کئچیرمک اوغروندا چارپیشیرلار، امام و اونون سیلاحداشلاری مغلوب اولسالار دا شهادته قوؤشوش مؤمنلر کیمی اولچویه کلمز معنوی اوْجالیق کسب ائدیر، یزید و اونون حیله، خیانت تورۇنا دؤشنلر ایسه بۇ قدهر غدارلیقلا غالب گلدیکدن سونرا کیشی-سبز خیمه لری غارت ائدیر، رقیب لرینین باشلارینی نیزه لره کئچیریب قالا دیوارلاریندان آسماق کیمی عیبسه جرلیک نوْما ییش ائتدیر- یولر...

گورونور ائله بونا گوره ده اثرین فصللریندن بیری فضولی نین بئله بیر ملاحظه سیله آچیلیر کی، "حدیقه السعدا" کربلا سلطانی حسین ابن علی مرتضی نین ظفرنا مه سی دیر، اثرین آوزده اولان گورونون- موضوع خطیله مقابسه ده ایلك باخیشدا بو ملاحظه بیر قدهر غریبسه تاثیر باغیشلا ییر. قات-قات آرتیق سایدا و چوخ غدار دوشمنلسه ووروشمالاردا هم ده سوسوزلوغون تاثیریندن شهید اولموش امامین ظفرنا مه سی نه دشمکدیر؟ مطلب ده ائله بورا سیندا دیر کی، فضولی نین حقلی قناعتینه گوره، امام حسین و سیلاحداشلاری یالنینز جسا" مغلوب اولدولار، آخی حق اهلی "مورتنده مغلوب اولسا دا معنا دا غالب دیر" اصلینده کربلا شهید لری ارتجاع اوْزه رینده ائله بویوک معنوی غلبه چال میشلار کی، اولنلارین شرفلی آدلاری تاریخین شانلی صحیفه لرینده قیزیل حرفلرله ابدیلیک حک اولونموشدور، فضولی نین اوز مقتلینسی ظفرنا مه حساب ائتمه سی نین سببی ده ائله بودور.

تقریباً ۴۵۰ ایل بوندان اول بوتون شرق عالمی نین بویوک شاعیری و متفکری محمد سلیمان اوغلو فضولی بغدادی یا زمیشدیر: "منیسم دوغول دوغوم و یا شادیغیم بیئر عراق عرب دیر کی،... خارا با بیئر اولکده دیر، بورا ائله بیر باغدیر کی، خورامان سولری سموم کوله یی- نین قاسیرغالارینا سینه- گریب آچیلما میش غنجه لری ایسه مظلوم شهید قبرلرینین قبه لری دیر، بورا ائله بیر ذوق مجلیسیدیر کی، شرابی، پارچالانمیش جیگرلرین قانی، نغمه لری دیده رگین غریبلرین ناله سی دیر، نه محنت آرتیران صحرا سیندا راحتلیق نسیمی اسر، نه ده بلالارلا دولو چولونده درد توزلارینی یا تیرا بیله جک اومید بولودو گورونور" هر جومله سیندن، هر کلمه سیندن کدر یاغان، غم دامان بو سوزلر سانکی ۵۰۰ ایل اولکی عراق دان داها چوخ بو گونکی فضولی بوردو حقینده

دشلمیشدیر. بؤ گون ها وا سرحدلری بؤلوکا دایا آلینمیش عراق حربی سیاسی حادثه لرین منگنه سینده سیخیلیر. شاعیر اولادی فضولینین بیر زامانلار آجی - آجی شکایت لندیگی وضعیتین سانیکی تکراراً یا شاییر. بوندان ان چوخ ضرر چکن ده، البته جفاکش عراق خلقی، اونون قدیم، رنگین مدنیتی، انسانپرور علاقهلری دیر.

فضولینین با با بوردو اولان آذربایجان دا بؤ گون بؤیوک تاریخسی سینا قلارا معروض قالمیشدیر. ناکور قونشو ارمنستانین تجا و زو نتیجه سینده آذربایجان جمهوریتینین تورپا قلازینین بشده بیر اشنال اشدلمیشدیر. سایی میلیونو کچمیش قاچقینلاریمیز دؤغما ائسو - ائشیکیندن، بؤرد - یوواسیندان دیدرگین وضعیت ده دیرلر، اولارین اکثریتی آغیر محرومیتلر ایچینده چادیر - دؤشورگه لرده یا شاییرلار. آچیلما میس غنچه لری آندیران شهید قبیرلریمیزین قوبه لری ایسه آرتیق مینلرله حسابلانیر.

ایستر "حديقة السعدا"، ایستره ده "لیلی و مجنون" مشنویسی او زهرینده ایشرکن فضولی اؤز قهرمانلارینین جانلی تصویرینی وئررکن حاضیری اولان عرب گنجلرینین، ائله جه ده نه واختا عراقا او جومله دن ده بغداد اطرافینا، کربلایا آذربایجان دان کؤچوب گلمیش اجدادلارینین نوه - نتیجه لری اولان هم یئرلیرینی اساس گؤتورموش، بوزلرجه لیلالارین، قیس لرین، زیدلرین نوفلرین مقتلینده آدینی احتراملا چکدیگی مسلم آذربایجانلیلارین چهره سینه یا خمیش، او قارا گؤزلری، شوخ باغیشلاری، طوبا بویاری، ووقارلی یئریشلری، محبت، دوستلوق، دین و عقیده یولوندا حیاتیندان کچمه یه حاضیر اولان صاحب لیرینی مشاهده ائدیباؤز اولمز او بره زلارینی یاراتمیش دیر.

لاکین بؤ گون عراقدا دا آذربایجاندا دا فضولی قهرمانلارینین خلفلری اولان گنجلرین باغیشلاری چوخ قایغی لیدیر، اولارین دا چهره سیندن دده فضولینین او زو کیمی، غم، کدر یا غیر. من اینا نیرام کی تئزلیکله هم عراق، هم ده آذربایجان محاصره دان قورتاراجاق، هر یکی اولکهنین سیماسیندا کی محاریبه بؤلودلاری دا غیلاجاق، تورپا قلازیمیزا فضولینین "اویانمازمی" ردیفلی مشهور "شب هجران" نیدا ترنم ائتدیگی "فضول گول"، یا "نوبهار گلجهک، سونرا او بولانمیش آخار

سولار تکرار- تکرار دۇرولاجاق، ھرايکي اولکەننن خلقى، بىر قىسدەر
 ايلمىش قامتىنى دۆزەلدەجک دىر. او زامان بىز، بابا مىز فضولىنن
 ھمىشە ياشار روحونو ۵۰۰ ايلن آرخاسىندا ن خصوصى حورمت، احترام
 و محبتلە سلەبىباؤنا دثىجەبىک :

— اولو شاعىر! گۆزون آيدىن اولسون، حق يثرىنى توتدو، بىز غالىب
 گلدىک، لاکىن وطن تورپاقلارىندا شھىد تەبىرلرىنن سايى مىنلرجه
 آرتدى، فضولى بابا! سن اولمز " حدىقە السعدا " مقتلىندە ياراتدىغىن
 شھىدلر مقبرەسىندە حىياتدان ناکام گىتمىش آذربايجان شھىدلرىنە
 دە يثر ائلە...

و کاشا و نلار شھىدلرىمىزىن سۇنونجولازى اولادىلار!

○ سنسىز

اوستا دحمىد نطقى دن:

گۆزومو آچاندا سن اولمايىنجا
 قۇللارن بوينو ما سارىلمايىنجا
 گۆزوندن كۇنلومە نور دۇلمايىنجا
 نئىلىرم اوفقدە چىخان سحرى
 بۇش يثرە جاملاردان باخان سحرى
 باھارىن عطرى سن يايىن يىشمىشى
 آرىنن پتەگى گۆلون گۆلوشو
 خزەلىن قىزىلى، قارىن گوموشو
 قارانلىقدا آخان اولدوزلار سئلى
 كۇنلو قىمىلدادان آرزولار يئلى
 حىياتىن سنسىز بوخ ھىچ دوزو دادى
 وارلىغىن دگرلى قالماز بىر زادى
 قىربىلار نشئەنن قۇلو قانادى
 دۇنيانى وئرسەلر سنى وئرمەرم
 بوش قالان بىر عۇمرو داخى نئىلەرم.

موللا محمد فضولی آذربایجان ادبیاتینین انکشافیندا مهم یئر توتان داهی صنعتکار دیر. دؤرد عصر دن آرتیق دیرکی، اونون آدی بۆتون شرق اؤلکه لرینده بؤیوک حؤرمّت و محبت ایله چکیلیر. بو آدلی - سانلی آذربایجان شاعیری بعضی روایت لره گؤر ۱۴۹۴- جی میلادی ده کربلا شهرینده دۆنیا یا گؤز آچیب و ۱۵۵۶- جی میلادی، ۹۶۲- جی. ه. ق. ده او شهر ده طاعون خسته لیگی نتیجه سینده ابدی اولاراق دونیادان گؤز یوممو- شودور. موللا محمد فضولی سلیمان آدلی بیر ضیالی نین عائله سینده دؤغولوب بؤیوموشدور. فضولی ۱۶- جی عصر ده بغداددا یاشامیش و شهرتی فضولی بغدادی دیر. بو بؤیوک شاعیر، عرب، فارس و آذربایجان تورکجه سینده یعنی شرقین بؤاچ اساس دیل لرینده یا زیب یا رادمیش دیر و اؤز یؤگنک دویغو و گؤزهل عقیده لرینی یئتگین بیر دیل ایله افاده ائتمیشدیر. فضولی آذربایجان تورکجه سینده یا زدیغی دیوانین باشلانغیجیندا بئله دئییر: "علم سیز شعر قالب بی روح ویا اساسی یوخردیوار کیمی اولور و اساس سیز دیوار غایتده بی اعتبار اولور."

فضولی نین ان اسکی و کامل کلیاتینین، بیری آذربایجان جمهوریتی نین نظامی انستیتوتونون الیا زمالار شعبه سینده موجود و ۱۵۷۳- جی ایله یا زیلمیش و ابوریسی ده ۱۵۸۹- جی ایله ال ایله یا زیلیب و بؤگون لنینگراد شرقیات انستیتوتونون الیا زمالار شعبه سینده ساخلانیلیر و تورکیه، آروپا، تاشکند و تبریز کتابخانالاریندا مختلف الیا زماسی واردیر. فضولی نین دیوانی ۱۲۴۴ (۱۸۲۸- جی) ایله تبریزده چاپ اولموش و ۱۲۶۸ (۱۸۵۱- جی) ایله "کلیات دیوان فضولی" استانبولدا و ۱۳۱۱ (۱۸۹۳- جی) ایله تاشکندده چاپ اولموشدور، البته سونرالار فضولی نین

دیوانی دفعه‌گرفته، تبریزده، استانبولدا، باکی دا و باشقا شهرلرده
یا بیلمیشدیر .

فضولی‌نین اثرلری لیلی و مجنون، حدیقه‌السعدا، انیس‌القلب، شکایت -
نامه، ساقی‌نامه، بنگ و باده، صحت و مرض، رند و زاهد، باشلیجا اولراق
غزللر، رباعیلر، مُخمس‌لر، مُدس‌لر، ترکیب‌بندلر و قسما" قصیده‌لر
عبارت دیر .

حدیقه‌السعدا آذربایجان دیلینده نثر و شعر شکلینده یا زیلمیش، روضه
الشهدانین ترجمه‌سی اولوب، صحت و مرض فارس دیلینده نثر شکلینده
یا زیلمیش، لیلی و مجنون و بنگ و باده آذربایجان دیلینده و انیس -
القلب ۱۳۴ بیتلی فارسجا بیر قصیده‌دیر، رند و زاهد فارس دیلینده
آقای ح. صدیق‌بن مقدمه‌سیله ۱۳۵۴- جی ایلده تهراندا چاپ‌اندیلیمیش
دیر، بونلاردان علاوه فضولی‌نین فارسجا دیوانی بیرنئچه ایل بوندان
قابق وطنیمیزده انتشارات دوستان طرفیندن با سیلیب یا بیلمیشدیر
اصلینده بو دیوان آنکارادا پروفیسور حبیب‌مازی اوغلو طرفیندن
تصحیح‌اندیلیب، ۱۹۶۲- جی ایلده چاپ‌اندیلیمیشدیر، عربجه دیوانی
بو سون زامانلاردا لنینگراد کلیاتیندا اله کلمیشدیر

فضولی‌نین یا رادیجیلیغی سون درجده اطرافلی‌دیر. او، هله گنج
یا شاربندان لیریک و غزل شعرلری یا زماغا باشلایدیر. فضولی اوچ دیلده
یا زدیغی اثرلری: غزللر، قصیده‌لر، منظوم اثرلر، مثنوی‌لر، رباعیلر،
قطعه‌لر، مخمس‌لر، ترکیب‌بندلر و نثردن عبارت دیر. فضولی آنجاق غزله
بو رمز و استعاره ایله دولغون اولان سبکه آرتیق اهمیت و ثرمیش و
اوز شعرلرینین بیرینده آچیقجا بئله سؤیله‌میشدیر:

" مندن فضولی ایسته‌مه اشعار، مدح و ذم
من عاشیقم همیشه سوزوم عاشیقانه‌دیر "

فضولی‌نین غزل سبکینه خصوصی بیر محبتی و هوسی واردیر. او، بو سبکی
مشهور لیغینا، چتین لیگینه، هنر طلب‌ائتمه‌سینه، ادب‌اهلینه تننیز
چاتما‌سینا، کوتله‌وییتینه و نهایت سئوگی سبکی اولما‌سینا گوره باشقا
سبک‌لردن اوستون توتور:

" غزل دیر صفا بخش‌اهل نظر
غزل دیر گل بوستان هنر "
" غزل دئی کی، مشهور دوران اولد "

اوخوما قدا، پا زما قدا، آسان اولاً

فضولی، غزلی بیر ده. اونا گوره اوستون توتور کی، بدیعی ادبیاتین بو شکلینی یا یماق چوخ آسان ایدی. ۹۹ فایز ساوادسیز اولان، کتاب اوخویا بیلمهین کۆتلهیه، شبهه سیزکی، داها گئنیش و آغیر اثرلر یا زماق فایداسیز ایدی. عکسینه غزللر، موسیقی ایله، آغیزدان - آغیز اوخونا - راق، حتا ساوادسیز جماعات آراسیندا دا یا بیلیردی. بئله بیر شعر ایله کۆتله لره تأثیر ائتمک بدیعی ذوقو تربیه ائتمک داها مناسبه داها آسان ایدی.

فضولینین یا رادیجیلیغی حقیقته اطراقلی یا زماق بیرنچه صیفه ایله قورتاران دئیل. بیز بۇرادا اؤنون مختلف اثرلری باره ده قیسا بیر صورتده معلومات وئره جه ییک .

فضولینین اثرلری موضوع اعتباریله چوخ مختلف دیر. فضولی غزللری اساساً عاشقانه شعرلر دیر. عشق - عمومیتله غزل ادبیاتینین باش موضوعودور. بۇ سبکده فضولی دان هله چوخ قاباق ایران دا، فارس دیلینده، خواجه حافظ، سعدی شیرازی، خواجه کرمانی کیمی بؤیوک شاعیر لر وجوده. گلمیش دیر. و غزلین پارلاق نماینده سی اولان خواجه حافظ شیرازی نین غزللری. یاری "عاشیق - معشوق مناسبتینی، عاشقانه حیاتی می - محبت مجلسینین و بونونلا علاقه دار سئوینج و اضطرار بلارینسی ترنم ائدن پارچا لردیر .

غزل سبکی، آذربایجان ادبیاتیندا. فضولیه قدهر اؤزون بییر دؤر گئچیر میشدیر. بؤیوک نظا می گنجوی نین، خاقانی شیروانی نین، نسیمی نین خطا ئینین غزللری بۇ ساحه ده گؤرکملی نمونه لردیر. آنجا ق فضولینی غزل سبکینده، بؤیوک حافظ شیرازی ایله فارس ادبیاتیندا مقایسه ائتمک اولار. اونا گوره کی فضولی غزل شعرینین دا هی صنعتکاری دیر . فضولیه قدهر کی شاعیرلریمیزدن، اوندان سونرا گلن واقف لر، ودادی لر، سیدعظیم شیروانی لر و هادی لر و علی آقا واحدلردن، هئچ بییری فضولی سویه سینده، فضولی کیمی اینجه، ظریف و بدیعی غزل یا زما مییش دیر .

فضولینین یا زدیغی غزللری مضمون باخیمیندا ن دؤرد یئره بؤلْمک اولار:

۱- عاشقانه غزللر ۲- اجتماعی - فلسفی - عرفانی غزللر ۳- تصویبری

غزللر ۴- مناجات و منقبت روحوندا اولان "رسمی" غزللر ، عاشقانه غزللرده ، عاشیق دیلیندن اولان اثرلر داها چوخدور ، عاشیقین معشوقه قارشیسیندا اؤز محبتینی گؤسترمهسی ، گؤزهللی وصف ائتمهسی ، عشق و محبت یولونون چتین لیکلرینی ، بلا و مصیبت لرینی سایماسی ، عاشیقین اؤز طالعیندن ، بختیندن شکایتی بؤ سبکده اولان اثرلردن دیر .

شاعیر ، اوخودوغو مکتبی و بۇرادا اوخویان و درس آلان طلبه لرین اوخودوقلاری درس ، دیوانی نین مقدمه سینده ایضاح ائدی رکی ، بوا یضا حدان شاعیرین ، تحصیل و تربیه سی نین ادبیات و شعر ماراقلیلار ی نین ایچینده کئچیر میشا ولدوغو آیدین اولور . فضولی هله مکتب للی ایکن یازدیغی غزللر ایله بیرچوخ شهرلر و ولایت لرده مشهور اولموشدور ، شیهه سیز شاعیرین دیوانیندا اولان غزللر هامیسی بیر زماندا یازیلما میشدیر ، چوخو گنج لیک دؤرونده یازیلسا دا ، بیر قسمی لاپ سونرالار ، شاعیر بؤیوک ، قدر تلی اثرلر یاراتدیقدان سونرا یازیل میشر دیر . بۇ باره ده اؤزو دیوانیندا گؤستریر کی ، بیرنگار مشکین خط . . . سرو روان کیمی خرامان - خرامان "منیم یانیم اگلدی و" شیرین - شیرین کلماتیلا خاطیریم سوروب ، کؤنلوم آلدی" مندن آنا دیلینده غزللر دیوانی ترتیب ائتمگی خواهیش ائتدی . من ده اونون سؤزونو بیر نصیحت کیمی قبول ائدی ب "طفولیت زامانیمدا" یازدیغیم پراکنده غزللری التماس ایله اوندان - بوندان آلدیم" مختصر بیر دیوان جمع ائتدیم . آیدین اولور کی ، شاعیرین اساس غزللری ، یارادیجیلیغی نین ایلیک دؤرونه عاید دیر . بؤ غزللر ، شاعیرین ساغلیغیندا بئله پراکنده حالدا ایتمیش ، شاعیرین جمع ائتدیگی دیوان ، غزللرینین هامیسی دئییل ، اختصارلا توپلانیل میشدیر .

لیلی و مجنون کیمی بؤیوک محبت داستان یارادان "صحت و مرض" ، "بنگ و باد" کیمی استعاره للی و مطلع الاعتقاد کیمی فلسفی اثرلر یارادان ، پارلاق قصیده لر ، رجزلر ، مؤلفی اولان بؤیوک فضولی هر شئیدن آرتیق اؤز غزللری ایله مشهور دور . بؤتون یاخین شرقده ، اؤز حماسی و پهلوانی داستانلاری ایله مشهور اولان فردوسی طوسی ، فلسفی و بدیعی

رباعیلر ایله آد قازانان عمر خیام، اخلاقی اثرلر تائریسی سعیدی شیرازی خا طیرلان دینگی کیمی، غزل آدی گلنده فارس ادبیاتیندا لسان-الغیب حافظ شیرازی و آذربایجان ادبیاتیندا بؤیوک فضولی گؤز قاباغیندا جانلانیر. عشق و محبت موضوعوندا حجمجه خیردا، معنایا بؤیوک اثرلر یارادان شاعیرین، شیرین و ملاحظلی سؤزلری یالنیسز آذربایجان - تورک دیلینی بیلنلری ذئییل، سؤز صنعتینی باشا دؤشن بۆتون اؤخوجولاری حیران ائدییر.

فضولینین یاراتدیغی اؤلمز غزللری و اونلارین مضمون و محتواسی حقیقنده لسانالغیب حافظ شیرازی کیمی مختلف و بیر-بیری ایکن متضاد نظریه لر آرایا چکیلمیشدیر. بؤیوک ایرانلی عالیم، ادبیات شناس و حافظ شناسلارین، حافظ - بین یاراتدیغی اؤلمز و قدرتلی غزللری باره ده بو آلتی یۆز ایل عرضینده بو اولموشکی، حافظ - بین سؤیله-دیگی غزللر، بۆسبوتون عرفانی غزللردیر و بۇرادا دانیشیلان و سؤیله نیلن شعرلر و بیتلر، عرفانی والهی بیر عشقی تجسوم ائدییر، آما اگر بیز بورادا انصافی تنقیدچی و جزمیت دن اۇزاق اولان بیر ادبیات شناس کیمی بو شعرلره یاخینلاشاق، آیدین اولار کی، "در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد" یا "در خرابات مغان نورخدا می بینم" غزللرین قاباغیندا "مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد" و یا "زلف آشفته و خوی کرده و خندان لب و مست، پیرهن چاک و غزلخوان و صراحی دردست، نرگش عربده جوی و لبش افسون کنان نیم شب دوش به بالین من آمد به نشست" بو غزللرده بو اؤلمز قدرتلی شاعیراؤز معشوقه سینی بیله تصویر ائدییر:

" ساچلاری پریشان، ترله میس، گۆلر اۆزلو، کئف لنمیش
گۆینگی جیریلیمیش ماهنی اؤخویا-اوخویا الینده بیر جام
دۆنن گنجه یاریسی گلدی و منیم یانیمدا اگلشدی".

بۇرادا بیر یئر آدامین عشقی تصویر اولونور. بورادا دشک اولماز کی حافظ - بین سؤیله دیگی بۆتون غزللر عرفانی و الهی بیر عشقیله دولغون دور. گؤستر دیگیم بۇ نمونه لر شاعیرین انسانی - مجازی بیر عشق دن دانیشدیغینی گؤز قاباغیندا تجسوم ائدییر. هر بیر انسان عؤمرونون، حیاتینین مختلف دؤرلرینده اؤز یاشینا و تجربه سینه گۆره فیکیر ائدییر. هر بیر دؤره نین اؤزونه مخصوص تفکورو واردیر. حافظ بو

قدرتلی شاعیرین ده هر بیر عادی انسان کیمی قلبی وار، حسی وار، بیز حافظی یا حسی تانیماق ایسته سک گره ک اونون اثرلرینی دقتله نظر دن کئچیره ک. بو ۴۹۵ غزل دن عبارت اولان دیوانین غزلرینده، ایلاهی، دینی غزلر ایله بیرلیکده، فلسفی، اجتماعی نصیحت آمیز، بدیعی و حیاتی حقیقی سئوگی و محبتدن ده سؤز گئدیر. اولمز فضولی اثرلرین ده کی محبتدن بحث ائدن بیرسیرا تدقیقا تجیلار و ادبیا تشناسلار، شاعیرین محبتی آنلاییشینا بیر پارا حافظ شناسلار کیمی بوتونلوگله دینی و عرفانی بیر رنگ و ثرمگه چالیشیرلار.

پروفیسور کوپرولوزاده "آذری ادبیاتینا عاید تدقیقلر" آدلی اثر-ینده فضولی نین صنعتیندن بحث ائدرکن بئله یازیر: "... شاعیرین-حیسی، تمایلاتی ایله فلسفی صوفیانه ماهیت ده کی تربیه فیکیرییه سی بیر-بیریله جوخ آهنگدار بیر طرزده امتزاج اولور و بو عشق مطلق تلقی سی اوندان بیر مفهوم ذهنی حالیندان قورتولاراق جانلی ویوکسک بیر شکیل اؤزونه آلیر. بو سطیرلر آیدین آشکار گؤستریرکی، کوپرولو زاده، فضولی یارادیجیلیغیندا کی محبتی ایلاهی بیر محبت ساییر و بو محبتی صوفیانه بیر ماهیت داشییا ن محبت ظن ائدیر: "اسماعیل حکمت فضولی اثرلرن حقیقنده بئله یازیر: فضولی نین روحوندا تصوفون او قدهر تأثیر اؤلومو شدور کی، اؤزونو "ملامی لیه" قدهر سؤروکلهمیش دیر. فضولی عشق ایلاهی ده عشق تصوفده- فنا فی الله مرتبه یه وارماق ایسته یین عاشیقلاردا ندیر."

بیرسیرا تورکیه ادبیات شناسلاریندان باشقا، بعضی ادبیا تشناسلار و هابئله اؤز وطنیمیزده نشر اولونان بعضی مجموعه لر فضولی شعرینده و فضولی دن اولکی شعراء، خصوصاً صوفی شاعیرلرده، بوردانکی صورتلره دینی معنا و ثرمک ایسته ییرلر. مثلا وارلیق مجموعه سی بو باره ده بئله یازیر: "لاهو تی غزلرینده و شاه اثری اولان لیلی و مجنون دا تقدس و ترنم ائتدیگی عشق، ایلاهی ویا. افلاطونی عشق دیر. یا خود... فضولی-نین شعرینده دقتی جلب ائدن تملر (موضوع) عشق، اضطراب، رندلیق، وفا، دینی و فلسفی فیکیرلر دیر..."

فضولی ده کی عشق، ایلاهی عشق دیر و انسانی ابدیته قوووشدورور، حال بوکی، اگر فضولی نین اثرلرینی دقتله اوخوساق، بو سؤز و افاده لرین تمام حقیقی و اصل معنا سیندا ایشله دیلدیگینی گؤروروک. بو باره ده

هیرجلال آذربایجان جمهوریسینین ادبیات شناس و فضولی‌شناسی بئلسه
افاده کلام ائدیر.

غزل شعرینین عمومی‌لیگی اورادا. خطاب اولونان عاشق و معشوقسون
معین گؤستريلمه‌مه‌سی، همین سؤزلرین مختلف جهت لره یوزولما سینا
امکان و ثریر. بیز شاعیرین همین سؤزلری ایشله‌تدیگی باشقا اثرلر-
بیندن مثال آلا بیلیریک، بورادا. شاعیرین "یار، عاشیق، محبوبه‌دلدار"
دیهه خطاب ائتدیگی آدم‌لار معین دیر و معلوم شخصیت دیر. جفا، وصل
آرام، جان، مهر- محبت دئدیگی مفهوملاردا معین، حقیقی حس‌لر و حرکتلر
دیر.

" نه ایش دیر، ای فلک، دلدار ی دلداریندن آییрмаق،

جفاکش عاشیقی، یار وفاداریندن آییрмаق ؟

بو بیت "حدیقه‌السعدا" اثریندن دیر. ار و آروادین (آدم ایلسه
حوانین) بیر- بیریندن آیریلدیغینی تصویر ائدیر.

" بیر خبر وثر ای صبا، سرو- روانیم قاندا دیر؟

جانیمین آرامی یوخ، آرام جانیم قاندا دیر؟

نئیله‌دین، نئتدین فلک، خورشید عالم تابیمی

اول رخ، فرخنده. ماه مهربانیم قاندا دیر؟

بو پارچادا همین ائردن دیر، حضرت یوسف گزمک دن قایتما دیکسدا،
آتاسی حضرت یعقوبون دیلیندن همین بیت لر وثریلیر. "سرو روان آرام
جان، خورشید عالم‌تاب"، "رخ فرخنده"، "ماه تابان"، هر معشوقه‌یه بیر
"زیبا صنم" یوخ، آتانی اوغولا خطابا ایشله‌تدیگی سوز لردیر....
عینی ایله ده بو بیت ده:

" صبا لطف ائتدین اهل درده درماندان خبر وثردین،

تن بی‌جانه جانان، جانه جانان دان خبر وثردین.

درددن مقصد، اوغولون آتاسیندان آیریلیغی، "درمان دان مقصد ایسه
اوغولون آتاسیندان خبر ائشیتمه‌سیدیر. "تن بی‌جان" سوزو آیری
دؤشموش اوغولو، "جانان" ایسه شوگیلی آتانی افاده ائدن مجازی
کلمه لر دیر. بورادا یوسف ایله یعقوب آراسینداکی حقیقی، حیاتی،
اوغول- آتا مناسبتی تصویر ائدیلمیشدیر.

فضولی شعرینده‌کی صورت لرین حقیقی زمینه‌سینی گؤستریمک اوچون باشقا
مثاللاردا ان خصوصی ایله غزل لرین اؤزوندن ده مثال گتیریمک اولار،

شاعیرین بئله بیر احوالاتی شرح ائدن غزلی واردیر .

" قیلدی اول سرو سحر، نازیله حما مه خرام
شمع رخساری ایله اولدو. منور حمام
گورو نۆردو بدنی چاک گریبانیندن
جامه دن چیخدی، یئنی آیینی گؤستردی تمام
نیلگون فوتیه ساردی بدن عریانین
سان بنفشه ایچینه دۆشدو مۇشّر بادام
تاس الین اؤپدو، حسد، قیلدی قارا با غریمی سو،
یئتدی سو جسمینه، رشک آلدی تنیم دن آرام .

بو غزل گۆزهل بیر قیزین اؤز پالتاری، فیته سی، جامی، دارا غی ایله
حاما ما گئتمه سی و یو یونما سینی تصویر ائدیر. گمان ائدیریک کی، هئچ
بیر کیمسه بورا دان "ایلاهی" معنا چیخارتما غا جدی جهد ائتمـز،
"چیم قیزی" حسن مطلق " تظاهرو کیمی ایضاح ائتمک ایسته مز. بورادا
معین، حقیقی، حیاتی، انسان دان آنجاق "یئر آدا میندان" بحث اونو-
ندوغو تما میله آیدین دیر .

بوندان باشقا شاعیرین اؤدلو بیر عشق صاحیبی اولدوغو آلولو بیر
محبت ایله ستودیکم، ترجمه حالیندا معلوم دور. (استادی حبیبی نین
قیزی ایله معاشقه سی، اؤ خودوغو مکتب ده " لیلی وشر " حقیقینده
دئدی کیری هم فارس هم آذربایجان دیوانیندا "نگار مشکین خطین"
خواهشی ایله " ترک زاده. محبوب لار فیض نظمیندن بهره مند " اولماق
اوچون دیوان با غلاما سی و دیوانی نین ترتیبینده ایلاهی یا غیرایلاهی
موضوعلار نظرده توتولموش دور .

فضولی نین بو شعرلرینین قابا غیندا دیوانیندا عرفانی و دینی
غزللریندن ده سایی آزدئیل . مثال اوچون :

"عشق دیر اول نشئه کامل، کیم کی اوندان دیر مدام
می ده تشویر حرارت، نی ده ، تأثیر صدا
وادی وحدت ، حقیقت ده مقام عشق دیر
کیم مشخص اولماز اول وادی ده، سلطان دان گدا.

یا خود :

ای گونول، یاری ایسته جان دان کئچ

سر کویون گؤزت، جهان دان کئچ
لامکان سیرینین عزیمتین ائت
بو خاراب اولاجاق مکان دان کئچ

کتیردیگیم بو نمونه لر عیانی صورتده گؤستریر، فضولی نین یاراتدیغی شعرلر مضمون اعتباریلن عؤمرونون مختلف دؤرونه گؤره مختلف مضمونلر دور. ایستر غزل لرینده و ایستره مشنویلرینده هم ایلاهی، دینی و عرفانی و هم حقیقی، طبیعی و رئال بیر سئوگی دن سؤز گئدیر. غزل ادبیاتیندا عمومیتله، عیش و عشرت دن، می و باده دن دانیشیلیر و بو نسبتده زهد و ریا پیسله نیلیر. فضولی نین غزل لرینده رندی ن زاهده، میخاننه نین مسجده، عشق ریاضتی نین، عبادته ترجیح ائدیلمه سی بیر سیستم دیر. بورادا، شاعیر عمومیتله حیات محبتینین، یا شایشی، سئوگی تبلیغ ائدیر. شاعیر، بؤیوک ایران شاعیری خواجه حافظ شیرازی کیمی یا لانچی زاهد لری، روحانی نملاری افشاء ائدیر. عینی زاماندا شاعیر اؤز گؤروشلری و دنیا آنلایشی اعتبار ایله بیر دین پرور و معتقد مسلمان دیر. فضولی تورکجه شعر دیوانی نین مقدمه سیندن سونرا بیر باهار توصیفی ایله باشلانان بیر توحید قصیده سی و اونسدان سونرا حضرت محمد (ص) مدحینده سؤیله دیگی گؤزهل بیر قصیده و سونرا قصیده در مدح شاه ولایت و هابئله اون ایکی امام مدحینده مدیحه لر سؤیله میشدیر. بونونلا برابر، شاعیر، ریاکار دین احکامینی تبلیغ ائده نلره ساییق باخمیشدیر. اولارین سؤزلری ایله عمللری آراسیندا اولان ضدیتی گؤرموش و سؤیله میشدیر. شاعیرین لیریک اثرینده اولان قطعهلر، مربع لر، رباعیلر بیت لر مضمون اعتبار ایله ده ماراقلی دیر. بیز بورادا شاعیرین اجتماعی مسئله لره، حیات حادثه لرینه، جمعیت قورولوشونا، آیری - آیری پئشه، وظیفه صاحب لرینه عاید قیسا، آیدین دئیلمیش فیکیر لرینه راست گلیریک. قاضی، واعظ، وزیر، خواجه (آغا) شاه، صوفی، پاخیل، جا هیل، ظالیم، عیاش، یا لانچی، ریاکار و ساییره حقیقته دئیلن بیت لری هر بیر حکمت لی سؤز دور.

فضولی بو پارچالاردا منفعت پرست لیگی، عؤمرون وار - دولت یولوندا صرف ائتمه گین انسانی حقیقت دن اوزا قلاشدیردیغینی، "اهل غرور" ائتدیگینی گؤستریر:

"چوخ تفاخر قیلما جمع ماله سن، ای خواجه کیم،

سیم و زر جمعیتی اهل - غرور ائیلر سنی
 بارگاه قربدن جمعیت اسباب و مال ،
 هر نه مقدار اولسا، اوّل مقدار دور ائیلر سنی
 گرچه نعمت چوخ، کفایتدیر، تجاوز قیلما کیم،
 ایمتلاه باری بدن دن بی حضور ائیلر سنی
 عینی فیکر بو قطعهده داها گؤزهل افاده اولونموشدور:
 "ای کی، اندیشه مال ایله سراسیمه اولوب
 دؤن و گؤن دهر ده آشفته کئچر احوالین
 جمع مال ایله دیگین راحت اوچون دور، آما
 راحتین اکسیک اولور، هر نئجه آرتیر مالین
 مال چوخ بیغما، حذر ائيله عذابیندان کیم،
 رنجی آمرتار آغیر اولدوقجا یوکو حاملین .

فضولی، مشهور قطعه لرینین بیرینده شاه ایله شاعیری، شعر ایله
 رتبه نی، سلطنت ایله قابیلیتی قاریشلاشدیریر. گؤستریرکی، شاعیرین
 شرفی و جلالی شاهین کیندن آرتیق و یوکسک دیر. شاه روشوت و ثریر
 قوشون بیغیر، قان تۆکور، یۆز فیتنه و فساد ایله اولکه توتور،
 توتدوغو اولکه ده همیشه لیک دئیل دیر. بیر حادسه باش وئرن کیمی،
 الدن گئدیر، هم قوشون، هم شاه محو اولور، آنجا ق شاعیرین بساطی تام
 باشقا دیر:

گؤر نه سلطانم من درویش کیم، فیض سخن
 ائيله میش اقبالیمی امرار نصرت مظهری
 هر سؤزوم بیر پهلوان دیر کیم، قیلیب تاید حق
 عزم قیلدیقدا توتار تسخیر ایله بحر و بری
 قاندا کیم، عزم ائتسه مرسوم و مواجیب ایسته مز
 هانکی ملکی توتسا دگمه ز کیمسه یه شور و شری
 پایمال ائتمز او نو آسیب دور روزگار
 ایله مز تأثیر اونا دوران چرخ چنبری
 قیلما سین دونیاده سلطانلار منه تکلیف جود
 بس دورور باشیمدا توفیق قناعت افسری
 هر جهندن فارغم عالمده، حاشا کیم اول
 رزق ایچون اهل بقا، اهل فنانین چاکری،

بو تصویردن سونرا هر بیر شعورلو انسانین قارشیسیندا شاه العالیر،

شاعیرین یوکسک لیگی آیدین و آینا ندیریجی افاده اولونور .
 همین بو قطعه دن شاعیرین حیاتا ، انسان طالعینه نه قدهر دریندن
 یاناشدیغی دا معلوم دور . فضولی انسانین معنوی عالمینی یوکسک
 توتدوغو کیمی ، معنوی عؤمرونو ده جسمانی عؤمرونون اوجا و اؤستون
 توتور ، اونون فیکرینجه انسان حیاتا ، بیثیب - ایچمک اؤچون کلمه میش
 دیر ، عؤمرونو آنجا ق گذران اوچون صرفا ئدنلره گؤلره ک شاعیر بئله
 دئیر :

نئجه بیر نفس تمنّاسی ایله ، بیتمک و ایچمک اولادلخواهین ...

معبدین مطبخ اولاشام و سحر ، مستراح اولا زیارتگاهین ...

بونون ایچون مو اولوبسان مخلوق ؟ بو مودور امری سنه اللهین ؟

فضولی اصل حقیقی عؤمری معنوی حیاتدا گؤرور ، اؤزونو " فقیر پادشه -
 آسا و گدای محتشم " آدلاندیریر . معنوی احتشام ، علم و صنعت سلطنتی ایله
 فخر ائدیر ، بو یولدا صرفا اولونمایان واختی هدر ساییر . زمانه سینین
 منفعت پرست و آلچاق طبیعتلی آداملارینا دا قسما " بونا گؤره نفرت
 بسله ییر . اؤزونو قاضیره ، واعظ لره ، خواجه لره توتوب نصیحت روحوندا
 جوخ سؤزلر دئیر . لاکین بو نصیحت لرین قولغا گیرمه دیگینی بیلد -
 یگیندن ، درد لشمه گه مناسب یولدا شلار ، صاحب لر تاپا بیلمه دیگینه
 تأسف ائدیر :

یوخ دهرده بیر موافق طبع حریف
 کیم ، صحبتی دلگشا اولاد ، طبعی ظریف
 فریاد کی ، ناجنس صاحب لر ایله
 بیفایده ضایع اولدو اوقات شریف

بو رباعیده شاعیرین درین نفرتی ده ایفاده اولونموشدور ، فضولی
 بعضی رباعی لرینده بعضا " ایرانین بؤیوک و اولمز شاعیری خیام کیمی
 دونیا یا باخیر ، او خیام کیمی یاراتدیغی رباعیلرده بدبینانه بیر
 نظرایله کاشناتی گؤز اؤنوندن کئچیردیر و تأسف لر ائدیر کسی
 حیاتینی ایسته دیگی کیمی صرفا ئده بیلمه ییب :

جانیمدا اولان ذخیره نطق و حیات
 جسمیمده اولان جوهر حسن حرکات
 صرف اولمادی خوب لار ره عشقینده
 افسوس کی ، بیهوده کئچیرتدیم ، اوقات

یا خود :

ساقی، کرم ائت شراب گلغام یوروت
گلغام شرابه وئرمه آرام، یوروت
بزم ایچره حباب رشک گلگونومدان ،
مین جام یوروتمه، جان ایچون جام یوروت

فضولینین بعضی ربا عی لریندن بئله آنلاشیلیرکی، بو دؤنیادا اولان
رایحه لی گوللر، اوخویان بولبوللر، گؤزه ل و یاشیل چمن لر، اینجه و
گؤیجک صنملر، آخچی و اؤره ک آچان نغمه لر اونون اؤره گینی آپاریب
عینی حالدا او دؤنیا دا بئله بیر شئی لر تاپیلما سیندا اولندا
شبهه یارادیب، او دئییر :

می نفینین ائیله ییب شعار ای واعظ
توتدون ره طعن عشق یار ای واعظ
ترک می و محبوب ائدریز جنت ایچون
شرح ائیله کی، جنت ده نه وار ای واعظ؟

فضولی ربا عی لری و قطعه لرینده همیشه معین و درین فیکیر افاده
ائدیر، بو اثرلرین بیر قیسمی پئشه صاحیلری حقیبنده دئیل میشدیر،
شاعیر بو موضوعلاری ایکی شکیل ده ایشله دیر، یا اثری حصر ائتدیگی
آداما خطاب اصولی ایله یازیر، یا دا حادشه حقیبنده اؤز حکمونو
وئریر، بیرینجی حالدا شاعیرین بیتلری تعلیم و نصیحت روحی
داشیر، او، مخاطبینی، پیس خصوصیت لردن چرکین عمل لردن اؤز اقلاشدیر-
ماق ایسته ییر.

بیلمه یین و اؤگر نمک ایسته مه یینلره مراجعتله دئییر :

ای کسب کماله اعتقادین ناقص
تحصیل کماله اجتهادین ناقص
عار ائتمه طلب ده، ائت حذر اوندان کیم
کاملر ایچینده اولادین ناقص

آغایا خطابلا نوکر ایله و اولاد ایله رفتار حقیبنده دئییر :

ای خواجه گر قولوندان اوغوللوق مراد ایسه
شفقت گؤزیله باخ اونا دایم، اوغول کیمی
گر اوغلونو دیله رسن اولا صاحب کمال ،
البته ایله ذلته معتاد قول کیمی

فضولی بوتون غزله رینده آزاد شوکینی ترنم ائدییر :

سجده دیر هر قاندا بیر بت گورسم آئینیم منیم
خواه کافر، خواه مؤمن توت، بو دور دینیم منیم .

شاعیر بعضاً "الدانماکی، شاعیر سوزو البته یالان دیر" طریقی ایله اورتونهرک اؤز اجتماعی فیکیرلرینی شاعیرانه سربست لیگله افاده ائدییر. بو یازدیغیم بیت ده، شوگی، ذوق، حسن، فیکیر آزادلیغی افاده سی آیدینجا گورونور. بو بیت محبت و عشق رنگی آلدیغینا گوره حاکیم دایره لرین دقت نظرینی جلب ائتمیر. عمومیتله فضولی ده عشق مفهومی شخصیتین آزادلیغینی احاطه ائدییر. شاعیر آنجا ق آزاد انسانین یوکسک و خوشبخت محبتنه نایل اولاجا غینی تصور ائدییر. حتی بو طلبینی شاعیر باشقا اثرلرینده، مثلاً "لیلی و مجنون" منظوم داستانیندا او درجه یه چاتدییر کی، قادینلارین، بیر قول کیمی آلینیب و ساتیلما سینا، و اونلار ایله بیر قارا کوله کیمی رفتار ائدیلمه سینه قارشی آجیق چیخیش ائدییر. لیلی نین اؤز اختیار سیزلیغینی دئییب آلولو آه ایله عصیان روحوندا دانیشما سینی تصور ائدییر. لیلی، مجنوننا یازدیغی مکتوبوندا اؤز وضعیتینی تصویر ائدیپ و بئله عذر ایسته ییر :

من گوهرم اؤزگه لر خریدار
منده دئییل اختیار بازار
دوران کی منی مزاده سالدی
بیلیم کیم ایدی ساتان، کیم آلدی.
اولسایدی منیم بیر اختیاریم،
اولماز ایدی سندن اؤزگه یاریم.

بو سؤزلرده یالینیز لیلی نین، بو طالع سیز و بدبخت عرب قیزینین یوخ، بوتون شوق قادینلارینین، بوتون محکوم آنا و باجیلاریمیزی سن شکایتی ائشیدیلیمکده دیر. فضولی دشمنک اولار بوتون محبت موضوعوندا یازدیغی غزل لرین ها میسیندا، انسان گؤزه للیگینی مزایده یه قویان جمعیته قارشی نفرتینی یا غدییریر. انسانا، دویان، دوشونن هر بیر شخصه، معنوی سربست لیک، حسن، فیکیر آزادلیغی طلب ائدییر. آزادلیق اولمایان هر بیر یا شایشی فاجعه لی بیر فلاکت ساییر. فضولی یارادیجیلیغی نین صنعتکارلیق، بدیعی و هنری خصوصیت لرینین

اؤیره نیلمه سی و ایضا حی، بیزیم دشمک اولار کی، بۆتون کلاسیک شعریمیز. بین بدیعی قیمتینی تعیین مسئله سی دیر .

شرق ادبیات نظریه سینده، ائله اصول، سبک و قایدا یوخدورکی، فضولی اونا توخونما میس، اونون نمونه سینی یاراتما میس، اؤز مناسبتینی بیلدیرمه میس اولسون، بؤیوک شاعیر اؤزوندن اولکی بدیعی ارثه کور- کورانا، مناسبت بسله مه میشدیر، دئیله نلری دشمک، معلوم شئیلر اؤستونده دایانماق ایسته مه میشدیر، ایستر غزل ایستر قصیده لرینده همیشه شکیل بدیعی ادا، قورولوش، افاده جهتیندن ده یاراتما غا سعی ائتمیشدیر و بونا موفق ده اولموشدور، غزلین کلاسیک و اؤلمسز نمونه لرینی یاراتمیشدیر...

فضولی غزلری هر شئی دن اول بدیعی ده گری ایله مستثنا درجه ده مجازی افاده و تۆزلر ایله مشهوردور. قیسا، بیفجام یازیلیمیش بو اثرلرین هر سطرینده اؤدلو بیر حس، درین بیر فکییر سؤیله نیلیر، اصلینه باخسان سؤیله نمیر، اوخونون قلبینی اوولایان، اونو تیتره دن بیر حرارتله ترنم اولونور:

نی کیمی هر دم کی، بزم وصلینی یاد ائیلهرم
تا نفس واردیر قورو جسمیمده فریاد ائیلهرم
روز هجران دیر سئوین، ای مرغ روحوم کیم، بو گون
بو قفس دن من سنی البته آزاد ائیلهرم
وهم ائدیپ تا سالما سین اول ماهه مه رین هیچ کیم
کیمه بیتمسم، جور و ظلموندن اونا داد ائیلهرم

بو غزلین هر بیتینده بیر لوحه بیر صحنه وئریلیر، ایلتک مصراعینی اوخویان کیمی اوخوجو گؤزو قاباغیندا، محبوبه سنین وصالیندان، صحبت مجلسیندن اوزاق دؤشموش، بو حسرت ایله قوورولان عاشیقی گؤرور.

ایکینجی بیت ده شاعیر اؤز مرغ روحی " ایله دیلله شیر. اونو قفسدن (وجودندان) آزاد ائده جگینی سؤیله بیر، اوچونجو بیت ده آغلاماق، یاش تۆکمک اوچون جیگرینده قان قالما دیغیندان شکایت له نیر .
وصال حسرتیندن یازیلیمیش بو غزلین هر بیتینی، هر مصراعینی، اثرین عمومی آهنگینی ساخلاماق، اساس فیکرینه صادق قالماقلا برابر هم ده مستقل و بیتمیش بیر فیکیر سؤیله بیر.

فضولی شعرلرینده اولان بدیعی صنعت حقینده دانیشماغی بیر باشقا فرصته قویوروق، فقط بونو بورادا دشمه‌لی‌یم فضولی غزل، قصیده ، ربا عیلمی، تسبیح، ترصیح، تجنیس، اشاره، استعاره، کنایه و مختلف بدیعی صنعت ایله دولودور .

فضولی، ایستر یاراتدیغی تورکجه غزللرینده و ایسترسه فارس دیلی-نده سؤیله‌میش قصیده‌لرینده، آغوز تۆکنمز نفرتینی، قولدور شاهلارا ، اولو خاقانلارا، بساط سلطنته گؤستریب دیر، او، دینچ بوْجا قلاردا، آغیر و جتین اقتصادی وضعیتده یاشاماغی، ساریلاردا یاشا ماقدان اوستون توتور:

" ای فضولی اودلارا یانسین بساط سلطنت ا
یئی دیر اوندان، حق بیلیر، بیر گوشه گلخن منه "

او دئییر، سلطانلارین، بوْ غدار ظالیم‌لرین آوره‌کلری هئچ زامان یازیق، زواللی خلقلر اوچون یانما ییب دیر، فضولی - یه گؤره گرهک سلطان ساریلارینا بیغیشانلاری و اورایا قیسینانلاری انسلان تانیما ما، گرهک کی خسرو لارین قابا غیندا اگیلمه‌مک و اونلارین مینتی-نی چکمه‌مک :

" ره دیوان سلطان هرکه بشناسد مخوان مردم
که مردم را نه رسم است این که باشد رفیق دیوانش "

" چرا باید نهادن سر به تعظیم کی و کسری
چرا باید کشیدن منت از فغفور و خاقانش

فضولی بو اولمز شاعیر، علم ایله عشقی بیری - بیرینین قارشیسیندا قویوب مقایسه ائدیر و بئله بیر نتیجه‌یه گلیب چیخیر:

" علم کسبیله رتبه رفعت
آرزوی محال ایمیش آنجا ق "

" عشق ایمیش هر نه وار عالمده
علم بیر قیل و قال ایمیش آنجا ق "

فضولی سؤیله‌دیگی قطعه‌لرده، مال بیغماغی و عؤمرونو بو یولدا صرف ائدنلری قامچیلاییر، پرهیزگارلیغی بورا خیب پول دالیسینجا گئده‌نلری افشاء ائدیو قارین قولولاری، گئجه- گوندوز قارینلاری اوچون ————— الله‌شئلرین ایچ آوزونو آچیر، او، زورایله ظولم و ستم ایلن زواللی

انسانلاردان پول آلیب، اؤزلرینی خلقین اؤزونه چکیب اونلارا فخر
ساتماق اوچون، خلقه منت قویوب احسان ائده نلرین پیس اؤزونو گؤسته
ریر و اونلاری اؤز آجاق، یاراماز و غیرانسانی عمللرینین جزالارینی
گورمهیه اینانديرير:

"ظولم ایله آغچالار آلیب ظالیم
ائیلر انعام خلقه منت ایله"

"بیلمز اؤنو کیم ائتدیگی ظولمه
گوره چکدير جزا مذمت ایله"

"مُدعاسی بو کیم، رضای آلاه
اونا حاصل اولور بو عادت ایله"

"جنتی آماق اولماز آغچا ایله
گیرمک اولماز بهشته روشت ایله"

شاعیر بوتون اثرلرینده، هر شیءدن اول، شعره صنعته برائت قازانماق
ایسته ییر. اورتا عصرلرده مُرتجع قووه لر، دنیوی شعره و صنعته قارشی
مُرتجع مناسبت بسله دیگی بیر زماندا، فضولی بو داھی صنعتکار شعرین
صنعتین دین طرفیندن رد ائدیلمه مه یینی ثبوت ائتمگه چالیشیر. محض
بونا گوره ده فضولی اؤز دیوانلارینین مقدمه لرینده آیری - آیری
رباعیلرینده، قطعه لرینده بو موضوع دان بحث ائدیر. شاعیر فارسجا
یازدیخی دیواندا بو مسئله دن داها آچیق دانیشیر و بئله سؤیله ییر:

دو گروهند خلق این عالم
علمایند و مردم جاهل
جاهلان شعر را نمیدانند
زانکه هستند از هنر غافل
پیش عالم خطاست گفتن شعر
بلکه ناشرع و هرزه و باطل
آه از این غم که هست در عالم
امر من صعب، کار من مشکل
کرده ام صرف عمر در کاری
که با و نیست هیچکس مایل

بورادا شعرا ایله اؤز آنا دیلیمیزه ترجمه اولونموش شعری گتیریریم:

ایکی صیغہ بؤلونموش اهل جهان
 بیری علم اهلیدیر، بیری جاهل
 شعرى جا هلر آنلاما ز هرگز
 چون هنردن اولوب اولار غافل
 عالمین قارشیمیندا شعر دئمک
 سهو دیر شعر ده و هم باطیل
 آه بو غصه دن که عالمده
 امریم اولموش چتین، ایشیم مشکل
 ائله بیر ایشده عؤمرو صرفا ائتدیم
 کی، اونا کیمسه اولما ییب مایل،"

فضولی بو اولمز شاعیر، آذربایجان دیلینده کی دیوانینین باشلانغی-
 جیندا یازیر کی، تدریج ایله تفصیلری و حدیث لری آختاریسب،
 فضیلت شعره، مذمت اسنادی تهمت اولدوغونون حقیقتینی بیلدیم،"
 او دوزکی، شاعیر همین فیکیرلری عمومی اشدیریر و بئله سؤیله ییر:

" شعر ذوقوندا ن اولما یان آگاه
 اهل نظمی مذمت ایله مه سین
 کندی جهلینه اعتراف ائتسین
 هر کراما ته سحر سؤیله مه سین"

فضولی فارسی دیوانینین مقدمه سینده یازیر: " سؤز آللهین توکنمز
 فضل خزینه سی دیر، اوندان آردی کسيلمه دن فايدالانماق ایله قورتار-
 ما ز. بو شاهلارین خزینه سی دثییل کی، اوندان بیر دهنه گؤتورس-
 آزالا:

" سخن گنجینه فیض الهی است
 نمیگردد کم از صرف دما دم
 نه گنج پادشاهان مجازیست
 کزو گر حبه گیری می شود کم"

فضولی همین مقدمه ده شعرى انکار ائدنلره قارشى چيخاراق یازیر:
 " بدانکه فضیلت شعرنیز علمی است به استقلال و نوعی است معتبر از
 انواع کمال که بعضی انکار این کار نموده اند، از ذوقش واقف و به
 تصرفش قادر نبوده اند.

" آيدىن مسئلەدىكى شعر علمىن مستقل بىر نوعى دىر. ھەم دە مەتبەئە بىر نوعى دىر. و كمالىن مەتبەئە نوعلرىندىن بىرى دىر. اونو انكار ائدىب دانانلار شعر ذوقوندىن آگاه اولمايان و شعر سۆيلىمەھەسسە قدرت تاپا بىلمەينلردىر. "

فضولى اۋز ياراتدىغى اشرلىرىندە صنعتىن، شعرىن يوكسك ليگىنىدىن دانىشىدىغى زامان، صنعتكارىن قارشىسىندا مەھم وظيفەلەر دور و غونو قىد ائدىر. شاعىر ھەر منظوم اشرى صنعت حساب ائتمىر، خصوصى ھنەر و استعداد طلب ائىدىن سۆز صنعتىنىن قىممىتىنى، ھەر شئىدىن اول دۇغرىلوقدا گۇرور، او، قسىدەلەر يازدىغى مەقدەھە گۇستىرىكى: " اشيانىن كىفئىتىنى تحقيق اوچون، فراست گۇزونو آچدىم، حكمت اشرلىرىنىن تاماشا جۇلونە تفكور قىدىم، عالم صدقىندە انساندان قىممىتى بىر گۇھەر گۇرمەدىم، انسان گۇھرىندە ايسە سۆزدىن قىممىتى جوھر تاپا بىلمەدىم. "

" سۆزون درجەسى و رتبەسى اوچا دىر. سۆز بىلەن آدم ھەر يىردە اولسا خۇرمىتى اولار. سۆزو تەرىف ائتمك منىم حدىم دئىيىل، سۆزون يوكسك - ليگىنە سۆز بوخودور. سۆز اۋز - اۋزلىويوندا ياخشى اولسادا، ياخشى سۆز كمالى دۇغرىلوقدان آلا. دۇغرىلوق سۆزون قىممىتىنى آرتىرار، دۇغرىلوق زىننت داھا ياخشى گۇرور. "

بو سۆزلردىن آيدىن دىركى، فضولى شعرى، صنعتى و ارلىغى دۇغرىلوق عكس ائىدىر مەك و اسيطەسى حساب ائىدىكى كىمى، عىنى زاماندا يوكسك شعرىن صنعتكارى ابدى ياشادا جاغىنى درك ائدىر و يازىر:

" خلاصە ائلەكى شعر باغچاسىندا دۇغرىلوق قۇخوسو دۇيدوم، مصلحت گۇردوم كى، مەن دە بو باغچادا بىر آغاچ اكىم كى، اونون كولىگەسىندە ابدى اولراق ياشايمى. " (فضولى قسىدەلرىنىن مەقدەھەسىندە)

فضولى رىد و زاھىد كىتابىندا مەختلىف مسئلەلەرى قا باغا سسۇرور، اۋزونو بەگنەھىي، يالانچى آد قازانماغى قا مچىلايىر، او، دئىيىر:

" يارب تو مرا زاھىد مغرور مكن
رندى كە بود ز حضرتت دور مكن
آن كىن كە بە نىتى بىر آرم نانى
در رندى و زاھىد ممشهور مكن "

فضولى سۆزون مرتبەسىنى چوخ اوچا توتور، او دئىيىر: ياخشى سۆز او

دورکی، عوام اونو باشا دوشسون و اوندان ذوق آلسین. گرهک دئیلین
و سؤیله نیلین شعرلر و اثرلرین معناسی آیدین اولا. فضولی هله ۴۵۰
ایل بوندان قابق، بدیعی ادبیات و اینجه صنعت گرهک گئنیش خلق
کوتله لری دیلینده یازیلیب و مضمونی اونلار اوجون فایدالی اولماغی
باردهه تاکید ائدیر.

اول دور غزل کی، فیضی اونون عام اولوب مدام
آرایش مجالس اهل قبول اولا
ورد زبان اهل صفا و سرور اولوب
مضمونی ذوق بخش و سریع الحصول اولا
اوندان نه سود کیم، اولا میهم عبارتی
هر یئرده استماعین ائده نلر ملول اولا.

فضولی یارادیجیلیغی نین مترقی ماهیتی وار. او، اؤز دورونسون
قابقیل فیکرلرینی یوکسک صنعت دیلی ایله افاده ائتمیش و بو
اؤلمز صنعتکار اؤز منظومه لرینده و نثر اثرلرینده سئودیکسی
فیکرلره یئتون وورموشدور.

فضولی نین اثرلری کئچمیش سووت خلقلرینین دیل لرینه ترجمه ائدیل
میشدیر. اوندان باشقا بو اؤلمز آذربایجان شاعیرینین اثرلری، آلمان
انگلیس، روس و فرانسیزو اسپانیا دیل لرینه چئویریلیمیشدیر.
فضولی نین اثرلری ایلك دفعه ۱۲۴۴ (۱۸۲۸-جی) ایله تبریزده داش
باسماسی تشکیل اولدوغو ایل لرده چاپ اولموشدور. اوندان سونرا
مصرده، استانبولدا، تاشکندده، باکیدا و باشقا شهرلرده چاپسدان
چیخمیشدیر.

فضولی آذربایجان ادبی - بدیعی دیل نین یارادیجیلاریندان دیر. او
نسیمدن سونرا آنا دیلینده یارانمیش شعرین ان گؤزه ل نمونه لری
اولان اثرلری ایله آذربایجان بدیعی دیلینی داها یوکسک سویه یه
قالدیرمیش، کلاسیک، آذربایجان، هابئله دیگر تورک دیللی خلقلرین
شعرینه قوتلی تأثیر گؤستمیش، ادبی مکتب یاراتمیشدیر.

قاپناقلار:

۱- آذربایجان ادبیات تاریخی.

- ۲- آذربایجان ادبیات تاریخی ماتریاللاری (فریدون بیگ کوجرلی)
- ۳- میرجلال آذربایجان تدقیقاتچیسی و فضولی شناسی.
- ۴- وارلیق مجموعهسی.
- ۵- فضولی اثرلری بیرینجی جیلد- آذربایجان دیلینده باکی چاپی.
- ۶- دیوان فضولی چاپ تهران - تهیه و تدوین میرصالح حسینی.
- ۷- فضولی بؤیوک آذربایجان شاعیرن - حمید آراسلی
- ۸- رند و زاهد، فارس دیلینده کمال ادیب کورکچوا و غلو- باهتمام صدیق .
- ۹- حافظ نامه ایکی جیلدده- بهاء الدین خرماهی.
- ۱۰- آذربایجان سووئت دایرةالمعارفی.
- ۱۱- دیوان فارسی فضولی با تصحیح و حواشی حسیبه مازی اوغلو.

نسیم احسانی دن:

گزدیم چمنی بیرجه قیزیل گؤل سوراغیندا
 گوردوم کی بیتیب گؤل بیر آخار چای قیراغیندا
 بئر گول نه دشمک بلکه ادب گؤلشنی تاپدیم
 مینرله چیچک نازلایا تیب هر واراغیندا
 مدهوش اولراق گول چیچک عطریله نه گوردوم
 رخسار " فضولی" کی گؤلوش وار دوداغیندا
 فیضه یئتیریب فضل " فضولی" منی آنجاق
 سیر ائتدیم ادب عالمینی گول طاباغیندا
 دیوانی ادب گولشنیدیر هر سوزو بئر گؤل
 سیرقا ائله میش کیمسه او گؤلدن قولاغیندا
 معنالی سوزو گول نه دشمک نورلو چیراغدیر
 بئر نور الهی گؤرونور چیلچیراغیندا
 گزدی بو ادب گولشنی ایچره گنجه، گؤندوز
 ایلهام آلاق گلدی " نسیم" گؤل قوجاغیندا

● "فلکلریاندی آهیمدان..."

پروفیسوریا شارقا راقا ایف دن:
الیفا میزا کوجوره ن: محمد رضا هیئت

خلقیمییزین فاجه‌لی تاریخینه و طالعینه فضولی نارا حات و بحرانلی
بیر دؤرون شعرده رمزی، سیماسی و عذابکشی کیمی داخل اولور و سونرا
لاردا تاریخ بویو ان عذابلی چا غلاردا اضطرابین، دردین فضولی
کاروانی ملتین هارایینا همیشه یثنی‌دن، همیشه واختیندا قایدیر: "
منم کی غافلہ سالار کاروان غم!" و بو گونه فضولی اؤز تاریخی
ما موریتینی تکرار ائده رک دردین، آغریدان داشان آذربایجانلی غصه‌دن
تمیزله مکده بیزه غمخوار و همکارا ولا بیلر! آخی دؤنیانین غمیوکونو
دونیادان آلان، جهانلی دردین تمیزله‌بین کاروانین آدی - شعردی -
اؤنوندا "کاروان باش" جیسی فضولی‌دیر!... دونیانین ایتن غملزینی
فضولی‌نین قهرمانلاریندا ن توپلاماق اولار، نه اینکی مجنون، حتا لیلی -
غم داشییان و دونیانین دردینی دنیادان آزالدان قهرماندیر. محض
فضولی‌دن سونرا دردین بوشالان گئرجکیلیگی یثنی‌دن "دونیاکدری" یله
با یرون (۱۹- جو عصرانگلین شاعیری) دؤلدورور.

بوتون عؤمرو بویو شاه ساراییندا بوخ، پیغمبر اولادی درگاهیندا
خدمت و قوللوق گؤستریب: کربلا و نجفده آل رسولون قاپیسیندا "شمع
یاندیریب، گونه‌لیک روزیسینی بیر "چراغسوز" کیمی علی (ع) و حسین (ع)
توربه‌سینده قازانیب. اؤ واختدان شمع بیر صورت کیمی فضولی‌نین
شعرینه، "چراغسوزلوق" ایسه بیر پئشه کیمی طالعینه داخیل اولوب:
"فلکلریاندی آهیمدان، مرادیم شمع یا نمازمی؟" دوز بئش عصردیر
کی فضولی خلقی‌نین، فضولی ملتینین مرادینی اؤز قصدی، اؤز غرضی یله

یا ندیوان فلکی، عوضینده فضولی ده هر دؤرده، هر دفعه با غری نین آهی ایله یا ندیریر و بو گونده شعرین دان یئرینده فضولی آهیندان ابدی شمع یا نیر... اصل شاعیرلر هله ده ایلاهی چراغینی بو آهین، بو شمعین اؤوندان یا ندیریرلر... بلی بئش عصر دیر کی، "فضولی کیمی" شرق شعرینی تاثیر قلمروندان بوراخمیر. "دیوانی"، "لیلی و مجنونو" ایسه خصوما، تورک و اسلام خلقلرینین استئناسیز، بوتون نسللری نین صنعت، فلسفه و اخلاق عنعنه سینی اؤزونده بیرلشدیرن واحد بدیع سی دؤریه ده فاصله سیز اشتراک ائدیر. هر نسل هر یئنی دورده بو ارشه یئنی دن قاپیدیر. هر دفعه فضولی ارشی کئچمیش و تاربخین یوخ، معاصیر - لیگین بین الملل معنوی شروتی کیمی یئنی دن درک اولونور.

محض بیر - بیری ایله داخلی وحدت، اویغونلوق تشکیل ائدن انسان - پرور دونیا، طبیعت و بشر تعلیمی ایله فضولی بیزیم دؤرون ۲۰ - جی عصرین معنوی تکامل، انسان حقوقو و بوم شناسی فیکر لر یله ده ان یا خیندان سله شیر.

شرق دؤنیاسی نین مدنی وحدتی نین ساخلانیلما سیندا مدنیت سا حه سینده اکولوژی نین و طرازیغین پوزولما ما سیندا شاعیرین بئش یوز ایلیلک ثابت و مستئنأ رولو یئنه داوام ائدیر.

تورک خلقلرینین دینی - فلسفی و ملی - معنوی مدنیتی تارخی نینده هر شئیدن اول بیر بؤیوک خدمت فضولی نین آدی و ارشی ایله باغلی دیر. قاتی مورتودوکس (معتادوستتی) و افراط تجربی دوشونجو ایله خرافات و موهوما تلا اصل اسلام، ذکاء ایله دوغما، احکا ملا کلیسا ایله معنویات آراسیندا تضادی بدیعی - فلسفی ناراحتلیغین شعرده بؤیوک هدفینه فضولی چئویریر. روتئردا ملی اثر ازم کیمی او دا بیرینجی نوبه ده کلیسا چیلارین دونوملوقلارینا قارشی چیخیر. فضولی ده محبتین ایلاهی لیگی ایله گئرجک لیگین طبیعی لیگی، صوفی وجد ایله تورپاق و یئر واقعیتی، جانلی فردی گؤزوبا غلیلیق آراسیندا سنتز قایناق و خلیطه وار، تانری ایله، طبیعتله، زامانلا داخلی وحدت، "حق ایله حق اولماق" - بوتون بونلار "سما و آلاه رمزی" آلتیندا انسانین اؤزو - نون ایلاهی "من"ینه و ایلاهی طبیعتینه اینامی صنعتده ایفاده ائتمگین اوصولاریندان باشقا بیر شئی دگیلدی. "ظلمتی انسانین ایچیندن قووب چیارما غی" قرآن "دا آلت قاتی، گیزلی، اؤرتولو مطلبلری آچیقلاما غی

قارشيبا مقصد قویان فضولییه گۆره دینین حرفینی تجربی، ظاهری قانولارینی مطلق لشدیرن و اسلامی بوندان عبارت ائدن کلیسا شیئی، اعتقادلا الوتر ائدن زاهدین، قاضین حقیقی اسلاملا هنج بیر علاقه سی یوخدور: " زاهد مسجدی آلاهی اوچون تعمیر ائتمیر، او، الوتر اوچون اوز دوکانینی بزه بیر، ریاکار شخصلرین تسبیح چئورمه سینه اینانما، بلکه اونلار دونیانی آلاماقدان اوترو ایمانلارینین پوللارینینی سا بیرلار " / انیس القلب / .

کامل انسان و اونون مطلق ذکایله بوتولویو ای دیاسی بئله عینی اجتماعی بدیعی تحلیل ایله تضاد تشکیل ائتمیر. بئله کی، یئر، طبیعت و انسان واقعیته بورادا همده جهانی - فضا شی مقیاسی، کهکشان وسعتینی ایلاهی لیک اوز معنا ترکیبینه داخل ائدیر: ایلاهی عالمده بورادا گئرجک لیگین بوتون دیگر عالم لری قدر طبیعی، هم حقوق عنصرلردن بیری دیر .

فضولی هم بیزیمله، هم ده گۆیلرله واحد مکاندا یاشاییر و اوزونو تانری، دنیا و طبیعتله وحدتده درک ائدیر. بورادا تاملیق واحدی یئر و کره دگیل و بیر مفهوم کیمی ذکا رولوندا تکجه انسان عقلی چیخیش ائتمیر، یوخ؛ فضولی ده "صوفی دنیا مودئلی" ان آزی اوچ دو- نیادان عبارت دیر، او برزلی، مجازو استعاره وی معنا آخاری نین اگریسی دشما اولارکی، اونون هر شئینده بو اوچ دنیا یلن اوچونده ده کئچیر. هم اولوبدا، دیلده، همده بدیعی فلسفی دویمون، گورومون طریزینده افسانه وی، بشری و ایلاهی یادداشین کؤدلاری بیرله شیر .

فضولی ده بدیعی لشن شجره شناسی آرایش هم بشری، هم ده جهانی اجداد باره ده بیزه معلومات و ثریر. اخلاقدا و اوقا تدا حاکیم آنا یاسا کیمی، شجره، فلسفه و روانشناسی کیمی اوز داخیلینده هله آچیلما میش قاتلار گیزله بیر، بورادا کره دن و "بو دنیا دان" کنار ا چیخان، عرفانی ایلاهی مکاندا احاطه ائدن یئنی "اخلاقی اراضی" شکل ائدیر. محض بو مودئل آذربایجاندا (شرقه ده) بدیعی انکشافین بدیعی اوزله لیگین بیر نتیجه یوزا یللیک نسب سلسله سی تشکیل ائدیر، البته بوتولوکده نه مجنون، نه ده علی الخصوص فضولی اوزو "فوق انسان" دگیل، یساری یئر، یاری گوی ساکنی دیر، یئرله با غلیلیغی اونو فوق انسان دان گویله با غلیلیغی - عادی جاهل دن و نادان دان فرقله ندیریر. طبیعی - فیزیکی

"من" دن یۆکسگه قالخیب، معنوی "من"ی داها عالی مرتبه سینه بیتمک، گونده لیک، عادی عؤمرو و طالعی صافلیقدان و اوجالیقدان کئچمن یولو معنوی ابدیتین سلطنتینه حاضیرلاماق - بو مودئل فضولی نین فلسفه سینه و اخلاق تعلیمینه تصوف دن گلیر. مشترک بیر "کامل انسان" فیکری، انسان آلاهیة مفکوره و حق - حقیقت، اجتماعی معرفت فردی - داخلی تکامل فیکری فضولی نی و تصووفو بیرلشدیریر.

دئمک، نه "لیلی و مجنون" نه ده "دیوان" - صوفی بیر چکامه ییا قصیده دگیل. بو "چکامه یا قصیده نین" آینا سیندا تضادلی کشمکشلی دونیا نین اؤزو گؤرونور. داها دوغروسو، نه اینکی دونیا بو شعر دن کناردا قالیر، عکسینه، بو شعر ده بیر دونیا یا، اوسته لیک، ایکی دونیا دا / کاینات و تانری دا ۱/ علاوه اولونور. "وارلیق" دئییلن هرم اوج بوجا غی نین اوجوده / زیروه دن، تصوف، سما دان گؤروم بوجا غی دا داخل اولماقلا / گؤرونور. و، بئله لیکله، فضولی شعرینده انسان تانری یا / عینی واختدا هم یئر هم ده سما ساکینینه / داها چوخ بنزه مه ییه باشلا ییر. اؤزو ده جامعلیک، جها نشمول و جوخ جهتلی لیک بورادا تکجه مکان اولچوسو اولراق قالمیر: سئوگی و نفرت ده، ملک و شیطاندا، انسان و آلاهدا فضولی ده بیر یئر ده ییر، بلی بیر یئر ده ییر، بلی بیر یئر ده ییر. - واحد بیر "آغ" رنگینده فضولی ده هئج نه یین "اوزو قاره" دگیل، هر شئیین، حتا غمینده اوزو و رنگی آغ- آپیلا قدیر. بوتون قهرمانلار، حتا ابن سلام دا آغ بویادا و لباس دادیر. اما طبیعت ده اولدوغو کیمی، فضولی ده یئددی رنگ، یئددی چئشید بیرله شیب "آغ"ی عملیه کتیریب، داخله، ایچه پارچالاناندا، بو "آغ" یئددی داخله بویا قاتان، یئددی ترکیب چئشیدینه بؤلونموش اولور. قارایا و قیرمیزییا، چهره یییه و یاشیلا، سارییا، بؤزا، قهوه ای ییه ا فضولی ده اوقاتین احترا صلا رین، غیرخوا هلیغین پسیخولوژیسی (روا نشناسی) نین بوتسون رنگا رنگلیگی وار...

لاکین فضولی تصوف دن یالنینز فیکر کیمی بهره له نمیر. صوفی صورته و ایفاده - تشبیه سیستمینه، تصوف رمزینه او، تاریخی عنعنه وی مو - دئللین دوشونجه ده و اخلاقدا کودلاشدیغی "بنگ" کیمی، معنوی کائناتی قورونوب - ساخلاندیغی ملی یا دددا ش کیمی باخیر. ظاهری احکامین زاهد دین باز سویه سینه عبادتین زنجیریندن آزاد اولان شعور آلاهیة

محبتین سما سیندا اوزور، ایلاهی سویهیه قالخان، بوتونلوکده بشری وحدته سسله نن، عشق بیژدن یوخ، ملتلی آبیرون، معیشتی معنویا تدان آیری سالان خرافا تدان اوزاقلاشا راق معنوی اوجا لارا قالخیر، اگسر آوروپا انتباهی مسیحی لیگله آنتیک عنعنه نین ترکیبی کیمی یارانیر سا، مسلمان رنسانسی اسلاملا صوفیزمین قاپنا غی کیمی میدانا چیخیر۔ آوروپا و شرق انتباهلاری آراسیندا اساسلی احوال - اوقات فرقیده ائله بورادان ایرهلی گلیر. آوروپالی داهی " چرخ فلک" نین فییرلانندیغی ابدی محوردن و دفریه دن نشئه مقامینی سنجیر و محض "نشئه" اوقاتینی نظرده توتاراق " ساخلان، ای مقام، سن گوزهل سن، دور" فاوست، هومر دثیر، شرقین فضولی سی ایله ابدی، آغ ساجلی زامانلا همپاش، همدم بیر غمین اوزونو اوزونه همدم سنجیر و محض اوزونو دردین، المین ابدی دفریه سینده فییرلانان کاروانا سا روان اعلان ائدیر: " منم کی، غافلده۔ سا لار کاروان غمم" .

"لیلی و مجنون" ون خصوصاً "دیوان" نین معنایی شعری ایلاهی، سرلی، تحت الشعور بیر عالمدن خبر و ثریر، شبهه سبز فضولی سمبولیست شاعیر و سورثالیست متفکر دگیل، مقدس رثالیست و روما نتیک اوسلوبی ادا بورادا واحد بدیعی مکان - "فضولی نین تام گوروشونو" تشکیل ائدیر و ان آزی اوج بدیعی یوزوما، شرحه، آجیما فلسفی آچار و ثریر، ائله اونا گوره هر فضولی بییتی ده آزا قلا هر قرآن آیه سی قدر ایضاح و تفسیر طلب ائدیر. هرا یکی کتاب بیزیمله گویلرین، مقدس لیگین انسانلا دانیشدیغی مشترک شعرده و معنادا دانیشیر، بئش یوز ایل کئچیر، اما هله ده قدیم معنادا دئمک مومکون دگیل.

شاعیرین اوج دونیا مفکوره سینده فضولی نی ان چوخ مشغول ائده نده بو دونیا لار آراسیندا " کئچیدلر" مسئله سی دیر، شبهه سبز مارکسیست ادبیا تشناسلیغیندا " اوج دونیا" تعلیمی اولما دیغی اوجون بو دونیا لار آراسیندا " کئچید" مسئله سی ده اولما ییب، دیالکتیک کئچیددن یوخ، صنفی انکاردان صحبت گئدیپ، بو دونیا لاردان یالینیز بیری قبول اولوناراق، دیگر ایکیسینه قارشلی قویولوب، عمومی فلسفی مسئله سی چاری پوبلیسیست کونوئیژرده (؟) "وینته" و "تکهره" چئوریلمکده فضولی " سوسیالیست رثالیزمینه" همکار اولما بیلمه ییب، تشکمل و صنیف پئیشتا ختاسینا آنجاق پرولتار شاعیر سیغیشا بیلردی، بیر تفکور

وصنعت حادثه‌سی کیمی فضولینین گورونه بیلمه‌سی اوچون ایسه عموم بشری
 و عموم مدنی دگرلرین انعکاس و گوشه‌داسی لازیم ایدی، عالیم لریمیمیز
 بیزه بو قدر تانیش، فقط یاد و عامی سوسیولوژی دن اوزا قلاشیب،
 ترقینتی - "انسانی دگرلر تعاریفینه" و تصنیفینه یا خینلاشدیقجا
 بیزیم چاغداش ملی - ادبی گوزگوده فضولی اوزونه داها چوخ اوخشا -
 ماغا باشلایا جاقدیر و فضولیشناسلیق دا خرافی سیاسی - پوبلیسیست
 (اجتماعی - سیاسی اثرلر یا زان یا زیجی) مرتبه دن فلسفه و علم سویه
 سینه قالخا جاقدیر. مئتودولوژی ده و نظری دوشونجه ده بشری معیارلا -
 را دؤغرو دگیشمه لرین لایحه سینی گرهک فضولی سویه سینه کلاسیکلرین
 بدیعی تجربه سنین نمونه سینه / ماتریالیندا / حاضیرلاما غا باشلایا ق.
 یاخین تاریخی مرحله ده ادبی - نظری دوشونجه نین حرکتینده بؤیوک
 سنتز دورنما سی اؤزونو محض بو اختاریشلاردا تحقق ائده بیله جکدیر.
 معنوی ترقی ده ابدی حرکتی و دیریلیگی تاملین ائدن استراتژینی
 همیشه شعر و فلسفه حاضیرلاییب، وارلیقلا یؤخلوق / اؤلوم / آراسیندا
 کئچید، گورپو رؤلونو تاریخ بؤیوک صنعت و دین اؤز آراسیندا بؤل -
 شوبلر، بالنیز سون پئتمیش ایلده بو گورپویه صاحب لیگی صنعت
 دینین شریک سیز اختیارینا و انحصارینا بوراخمیشدی، ادبیات، ادبیات
 مسئله سیله، دئمک اولار کی، مشغول اولمشو، بو ایسه نه اینکی صنعتی
 معنویاتین ابدی - ازلی مسئله لری ایله بیرباشا تماسدان اوزا قلا -
 شدیرماق اوسته لیک انسانی اؤلومله / بوخلوقلا / قارشى دورما دا بالنیز
 و کؤمک سیز بوراخماق دئمک ایدی، مارکسیست دوشونجه ده ایدئالیست
 تفکوره خاص اولان چوخ شئیلره ماراق ایتیر، بو "ماراق" ایتگیلری "دن
 ان بؤیوکو دینین و معنویاتین اراضی سینه هر جور نفوذ، مداخله
 جه دینه قارشى اعلان اولونان یاساق و قادا غانلا باغلی ایدی، اولسن
 انسانلا بیرلیکده همین انسانین بوتوولوکده تام حالدا ترجمه حالینا
 ماراق دا اؤلوردو، عؤمرو روحا یوخ، جسمه آیریلان مدتله حسابلاشیردیق
 حیات، بئشیک و مزار آدلی ایکنی قطبون، ایکنی عنوانین آراسیندا
 سیغیشیردی، روحا آلاها، بالنیز جسمه یئره باغلی حقیقی، بؤیوک
 عؤمرون امیل تاریخچه سی بئله "مسیردن کناردا قالیردی، او، عؤموردن
 بالنیز معین مرحله نین حیاتدان بالنیز معین قاتی احاطه، احتسوا
 اشدیردی، خالبوکی، فضولیه گوره جسم - طبیعتین، اورهک - آلاهی -

انساندا بیرقات، جلالیق و حق دویغوسوندا، حیوانلا قوهوملوق - غریزه
 ظاماح، فوهش و عیش نفسینده تظا هر ائدیر، آخی انسان ایکی باشلانغیج
 دان عبارتدیر: تانری و طبیعت اوانو هم آلاھلا، هم ده بیئرده کیمی
 بوتون جانلیلارلا/ حیوانات و بیتیک عالمی ایله/ باغلايان باغلار وار.
 انسانی ایکییه بؤلکم، اوانو نه ایلاھی، نه ده طبیعی منشادن/ ماهیت
 دن، سئوگی دن جوهر دن/ محروم ائله مک اولما ز! شاعیر اونلارین هر ایکی
 سینی قبول ائدیر، فضولی آنلامیندا " حیات " مفهومو گئرجک لیگین هم
 مادی، هم معنوی، هم ده ایلاھی قاتینی اوز معنا سیندا جمع ائدیسر.
 فضولی سئوگیسی ده آیریلیق دا نه تانری - انسان، نه ده قادین -
 کیشی رغبتی دئمک دگیل، آخی دیگر جانلی عالمدن بییزیم بیر یوخ، ایکی
 فرقیمیز وار: حیوانلاردان فرقلی اولاراق بیز تک اولوموموز یوخ هم
 ده اولمز لیگیمیزی (ابدیلیگی) درک ائدیریک و بوتون حقیقی گئرجک -
 لیگی کیمی، سئوگیمیزی / فرقی یوخ دور، ایستر ایلاھی سئوگی اولسون،
 ایستر بشری/ درک ائدیریک بو سئوگیلری هر ایکیسی بیرلیکده /
 آیریلیقدا یوخ! / ابدیتیمیزین شرطینی و زمینینی تشکیل ائدیسر:
 عابله یوخدوسا جسمانی، روح یوخدوسا معنوی ارثیت و ابدیت یوخ دور،
 چونکی نشئه گئدیجی و فانی دیر، کدر ابدی و ثابت. سون مقصد حقیقته
 و ابدیته بیتمک دیر. بو مقصده ایسه، مدریک لیگه ایسه بیزی اضطراب
 آپاریر نشئه یوخ! - فضولی هر اولومدن بیر یوخ، ایکی دونیا دا عمله
 گلن زلزله نی تصویر و اعلان ائدیر کی، اولوم واقعه سی ایله هم
 یوخسوللاشان هم ده... زنگینلشن دونیا لار وار...، اونلار آراسیندا
 " کئچیدی " عشق اجرا ائدیر.

ابدیت مسئله سینده " رابله " طنز و یوروملا، فضولی عشقله نفوذ ائدیر.
 چونکی هئج نه انسانین داخیلی ایشینه عشق قدهر دریندن مداخله
 ائله میر، او دورکی، حیاتا، اولومه و تانرییا مناسبتی فضولی محض
 عشق سویه سینده شخصی، داخیلی " ایش " کیمی تصویر و تحلیل ائدیسر.
 محض سئوگی/ امک یوخ/ ان عالی خلقتی حیواندان انسانا چئویردیگی
 کیمی، انسانی دا آدم دن تانری سویه سینده بوکسلدیر! فضولی عشقی نیین
 هم او تئللو و راپوتئی همده لاوتلاس و دون ژوان سئوگی سیندن عینسی
 واختدا فرقی ائله بودور! " کیم سئومیر انسان دگیل " شعارینسی
 / "ویس و رامین" / محض فضولی " کیم سئومیر تانری دگیل! " سویه سینده

اوجالدیر، آلاء انسانی اونا گۆره - "دونیانین اشرفی"، "دونیا - صدفیندن ان قیمتلی گوهر کیمی" یا رادیبکی، انسان دا دونیا نی "کامیله جئویره رک"، تانری و ابدیت سویه سینه اوجالتسین ! بو مفکوره ده عنعنهدن گلیر، صوفیزمین تعلیمی ایله بیرباشا باغلی دیر. هله احمدیسوی دن و یونس امره دن گلن شرق - تورک هوما - نیزمی انسان گۆزه للیگینی، گۆزه للیگین معنوی مضمونو ایله انسانی اؤزونون ایلاهی لیگی ایله برابرلشدیرن بوتو و فلسفی سیستم دیر، پرو - قرام و تعلیم دیر و او، صنعتده، شعرده اؤز ایلاهی، ایدئال زیروه سینه ده فضولی سویه سینه جاتمیشدیر. بوتون بونلارلا برابر، البته فضولی حقیقی اسلام اولادی اولراق قالیر، آلاءا پیغمبرلره، امانلارا محبت و ایمانینی اؤز توحید و مناجاتلاری، قطع و رباعیلری "حديقة السعدا" "مطلع الاعتقاد" اثرلری ایله دفعه لرله ایفاده ائدیر. پیغمبره، حضرت علییه هر اوج دیلده اتحافلاری وار. بونلاردا بیر - بیری ایله ضدیت تشکیل ائلمه میر: هر یئرده و همیشه بیر صنعتکار کیمی فضولی دونیا و بشر اوغلو، فیلسوف کیمی تصوف و اسلام اولادی، هامی - سدان فرقله نن شخصیت و ملی فر کیمی بیر مسلمان تورک دور .

لاکین بئله تصنیفات، ملی، قومی، "صنفی" قورولوش فضولی نین اؤزونو چوخ آز ماراقلاندیریر. فضولی شعرینده سیاسی بوخ معنوی اخلاقی - سوژه لر وار، او، اؤزونو اول عاشیق، سونرا شاعیر حساب ائدیر، "لیلی و مجنون" - عشق مقامینا یوکسه لن شاعیرین اؤزودور، محبت بورادا آپریجا تعلیم، مفکوره و فلسفه، عاشق لیک ایسه استعداد / مجنونلوق، دیوانه لیک / سویه سینه قالخیر. بورادا عشقین هم حقیقی، هم مجازی هم ده صوفی - ایلاهی ما هیتینه آشکار اشاره لر وار و اونلار همین شعرده تضا دلی قطبلری بوخ، طبیعی لایلاری، قانونی و منطقی قات - تلاری تشکیل ائدیر. بو قاتلارین هامیسی عینی بدیعی حؤکمون ایفاده سی و تصدیقی نامینه دیر. عشق - ان عالی دگردیر. سئوگی دن یوکسک معنوی ثروت یوخ دور. "ایکی دونیا نجاتین ایسترسن، دلی لیکدن سواي شعار ائله مه" - محض ایکی دونیانی وحدتده درکه جان آتانداندا، جذبه طلینا گلیب جاتانداندا عقل دیوانه لیکه جئویریلیر .

صوفیزمین اؤزو بورادا دیوانه لیک، عشق سویه سینه قالخان ادراک دان باشقا بیر شی دگیل. بو ادراکدان، مکمل لیکدن آپریلما ق اوچون

مجنون آتاسینین دعاسیندان تانری ایلن، کعبه‌نین و نوفئل - بین یاردیمیندان امتناع ائدیر، عکسینه، بئله "بلايا" داها آرتیق مبتلا اولماق ایسته‌بیر: "غم و عشقه منی بوندان بتر یارب، گرفتار ائت | "ایلاهی" و "طبیعی" دونیالارین هر ایکیسی فضولی ده بیر بیئرده دیر. بیری ظاهرده گؤروننده، دیگر آلت قاتدا گؤرونور. "ایکی دونیا دا" یاشایان شاعیرین بیر دونیا دا یاشایان عادی بشردن فرقی ده ائله بودور. داها دؤغروسو، بورادا تجربی فردیلیک یوخدور، معنوی وحدت برابریک و جامعیت وار. بوتولوکده وارلیغینی و دونیانی "اٚزوپ" - فلسفی گولوشله، "با یرون" کدرله، فضولی - عقله / | / تشریح و تحلیل ائدیر: "عشق ایتمیش هر نه واردیر عالیده علم بییر قیل و قال ایتمیش آنجا |" دیگر طرفدن، فضولی ده نه اینکی "ایلاهی"یه و "طبیعی"یه خیره و شره پارچالانان دونیا دا یوخدور. فضولی روما ننتیک شعرین هله ابلیس سیز (دیالکتین قطب لرسیز و قارشی دورما لارسییز) دؤرونون حادثه‌سی دیر و "گیلی و مجنون" - هله تکجه فاوست دان و مارقاریتدان عبارت عشق کتابی دیر / مثنویستوفئل (ابلیس)، منفی صورت بورادا عمومیتله یوخدور / با یرون خودمحوری، دشمن (شیطان) دا فضولی‌یه یاد و یابانجی دیر. با یروندا - کدر اجه و شیطانا ایناملا فضولی ده سئوگی صوفیزمله بیرله شیر و بدیعی - فلسفی احوالاتی تعیین ائدیر. هر ایکیسینده عشقین و کدرین مقیاسی بیر - بیرینی شرتلندیریر. لاکین خالص فلسفی باخیمدان "غم و من" نسبتی فضولی‌ده و با یرون دا تامامیله فرقله‌نیر. با یروندا ان چوخ بنزه‌ین قهرمانیندان چاپیل هارولد دان فرقلی اولاراق مجنونلا دونیا آراسیندا ضدیت بلاوا - سیظه اونون دونیا یا عمیانی نتیجه‌سینده یارانمیر، دونیا ایله توقوشمادان - مجنونلوقدان سونراکی حادثه کیمی باش وئرمیر. یوخ، او، آنادان اولان کیمی باشلاپیر آغلاماغا، حاضر تضادا دوشور. بو تضاد لی دونیا ایله بوتون انسانلار آراسیندا دیر، ابدی عموم بشری، کلی ضدیتین هر دفعه هر فردده تظاهرو و تکراری دیر.

گؤرونوبو کیمی، شاعیر مناقشه‌لری ده مشخص و دقیق لشدیرمیر و فر- دلشدیرمیر، عادی و ایلاهی باشلانغیجلاری هئج واخت قارشی - قارشییلا قویمور، لاکین هر حالدا بو باشلانغیجلار وار، اولارین وحدتی و نسبتی وار. بو نسبت نجه دیر؟ نه دیر بو شعر: زامان و من قارشیسیندا

عاشیق، یوخسا تانری قارشیسیندا صوفی حساباتی؟ " لیلی و مجنون" - حسن مطلق" یا " حسن لیلی" باره ده عشق کتابی دیر؟

عاشیق کیمی ده، شاعیر کیمی ده فضولی به ان دقیق قیمتلر ائله فضولی نین اوزونده وار: چوخ آرزو شاعیرلر اوزونه بو زنگین لیکده سچیلر و ثریب، بوتون "دیوان" بو یو فضولی شاعیرلیگیندن یسوخ... عاشیق لیگیندن بحث آچیر، بو یوک سلفلرینی شاعیرلرین یوخ، عاشیقلرین آراسیندا تاپیر، اوزونو فعال نظامی، نسیمی، ختایی و نوایی ایله یوخ افسانوی، ایلاهی و امق، فرهاد، مجنون ایله مقایسه ائدیر: "منم ملک جم ایچره مجنون وارث"، "بلای و امق و مجنون و فرهاد منده جمع اولدو" "عاشیق صادق" فضولی اوزودور، مجنونون ایسه "آناق آدی وار". فضولی اوزونو "بوتون دؤرلرین ان بو یوک "عاشیقی"، "عشق علمی نین مدرسی" ساییر، باشقا عاشیقغر ها میسی بو گلدان بیر ذره و شراره دیر:

"منم مدرس علم جنون، قانی مجنون، کی بر مراد اولدور موده استفاده ایله؟.. یا خود: "دئرلرکی وار و امق و مجنون عجب دگیل، داغیلیمیش اولدو آتش عشقیم شراره سی..". بیر سؤزه، عشقن بو یوک قووشان و بوتونلشمه یوخدور، هر شئی عاشیق لیکده، بو واختا قدهر کی بوتون عاشیقلر ایسه فضولی ده گلیب جمعه شیر و بو قووشاقدان هر شئی، حتا ریاضیات دا عشقه خدمت ائدیر. "حسن نه مقدار اولورسا، عشق ده اول مقدار اولور". فضولی تکجه "رسوالیقدا" اوستونلویو مجنون و ثریب: "چونکی اونون واختیندا روزگار لیلی دوغما ییب"، ائله بو حؤکم اوزو هر شئی بیئرینه قویور: یا لنینز طبیعتی و تانرینسی سئومکله نئجه "رسوا اولماق" اولار؟ لیلی - تکجه ابدی، مطلق حسنون ایفاده سی دیرسه، اونو روزگار هر دفعه / و هر عاشیق اوچون / بیئندن نئجه دؤغورابیلر؟ هر حالدا مجنونلوق - "لیلی سیزلیکدن" داهسا گئنیش آنلایشی ایفاده ائدیر و "فضولی ده عشق" آنلایشینا سیغمیر و آبریلیقدا اونلاردان هئج بیری ایله بو عشق آراسیندا برابرلیک اشاره سی قویماق اولماز.

را. ل. نین مضحکلی، رمزی کیمی، فضولی نین صوفی رمزی - شعاری دا اصلینده حیاتی، دونیانی بوتون تاملیغی و ماهیتی ایله، مجازلا، مبا - لغه ایله گؤسترن بدیعی - فلسفی طیف، سئحرلی گوشه داشیندان باشقا بیر شئی دگیل دیر.

خلقی ایفاده لر، ایفا حلاز، تشبیه لر، سیما لار کیمی صوفی موضوعلار و فیکرلرده بو شعر بیریباشا علمی، دینی، فلسفی منبع دن یوخ سیاق و سبق دن اؤزونه قدهر کی ادبی عنعنهدن و فولکلوردن گلیر، حلاج منصوردان یوخ، نعیمی دن یوخ، نظا می دن، نسیمی دن جلال الدین رومی دن، شمس تبریزی دن، شیخ محمود شبستری دن و نوابی دن بو شعره گلیر. باشقا سوزله، فضولی حیاتلا، گئرجک لیکله یا خینلیق آختاریشلاریندا بـ و گئرجک لیگین بیری علامتی کیمی ادبی - صوفی عنعنه ایله ده یاخینلا - شیب. اگر فضولی تام صوفی شاعر اولسا ایدی. صوفی لیکله بیری لیکده او دا بیزیم اوچون قورتاراردی، کئچمیشده قالاردی، فضولی شعر دیر، صنعت دیر. صنعت ایسه همیشه فلسفه دن گئنیش دیر و درین دیر.

بو شعرتا نری، پیغمبر، عاشیق دا پیره سینده فیزلانیر، ایلاهی لیک، مقدس لیک، گؤزه للیک - بونلار ها میسی انسا نیپورولیک حقیقنده بدیعی فلسفی آنلا ییشا، مخصوص بیری فضولی آنلامینا، اونون معنا ترکیبینده داخیل اولور. ائله بوتون بونلارا گؤره ده او، هم ده همین گؤزه للیگه و مقدسلیگه عکس ویاد اولان هر شئیه او جومله دن، دینده، فلسفه ده و سوسیال - اجتماعی گئرجک لیکده ناقص لیک، موهومات و کلیسائی تعجر ایله مخالفتده اولان بیری شعر دیر. تصوفه مخصوص سمبولیکا سیستم صوفی تفکرون و خلقین ایشله نیب مکمل لیک سویه سینده قالخان عنعنه و مودئلری ده بورادا بدیعی لیگین جبهه خانا سینا داخیل اولور. اودور کی، نه! یئکی تکجه صوفیزمین فضولی یه یاد دگیل، اوسته لیک، ایلاهی - صوفی عنعنه بدیعی لیکده، صنعتکار لیکدا دا ایلاهی لیک سویه سینده فضولی ده چاتیر. ایلاهی کعبه نین اؤز "لیلی و مجنون" داکی مشهور "توبسه صحنه سینده" علاوه ایلاهی لیک کسب اشدیر. ایلاهی شعره، ایلاهی فلسفه یه چوریلیر. شاه گیری آلاه بخششی "حساب ائدن هئسی اؤد (HESIOD) شعری "ایلاهی و شرگی" سا یان دانته کیمی فضولی ده "ایلاهی لیک سؤزدن باشلا ییر" - دشبیر و بو شعرده سؤزدن باشلا یاراق صنعتکار لیفا قدهر، استثناسیز، هر شئی ایدئال و ایلاهی سویه یه قالخیر. فضولی نین آدی دا ایلاهی هاله یه بورونن و اسلامدا مقدس سا بیلان امضادان گؤتورولوب - محمد (ص)، حتا دوغولدوغو یئرده دونیادا ان نفوذلو زیارت عنوان - لاریندا ن بیری دیر - کربلا، قبری ده امام حسین (ع) توربه سیندن دیر. قبری داشیندا مشهور بیتی حک اولونموشدور: "نه یانار کیمسه منسه

آتش دلدن اوزگه نه آچار کیمسه قاپی بادصبا دان غیرى".
 بوتون بوتونلار آز ایمیش کی، اوسته لیک شا عیرین گونده لیک مشغله سی،
 صنعتی، پشش سی ده گلیب ایلاهی لیک و مقدس لیکله با غلانییر: فضولی
 شاه سارا بیندا یوخ، پیغمبر اولادی درگا هیندا خدمت و قوللوق گؤستر-
 ییر: نجف ده آل رسولون قاپی سیندا "شمع یان دیریر و گؤنده لیک روزیسی
 نی بیر "چراغ سوز" کیمی علی (ع) توربه سینده قازانییر، او واختدان بیر
 سیما کیمی شمع فضولی نین شعرینه "چراغ سوزلوق" ایسه بیر نئشه
 کیمی طالعینه داخیل اولور:

" فلکلر یان دی آهیمدان مرادیم شمع یانما زمی؟

شمع یان دیرماق - فضولی طالعینه رمزی خدمت و پشش اولور:
 دوز بئش عصر کئچیب، اما ایندی ده شرقده شاعیرلر الهام چراغینی
 فضولی شمعیندن یان دیریرلار! غریبه دیر و بلکه ده تضا دیر: اما ملار
 مقبره سینده فضولی شمع چوخدان کئچیب، اما شاعیرلر، شاعیرانسه
 ایشیق لار کهکشانیندا فضولی شمع یئنده یانا - یانا قالیر! ...
 فضولی - بدیعی سفارشی ده شاعیرلردن آلماییب و هئچ زامان "شاهنا
 مه" یازماییب عرفانی و حؤکمو و، یالنیز معشوقه دن آلیب و بوتون
 اثرلرینی واحد بیر "عشقنا مه" کیمی یازیب، بو "عشقنا مه لرین" ان
 گؤزله اولان "لیلی و مجنون" دونیادا چوخ دور، اما ان یاخشی لیلینی
 و مجنون صورتینی گنجه لی نظامی دن سورا بغدادلی فضولی یارادیب .
 هرایکی لیلی و مجنون تاریخی - جوغرافی وطنی عرب عراقی، بدیعی
 وطنی آذربایجان اولوب، "چگرسوز" غزل لری نه ایکنی یازما غی، حتا
 اونلاردان توپلو، چلنگ هؤرمه یی ده شاعیره گؤزله لر سفارش و ثریبلر،
 روایته گؤره ایکی تورک و فارس دیوانی یاراتما غا اوندان ایکی
 تورک و فارس گؤزله لی وعده آلیب، هرایکی گؤزله همین دیوانلاری
 شاعیردن عشق موضوعوندا و هره سی "اؤز آنا دیلینده" طلب ائدیپ:

" دلبرلرین تفکوره یوخ تابی اونلارین

سؤدیکلری فقط غزل عاشقانه دیر .

"عشق بئش یگینده پاکلیقلا تربیه لهنن" فضولی قبر ائوینده ده "گؤزه
 لنین" سوراغینا گئدیر، "گؤزله" قامتیندن کؤلکه، دیری ایکن
 وجودونون اولرکن مزارینین حسرتینه چئوریلیر: "اگر سئوگیلیمین
 آستاناسیندا جان دا وئرسم، مزاریم اوسته قبری داشی قویما بین، قویون

مېنېم قېرىمه او سرو قامتدن كۆلگه دوشون "خورك شعربنى فضولىدن اولكى و سونراكى دۇرلره آييرماق اولار. همين دورلر آراسينداكى فرق مىلى - معنوى و بدىعى فلسفى فيكرين تاريخينده فضولىنين شاعير - متفكر خدمتبندين بارا نيميشدير. محض فضولىدن سونرا شعربن و بدىعى - فلسفى فيكرين تاريخينده چوخ "چتينلر آسانا چئوريلميشدير". شاعير اونلارى دقيق معين ائتميش، حل ائتمگى قارشيبا مقصد قويמוש و هر دفعه ده بو يولدا اوزونون بويوك اينامىنى عىنى حرارتله تكرر ائتميشدير: "منده توفيق اولسا بو دشواري آسان ائيلهرم".

"لېلى و مجنون"ون مناجاتيندا شاعير "دشواري آسان"، "بوخو وار" ائتمگى تانرى خصلتى حساب ائديرويا زير: "اي واري بوخا ئيلهين بوخو وار". بس فضولى هارادا "واري بوخو، بوخو وار" ائله ييب، آسانى "دشوار"، "دشواري" آسان ائله ييب؟ چتيني آسان ائتمكده فضولى هنرينين ان محتشمى شاعيرين تورك دىلى قارشيسيندا خدمتكارى دير.

شعرده و نثرده توركجهنى ده شرقدە حاكيم ائليتا (سئجگين) - ديل سويه سينه قالديرماق فضولىنين شعورلو - نظرى شكيلده قارشيبا قويدوغو و عملى شكيلده سونا قدهر حل ائنديگى دانته، شكسپير، پوشكين ايشى، مىلى ادبى - تاريخى ما موريت بو اولموشدور:

"اي فيض رسان عرب و تورك وعجم
 قيلدين عربى افصح اهل عالم
 ائتدين فصحاى عجمى عيسى دم
 من تورك زباندان التفات ائيله مه كم".

مىلى ديلين تاريخينده و طالعبنده شاعيرين رولونو و ما موريتىنى هله هئج كس بو قدر دريندن باشا دوشمه ميشدى، او، حتا ترجمه يسه ده ديل مسئله سىنين جلى اوصولو كيمي گيريشير، "حديقه السعدا"نى اونا گۆره ترجمه ائديركى، حتا تعذيه مراسلمرى ده توركجه اجرا اولون - سون: "من اره نلرين همتى ايله بئله دوشونورم كى، كتابى توركجه بيتيره جگم". ان ياخشى اثرىنى ان دوغما ديلده توركجه يا زير - "لېلى و مجنون"، عرب تورپا غيندا، عرب سوزه سىنى تورك ديلينده قلمه آلير! بو ايكي قات، اوچ قات ديل هنرى ايدى، آخى بو واختا قدهر

مجنون ائله بغداددا ائله محض عربجه ديل آچميشدى. حتا گنجسهده ده بيزيمله فارسجا دانيشميشدى، ايندى ايسه عرب ديللى مجنون، اوزو ده عربستانين لاپ گوبه يينده بيزيمله تورکجه دانيشيردى!... بسورادا آرتيق نظامى ايله فضولى آراسيندا اويارليق يوخ... فرق باشلايير : نظامى دوغما يوردا اوزگه ديلده، فضولى اوزگه مکاندا دوغما ديلده يازير! البته دوغماليق ويا دليق يالنينز مکانلا باغلى آنلاييش دگيل، او، عيني سويده زامانلاردا باغلى سير آنلامدير: صنعتکار هم تورپاق هم ده زامان آدلى ايکى مکاندا عيني واختدا، مشترک " بيتير " و ياشا بير ۱۲۰ - جى يوزا بلليک ده شعرده فارس ديل مکانى حاکيم ايدى. ۱۶- جى عصرده ايسه بوتون ياخين و اورتا شرقده هم شفا هي، هم ده يازيلى بديعى عنعننده عمومى بير " تورک ديل مکانى " فورمالاشير. بو مکانين " مؤلفى " فضولى ايدى! ...

بؤيوک فضولى ان بؤيوک ايشى تورکجه ديوان و " ليلي و مجنون " يازاندا گؤروب تصورا ئدين، او، تورکجه يازما يايدي: تاريخ و شعر نه قدر کاسيبلار دى! نظامى نى و خاقانى نى تورکجه يازميش فضولى يسه بنزه تمک اولار، البته، فضولى دن (۱۶- جى عصر دن) اول فارسجا يازان نظامى نى باشا دوشمک اولار، اما فضولى دن / دشوار آسان اولاندا / سونرا تورکجه يازما يان تورکو نه باشا دوشمک نه ده قينما ماق امکانسيز اولور .

نظامى تورکون تفکورو ايله، فضولى ايسه تورکون هم تفکورو، هم ده ديلي ايله اسلام مدنيت لرى آراسينا گؤرپو سالدى. هر ايکيسى رونسا نس حادثه سى ايدى و ديل لر ين چيچکله نديگى انتباه مدنيتى نين سجه - وى خصوصيتى نى ايفاده ائدير دى.

الته، دونيادا مجنون بيرينجى دفعه نو ايى دن سونرا تورکجه - دانيشما غا باشلاييب و بوندا ن شبهه سيز فضولى نين خبرى اولوب، يوخسا دئمزدى کى:

تورک و عرب و عجم ده ايام
هر شاعره ايدى بير کام (?)

شاعيره گؤره ابونواسا هارون خليفه، نظامى يه - شيروانى عزيز، نو ائى يه خوراسان شهر شاهى دقت ييشتير ميشدى. اما ايندى " او دؤر کئچيب - شعر رسمى يوخ اولوب... بس ائله ايسه فضولى نيه، يئنه ده

بیان اشدیرکی:

" لیلی - مجنون عجمه چو خودور
اتراکده اول فسانه بو خودور "

مسئله بوندادیرکی، تورکجه نین اوز داخلینده ایلک دیل تصنیفینی هله او واخت فضولی اوزو آپاریر، تورکجه نی " روم ظریف لرینه " جیغا - تاییینی " ماغال تورکلرینه " عاٹد اشدیر، ختایی دان سونرا تکجه فارسجا و عربجه بوخ، جیغاتایجا دا قیسقانان، اونا بو قدر یاخین اوغوزجانی دوغمالیق باخیمیندان اونلارین هر ایکیسینه ترجیح ائدن فضولی اولور. بئله کی، بوخاریداکی بیت نه سهودن، نه ده نواشی یه نابلدلیک دن ایره لی گلمیردی. فضولی آنلامیندا نوایی تورکجه سی هله " تراکین " بوخ، " عجم " ن ترکیبینه داخل ایدی. عینی تاریخی - ملی - ایشی، بدیعی - اخلاقی وظیفه نی نوایی جیغاتای ماتریالیندا، فضولی اوغوز تورکجه سی نین شعرینده گؤروردو!...

فضولی عمومیتله سؤزه، دیله مقدس، قدسی مناسبت بسله بیر، اونو " اوجا درگاهان گلن فیض " حساب اشدیر: "عالم صدفینده انساندان قیمتلی بیر گوهر گؤرمه دیم و انسان گوهرینده ایسه سؤزدن شرفلی بیر جوهر تاپمادیم". اودور کی، شاعیر بدیعی بیجیمی، اولوبو، وزنی و دیلی ده گؤزه للیکده نازنین و معشوقه، جانان و فلک سویه سینه قالد بریر، سؤزو دیریلیگین، انسانین اوزو ایله برابرلشدیریر:

جان سؤزدور اگر، بیلیرسه انسان
سؤزدور کی، دثییرلر اوزگه دیر جان...

فضولی نین قدیم تورک دونیا سیندا محض سؤزه بیٹی دن یاراتدیغی واحد بدیعی مکان ایندی ده داوام اشدیر. بوتون قافقا زدا و اورتا آسیادا، بالکانلاردا و کیچیک آسیادا ماهنی دان، موسیقی دن، دینی مراسیمن توتوموش مکتب درسلیگینه، حیاتا، معیشته، مسجده، میخانیه قدر هر بیترده بو ثابت دیل مکانی حسی اولونور، باشا بیر، گوجلنه نیر.

بئله جهانشمولوق - فضولی نین مدنیت تاریخینده بیزیم ملی معنویاتین مضمونوندا و فورما سیندا توتدوغو بیتره ده عایدیر:

موسیقی دن، رسمدن فلسفه یه و اخلاقا قدر!
بدیعی دیل دن سونرا فضولی نین حلینی آسان اشدیگی نوبتی مسئله

– "زامان ونظم"، "دوران و من" موشكولدور. او، ائله زاماندا ومكاندا
 باشا بېير كي، بورادا آداملار "دورلر گوله خار، لعله خار"، "دوران
 اېستر كي، خار اولان نظم، بي عزت و اعتبار اولان نظم. من منتظرم و شرم
 علاجيم، بيمار ايسه ائيله ييم علاجيم... "نشا الله كي غالبم من!"
 لاکين فضولى دونيا گوروشونده زامان و دوران اؤز تاريخى و
 اجتماعى دقيق ليگيني هئچ ده آخيرا قدر قورويوب – ساخلامير. —
 شعرده زامان و مكان بعضا "بېير چرچيوه كيمي اؤز عنعنەوى سرحدلريني
 ايتيرير. مناسبت لرين سهمانى انسانلا بېير بوخ... اوچ دونيا آراسينا
 اېزلەنيلير. قهرمانى واقعى اجتماعى مانعه بوخ، كاشنا تين اساسيندا
 دېريليگين نطفه سينده گيزلەنن ضديت. پارادوكس خوشبخت اولما غا
 قويمور. مسئله نين بئله كلى قويولوشوندا انسان طالعى نين و فاجعه
 س نين توتومو دا عيني نسبتده آرتير كي، اكسيلمير، شاعيرين اؤلوم
 – حيات فلسفه سي و فاجعه تعليمي "ليلي و مجنونون" نمونه سيندە.
 خموصيله قاباريق و عياني گورونور.

منظومه فاجعه ايله باشلايير، فاجعه ايله ده قورتارير، لاکين —
 فاجعه لردن اېکينجيسى داها بؤيوك و عمومى دير: مقدمه ده قهرمان، سوندا
 مؤلف آغلايير! داها دوغروسو، بېرينجى فاجعه ده قيس آغلايا – آغلايا بو
 دونيا يا گلير، سونونجو يولا ساليير! بس "بؤيوك فاجعه" نه واخست
 – قيس دونيا يا گلنده بوخسا... مجنون دونيادان گئدهنده باش وئيرير؟
 – بوخ، فضولى ان بؤيوك ياسى دونيا يا گلنده بوخ، دونيادان گئدهنده
 توتور! دونيا لارين فلسفي دؤزومونده، كاشنا تدا حاكيم سلسله مراتب
 چوخ عالي بېريئر "بو دونيا" يا وئريلير، اونون گؤزياشى دا، فاجعه –
 سيده معنوي دگردير و ائله بونا گؤره ده غم فضولى نين ان بؤيوك
 شروتى دير، اؤزونون او دونيا يا، ابدپته حقينى ده انسان بو دونيا دا
 قازانير، نهايت بورا يا گئنيش فلسفه بېر آنلام كيمي عشقين ده سلطنت
 پنى داخل ائتمك لازيم دير.

بېغمبرلرين سونونجوسو – محمد پيغمبر (ص) عاشيقلرين سونونجه س—
 محمد فضولى دير.

داها دوغروسو، بوتون نوعلرين ان بؤيوك عاشيقي، اؤزونده قده ركي –
 لرين، اولكى لرين هاميسى نين مجموعودور، بوتولوكده شعرين و بشرين
 عشق تاريخيني او، تكمالوز عؤمرونده، شخصى ترجمه حاليندا باشا بېير:

مجنون اودا باندی شعله آه ایله پاک ،
 وامق سوپا باتدی، عشقدن اولدو هلاک .
 فرهاد هوس ایله بیله وئردی عومرون ،
 خاک اولدولار اونلار، منم ایندی اول خاک

صحبت فضولی شعرینده طبیعی اولاندا ایلاهی اولان آراسینداکی فرق سوپه سینده صنعتله فیکر، تاریخله شعر آراسیندا فرق، سوپه سینده یالینیز بو زامان اونو موهومادان علم سوپه سینده قالدیرا بیلرسن، شاعیر دورونده کی معین - تاریخی آداملارین - عادی دونیا ومعیشت سئوگیسینی تانری، ادبیات و مطلق عشق سوپه سینده یوکسولتمک ایسته یین- لرین کلاسیک، تاریخی روما ننتیک سیما لارین یا رادیر .بو معنا دا منظومه ده نه ایکی حقیقی لیگین و حیا تی لیگین، حتا تاریخی لیگین سوپه سی علمی صحبت موضوعو اولا بیلر و تأسفا ئدیر کی، " لیلی و مجنونسا " تاریخی لیک باخیمیندان نظر سالان تدقیقات / " صوفیزم و صوفی لر حیات دا و ادبیاتدا " پروبلئمی / یوخدور .

قارشیمیزدا صوفیزم کیمی عالی، ایلاهی شعر ماتریالیندا خام مالی ندا - تعلیمده اولما سیندا فضولی نین تانری یا ان بیویوک، محبت اعترافی اونون آلاها، پیغمبره، اماملارا یا زدیخی توحید و مناجاتلار قطعه و رباعی لر دگیل، آدم - حوا احوالاتینا، نوح ون ماجراسینا، سلیمان پیغمبرین قوشلار و حیوانلارلا آشنا لیغینا، انسانین حیاتینا و معجزه لرینده، خضرین دیریلیک، سویونا ... اینا ناماسی دا دگیل. حتا " حدیقه السعدا " و " مطلع الاعتقاد " دا دگیل، " لیلی و مجنون " ون آموزو دور .

شبهه سیز، معین حدودلارا شاعیر شریعت احکامینی قبول ائدیر: اما - متین وجودو ضروری دیر. چونکی اسلامین پاشاماسی اوچون شریعت احکامی دا وام ائتمه لیدیر. " ائکین بونونلا کفایتلنمیر و ائوز تانری فلسفه - سینی اصلا " بوندان عبارت ائتمیر. اسلامی عرفان کیمی - علمه وحدتده مقدس سا بیر و اوچا توتور .

آلاها - وارلیغین فوقونده دیر، فضولی، مجنون، لیلی... ها میسی ابدی دونیادا کی آلاهی فانی دونیادا کی روحو، ذره سی دیر. و مجنون آلاهی نورونون، ذره سینده یوخ... آموزونه قوووشماق ایسته ییر! غیر ثابت گؤزه للیگی ابدیتده، ثابتده دگیلیر. آخی لیلی آموزوده آلاها جان آتیر،

ہیوک و مالی وحدتہ، کُل ایلہ کُل اولما قدا گورور :

روحوم کی بدنندہ دیر سنین دیر
ہر نشئہ کی منندہ دیر سنین دیر
گنجینہ حسنونہ امینم
سنن سببیم کی نازنینم
یارب مدد ائت کی بو امانت
محفوظ اولاتا دم قیامت .

تک تانری نین یوخ، مجنونون سیما سیندا دا " معشوقون " کیم اولدوغو
نو بیزدن داها اول و داها درست لینی درکا ائدیر: مجنون لیلی دن
درست قیمت و ثرن منصف اولار؟ بئله ادعالی و وولقار ادبیات شناسا
ہوندان سونرا گره ک راست گلیمہ یک :

اولدوم نئجہ اولدوغوندا ن آگاہ
خوش مرتبہ دیر بو، بارک اللہ
حالا منہ روشن اولدو حالین
معراج حقیقت کمالین
یارب منی ائت فنا یہ ملحق
کیم راہ فنا ایمیش رہ حق !

ہونلار ہا میسی واقعی آداملار دیر، ایستکلی ده حقیقی دیر. تانریبا
قوووشماق ایستہین یئر آداملاری دیر. اولناری دا قویاق بیر کنارا ،
گورہ ک فضولی اوزو بو بارہدہ نہ دئییر:

بیر پاک ایدی کی، بو افسای پاک(؟)
نقاش ایدی نقشدن مرادی

ہر ایک عا شیغین نقشدن مرادی - نقاش، لیلی دن مرادی تانری ایمیش
ایفادہ اولونان معنا، حکمت نہ دیر؟

شاہ اہلینہ قرب حاصل اولدو
دریاسینہ قطرہ واصل اولدو...

دئمہ لی فضولی و مجنون - ہر ایک سی عینی بیر ایشیغین، عینسی
تانری نورونون عاشیق لری دیر. تانری گوزہ لدیر. سون مرحلہدہ اولنار
ایکیسی دە نورو، گوزہ لیلی کی لیلی دە تانری بیر ولیلی دە سئویرلر.

ليلي تمنا ساييله اويانان عادي سئوگي تدر بچله تانري عشقي مقامينا
 قدەر يوکسه لير اكمال کسب ائدير، ليلي مجنون، ايکيسي بير ليکده ايسه
 فضولي يه و بنيزه حقه يئتمکده، آلاها قوووشما قدا کؤمک ائدير ايتله
 قوووشما مقاميندا، وصال دمينده منظومه بپتير. حيات و افسانه، طريقت
 و حقيقت، فضا، آلاها سلطنتي و يئر اشرده بئله قاينا ييب - قوووشور .
 بئله وحدت، بئله بوتوولوک تشکيل ائدير و محض بو وحدتي فضولي
 ائزو اشرده تصوير ائتديگي عشق سرگذشتينه بير سون، بير يئنگون
 کيمي ترنم ائدير :

اظهاره گليب رموز - وحدت وحدته تامام اولوب حکايت

بلي، وحدت قدر كي، بوتون اوقات و مرحله لر بو يئگونه گتيرييب
 چيخاران آهنگي، منطقي ايفاده ائدير، تضادي يوخ اونا لر هاميسي
 بير يئرده دير. بير سهماندا دير. عشقي تن و روح، جسم و جان، ات و کميک
 (سوموک) عنصرلرينه پارچا لاق دوز دگيل، پارچا لاق فضولي يوخ اولار
 يئرینده قالار. وولقار مارکسيست علم و مئتودولوژی ايسه دوز يئتميش
 ايلدير بو وحدتي قطره پارچا لاق مشغول اولموشدور . . .
 يوخ، صوفيزم بورادا، تول و پرده شرطي، مجازي تاريخ، ديني، فلسفي
 مکاندا دگيل/ و فضولي ده ميرزه فتحعلي کيمي سانسوردا اوغرونماق
 اوچون حادثه لري شرطي - صوفي مکانا گتيرمه ميشدير، يوخ ا شاعير
 صوفيزمه بير فلسفه و اخلاق کيمي اينانيب، اونا مخصوص ادارا کسي
 وسعتين، مقيا سين گوجونو ائزونون و شعرينين گوجونه چئويريب .
 محلي او لچودن چيخما قدا، حادثه لره و دوشونجه لره دونيا، بشر،
 طالع، ادبيات انتها سيزليني وئرمکده تصوف فضولي يه کؤمک ائديب .
 لاکين بوتون بونلارلا برابر، " ليلي و مجنون " فوق لفلسفه دگيل، کلاسيک
 صنعت حادثه سي دير. صنعتده ايسه آرتيق طريقتين چرچيوه سي پارچالا -
 نير افراطلاري، اگري لري و ضعف لري آرادان قالخير، شعرين سونسوزلوغو
 باشلايير. صوفي پيام "ديوان" دا ايلک غزلدن باشلايير و " ديبا چهدن
 سونا قدەر عيني حادثه و حرکت - جانانه جان وئرمک " جريانسي
 داوام ائدير. بس بو "جريانين" مرحله لري نه دير، هانسي دير؟ آيريليق
 دا هر غزل ا شاعيرين هر شعرينده، هر بيتينده يئني دن ايجديگي نه
 دهر - تانري عشقيندن سونونان مي ا بس دينله ديگي، زمزمه ائديگي

نه دیر؟ رومی دن گلن نی دیر:

ای کونول یاری ایسته، جاندا ن کئج!
جانی جانان دیله میش، وئرمه مک اولما ز ای دل!
انده رسه ترک جان بی شک بیتر جانانینا عاشیق
خوشنود دگیلمییم بو حاله-
کیم، جانی وئرم، بیتم وصاله.
سن قاندا ن و ترک عشق قاندا ن
عشق ازلی چیخارما جاندا ن .
کیم وئرسه جان یولوندا بودور خاک مقدمین .

"جریان" عینی اولسادا، یکرنگ دگیل، بورادا مرحله لر وار. ان عالی مرحله درک اولونان حق و حقیقت دیر. بورادا دیالکتیکا وار. لاکین تضاد بوخودور. زیروه قطب لری بو دیالکتیکادا، آهنگی تشکیل ائدییر. بورادا عشق عیش، ایشیق، عاشیق، معشوقه وار، آما اونلار هامیسی عینی کؤکدن و عینی فلسفه دن، منشاء دن دیر. اودور کی، فضولییه مناسبتده مسئله نی "یا او، یادا بو" شکیلده قویماق اولما ز! رابله ده جسمانی، حیوانی احتراض "ویس و رامین" ده، نظامی ده، بوککا گیودا ... عشق آنلامینین اساس ترکیب حیصه سی دیر. فضولی ده محض صوفیانه شعرین و دونیا دویمونون ایملنمیش بدیعی موزاییکی دقت هده سینده دورور. وظیفه همین آبدیده نین اونا لایق هر طرفلی علمی - اخلاقی قیمتینسی وئرمگه حاضیر اولماقدان گئدیر. هر حالدا فضولی آموزو صوفی بیلیگی ایله زنگین لشن دونیا دویمونو، مدریک لیک، اونون بوخلوغو ایسه جا هیلیک علامتی سا بیلییر:

نه بیلییر اوخومایان، مصحف و حسنون شرحین
بئره گؤیدن نه اوچون ائندیگینی قرآنین؟

یا خود:

بیخبرلر شربت راحت بیلیرلر باده نی
بیز حکیم وقتیز، اونو تۆکموشوز قان بیلیمیشیز...
بو "بیخبرلرین" سیا هیسیته بعضی ادبیات شناسلاری دا داخیل ائتمک
لازیم دیر. لئله اونا گؤره ده شاعیر فلسفی باخیمدا ن وارلیغی

— پوتوو لوخمالارا (؟) پارچا لامیر، بشری — تانری مقامی ندا، تانرینی ایسه بشرین حسونده تصویر اشدیر، انسان بیورادا تانریلاشیر، تانری بشری له شیر، بیتر گویه قالخیر، گوی بیتره اشدیر — یلیر، اسطوره سنکده، علمه و عکسینه، قاریشیر، فضولی محض بو افراط — لاردا، بیثله تضادلاردا و " اگینتیلرده " شاعیر کیمی داها تمام و قاریق دی، بو افراطلاردا ن تمیزله سک فضولی بوخ اولار، بیترینسده واقف قالار.

ما ف، تمیز فلسفی، ایلاهی صوفیانه عشقین فضولیده بیتر بویوک سو — سیال معناسی دار، وار، مطلق تانری شوگیسی — بورادا ریا دولودونیا یا جاهل زامانا، ناقص کشرچک لیگه جانشین دگیلیدیر ده نه دیر؟ مقصد آیدیندیر: بو ایدئال زمین دونیا نین ایدئال دان اوزاقلینی گورو — نور، گوروئنده دینک اولوناندا ایسه آرتیق ناقص لیک کا مل لیگی سن آستاناسی اولور، اونا " کشچیر " مرحله سی دشمکا اولور، شاعیر " ایلچ دونیادان ظلمتی قوور " و دشبیرکی، " عشق علمدن، تانری عاشیق لیگی قورو عبادتن اوستوندور! "

عموم بشری لیک اوزو تصوف دونوندا هم ده عموم کائنات، فضایی مقیاس آلیر، ایلاهی لیگی ده اوز ترکیب معنا سبنا داخیل اشدیر، کامل — لیک یولونو کتچن قاضی، ارهن، شاهد، مرشد اولور، بیتر شرکیمی ناقص لیک کومپلئکسی، کوکوندن رد اشدیلمیش اولور، صوفیزم بوتون بونلاری عشقه، فرویدیزم " عیشله " ایضاح اشدیر.

ایلاهی عشقین آشکار اوستونلویو وار، مگر بو اونون اولکی لریندن کیچیلیگی دیر؟

ایلاهی و فطری — طبیعی باشلانغیجین وحدتی و مبارزه سی ایدیاسی، رند و زاهد آراسیندا مکالمه، اطلینده اونون تکجه بیراشیرینسده گشتمیر، بوخ، بوتونلوکده شاعیرین شعری، اوج دیوانی وحدته بیثله بیتر مکالمه دیر، اوچلوکدور و بو معنا دا، حتا " لیلی و مجنون " دا " رند و زاهد " بین داوامی دیر، بو مکالمه لردن چیخیش ائده رک فضولی سیما سینی و شعرینی بیتر — بیتریندن آیری ایکی قطبه — " ریا ائوی نین زاهدینسه " و " خطا میخانه سی نین رندی " رولوندا ایکی فضولی به آبیروماق ساده لو — حلق اولاردی.

بلی، فضولی ائله بیروار، تانرینی ائله بشره وار گوزه لینسی تصویر اشدیر، فارسجا بیز غزلینده اهدیتین بوخ... " بیتر گشجه نینسن

عشقی‌نین وصفی "قلمه آیینیر: " و طین منه نوروزگجه‌سی اولدو میسر " یا خود: " فیدان صفتی‌نین قیرمیزی دوندا " تصویرینی آلاق :

قیرمیزی دوندا او قامتله سن، ای حوری غدار

یا خود، گۆزه‌لین هم تصوف همده عادی "جامه‌دن جیخدیغی" دیگرغزل :

" قیلدی اول سرو سحر نازیله حما ما خرام ،

شمع روخساری ایله اولدو منور حمام .

گۆرونوردو بدنی چاک گریبانیندان ،

جامه‌دن جیخدی ، بیئی آیینی گۆستردی تمام " .

یا خود، "بیرجه بیئر ایسته، فضولی بو عزیز غمرونده، هر وفاسی — گۆزه‌له عشقینی اظهار ائله‌مه‌یه — بو سطرلرده آرتیق فضا ئی، یسوخ ... گۆزه‌للیک ذره‌لری وار .

عادی بیئر قادینی‌نین فضولی‌ده حتا عادی، علمی تفسیری ده وار: "قادین نه‌دیر؟ کیشی‌نین معیشت فیکرینین اوستادی، هر کیمین کی، آروادی یسوخ دور. دونیا ایشینده تنبل دیر" ("رندوزاهد") . " اولاد قویان قویار هم آد" — بو دا عادی معنادا سؤزلردیر، اما فضولی آنلامیندا حیات مگر یالنینز بونلاردان می عبارت دیر؟ شبهه‌سیز یوخ!

روحون و بدنین احتیاجلاری تاما آیری — آیری شئ‌لردیر، بیسر — بیئرلرینی نه رد ائدی‌لر، نه ده اونلاری — بیئر — بیئرینه قارشی قویماق اوجون. " فضولی عشقی اوندان دیر یا بوندا؟ " سنتی و احکامچی قریفومانا) (اساسی و ثریلر، و آیدین مسئله‌دیرکی، نه شعرده بدنه، وجودا خدمت ائله‌بیر، نه ده فضولی " وجودون احتیاجلاری ایله مشغول اولور .

حیاتدا روحلا بدن آراسیندا آهنگ یالنینز بیر دفعه پوزولور: بدنی (قفسی) روح ترک ائدیبا و چاندا، سما ایله، نورلا وحدته قووشاندا شاعر — اضطرابی ایله جسمانی، اولومو ایله روحونو قفسدن آزاد ائدیر. داها دوغروسو، شاعیرین اضطرابی حیاتینین، روحی اضطرابینین تظاهر و ایفاده شکلی اولور .

یالنینز اوره‌یی آلاها باغلایان تئل انسانی تورپاقدان آیرییر و انسان بیئرین دیبینی کورامالا، ایله‌بیزه، سوخولجانا تحویل و ثریب اؤزو یاری بیئر، یاری سماء ساکنی اولور. محض باشینی بیئردن، قالدیریپ ،

اولدوزا، گونشه، آلاها، توتا بيلمکده علم- ادراک فنی کیمی عشق، محبت حیرت اونا یار اولور، فضائی گمی دن، راکشت دن اول شعر، فلسفه انسانی فضا یا قالدیریر. غافلین روحو، یالنین نادان و قاپالی قفسدن- وجود دان خلاص اولاندان سونرا، عاقلی روحو- باطنده، وجوددا ایکن ده سما- دا قاناد چالیر و معجزه گؤستریر. فضولی نین اوج "دیوان" بندا و "لیلی و مجنون" وندا دونیوی لیگه نووه صوفی سمبولیکا یا ایسه قابیق رولو وثرن "علمی" تصنیف دقیق دگیل، بورادا عنصردن یسوخ، مفکوره دن فلسفه دن صحبت گئدیر.

ایلک دفعه یسوی نین صوفیزم دن دولدوردوغو و هله "جوجوق خلقسه امزیکله ایچیردیگی" شرابی فضولی بارداقدان سوزوب جاما دولدورور و اونو ابدیتله، ایکی دونیا ایله خومار و مست اشدن وحدت و عشق شرابی کیمی بیزه ده نوش اشدیریر. فضولی نین هنج بیر شعرینده بو عالی "خومار" دان آیللیب دونیا یا بقال و دلال، زاهد و واعظ گوزو ایله باخماق تهلهکسی بوخدور:

وار فیکرین، بوخ غمیم چکمک نه دیر بیر جام ایله
ببخیر قیل کیم مانا بیر اولایوخلوق، وارلیق

"جام می" نین تسبیح دن، صوفی نین عادی دین بازدا اوستونلویو بو ایدی و اونا گوره شاعر: "گؤنول تا وار الینده" جام می تسبیحه ال وورما "دشیریر.

ان قارا کفرو ده، شیطان نفسینی و ظما هینی دا فضولی اوز غمینده غصه سینده یویوب تمیزله بیر، آلاها سحر خدمتینه فضولی دا دورور. عابد هه واعظ ده: مقدس لیگه، ایلاهی لیگه دوغرو بولدا هانسی دها اوجا مرتبه ده دیر؟

فضولی "دیوانی" دا معنوی مسجد دیر، محراب دیر، آلاه اشوی دیر. آلاهیین آدی بوخ، اوزو، روحو بوردا ساکن دیر... بو محرابا گبریب تمیزلیک، فضولی نین "وحدت شرابی" ندان ایچیب، بو عشقین حکمونه، روحو گوجونه اپنا ماق غیر مومکوندور. آرتیق بیش بوز ایلدیر کی، مقدس لیک فضولی نین شعر محرابینا داخل اولوب و محض بورادان تانری اوزو بیزیمله صحبت اشدیر. ایلاهی ایشیقلی، مقدس روحو قیزاران دان یئری معنوی اعتراف و توبه نین ابدی مکانی بیزیم اوچون پئنه ده فضولی دیر...

○ سيد جمال الدين شخصيتى ومجادلهسى^(۱)

يا زان: محمد عاكف
يا زيميزا كوچورن: م. ر. هيشت

جمال الدين افغانى (اسدآبادى): دوغونون (شوقين) يئتىشديرىگى

Seyh Cemalettin Afgani

قابليت ليرين ان
اوستونو اولماسا
بئله، ان اوستو-
نلريندن بيرى
اولدوغوندا
شبهه اولمايان
مرحوم جمال الدين
افغانى حقينده
بيرنچه سؤز
سؤيله مك
ايسته بيرم .

ايچيميزده
مرحومو گورمهين
چوخسادا، سانيرام
آدينى بيلمهين،
ان آزيندان
انشيمهين انسان
چوخ آزدير .

سانيرامكى اوخوجولاريميز بو سطرلرده مرحومو خصوصى حياتينا، علمى
كارىترينه، سياسى گوروشلرينه عايد معلومات گوره جكلرينى ساناجلار

۱- علمدارغزشتى ۲۶ اوجاق ۱۹۹۴- استانبول

بویله گئنیش بیر معلوما تی انشا الله ایره لی ده کی با زیلاردا وئره جگیک منیم بو آندا گورمک ایسته دیگیم تک ایش ، مرحومون تمیز خاطره سینه سؤرولمک ایسته یین بیر لکه نی، بیر پیس قناعتی دیله گتیرمک ، بو پیس ظنلرین ما هیتی نین ها رادا ن گلدیگینی، منشا یی نین ها را یا دا یا ندی - غینی اورتا یا قویما قدیر .

مرحومون باسیلمیش (چاپ ائدیلمیش) ویا باسیلما میش بیر چوخ مقاله لری، کتابلاری، خطبه لری وارسادا اونون ان بویوک اثری منجه مصرفتی سی مرحوم شیخ محمد عبده دور .

بلی نتجه کی " شناسی " نین ملته فایدا وئرن ان بویوک اثری نامیق کمال ایسه ، شیخ جمال الدین - یین ان فایدالی اثری و انسانلارا بورا خدیغی ان قیمتلی یادگاری مرحوم عبده دور ، شیخ محمد عبده دن اولو اوهرکلره بوفله دیگی غیرت روحو، سحرلی یازیلاری و بیانا رینا کیم قاپنا قلیق ائدیردی، کیم بسله بیردی بو قدر اوجا بیر طاویرلی (طرز ، سویه) مجادلنه نی؟ هنج شبهه سیز بویوک اوستا جمال الدین افغانسی . جمال الدین افغانسی استانبولا بیرینجی گلپشی علی پاشا نین مدرا عظم لیگی دؤنمینه راستلاشار . مرحوم ، افغانلیلارا عاید او سئویملی قیلیق قیافه ایچینده علی پاشا نین حضورنا گیرینجه ان یوکسک التفات پایهلرینه چاتیردی . موخومو تقدیر ائدن ، اونا سا یغی بسله یین ساده جه علی پاشا دگیلیدیر . همن - همن استانبولون بوتون عالیم لری ، صنعتکار - لاری دولت آدلملاری ، اصیل زاده سی ، لسانا " اوزلرینه غریب گلمه سی ایجاب ائدن بو ذاتین علمینه ، دیانتینه ، درین وقوفونا حیوان اولموشدولار . گلمه سیندن آلتی آی کئچمه میشدی کی ، مرحوم اگیتیم (تعلیم و تربیت) مجلسی نین عضو سئچیلدی . بو ما موریتی سیرا سیندا اگیتیم اوچون دؤشوندوکلرینی آچیق بیر دیله قورخوسوزجا ایفاده ائتدی . فقط مجلسین دیگر عضولری سؤیله دیکلرینی منیمسه مبردیلر . زامانین شیخ لاسلامی ، مرحومون ایره لی سوردویو فیکیرلری شخصی منفعتلرینه او یغون گورمه دیگی اوچون ، اونا شدتلی بیر بیجیمده قیزیر (حرطه نیر) اونون گوزدن دوشمه سی اوچون الیندن گلنه ی آر دینا قویما بیسردی . ایشله ده بیله جگی یا خشی بیر وسیله نی آختاریب دوروردو .

۱۲۸۷- رمضان آییندا اونیوئرسیتته مدیری تحسین افندی ، مرحومدان فته و صایعه تشویق ما هیتینده بیر کنفرانس وئرمه سینا ایسته دی .

مرحوم، تورکجه سنین بیر کنفرانس وئره جک قدر دوزگون اولما دیغینی ایره لی سورهرک بو وظیفه دن عفوینی ایسته دی ایسه ده، اصرارلارا دایانا بیلمه ییب مجبور قالاراق چوخ گئنیش قاپساملی (محتوالی) بیر کنفرانس حاضرلامیش، حاضرلادیغی بو کنفرانسین زمین وزامانا او یغون اولوب اولما دیغینی آنلاماق اوچون ده اؤلکه نین ایره لی کلنلرینه گؤستر میشدیر...

اونیوئرسیتته آجیلا جانی گون، جمال الدین - ین کنفرانسینی دینله - مک اوچون استانبول مؤلکو آمیرلری، عالیملری و دیگر سئچکینلری اولدوغو کیمی، سالونا توپلانمیشدی. شیخ الاسلام دا دینله بیلرین ایچینده کؤرسویه چیخدیغیندا بوتون دقتینی اونون بیر یانلیشین یاخلاما - غینا حصر ائدن مفتی، اونون ایکی جومله سینی بیس ایشله نمک اوزره میله میشدی بئله...

جمال الدین دانیشیغیندا دئییردی کی: "انسانین معیشته احتیاجی حیاتیان اؤنملی موضوعودور. هر دؤرلو صنایع معیشته یاردیمچی اولماسی باخیمیندان بدنین عضولری کیمی دیر. مثلا "مولک ائدینمک، اراده نین مرکزی اولان دیماغین (بشینین) عینی دیر. دمیرچیلیک، قؤل، چیفتچیلیک (زراعت) جیگر، گمیچیلیک آیق کیمی دیر." جمال الدین بو کیمی بسیط اؤرنکلرله بوتون اعضانی سایدیقان سونرا بو سؤنوجو (نتیجه نی) وئردی:

انسانین بدنی سعادت و مادی وارلیغی بو شکیلده گلشیر. (انکشاف ائدیر). جسمین حیاتی روح ایله مومکون اولدوغونا گؤره، جسمین، یعنی بشر سعادتینین روحو یا نبوت دیر، یا خود دا حکمت دیر، بو ایکی شی بیر - بیریندن فرقلی شی ائردیر.

نبوت بیر ایلاهی هدیه دیرکی، بو نعمته جالیشما قلا جاتماق اولما ز. جناب حق، قؤللاری آراسیندان کیمی ایستره اونا وئیرر بو نعمتی. (آللاه، ائلچیلیکینی هارایا وئره جکینی جوخ یا خشی بیلندیر). (انعام ۱۲۴) حکمت ایشی، دوشونمکله، فیکیر و دوشونجه گلشمه سی (انکشافی) ایله معلومات زنگینلیگی ایله اله ائدیلمیر. بیر ده نبوت حؤکملری ایگرنج باطلین هجومندان اوزاق اولان ایلاهی علم اؤزه رینه اؤتور - موشدور کی، انسان اوغلو اونا اینانما قلا مکلف دیر. حکمت صاحب لری - نین ایره لی سؤردویو فیکیرلره گلینجه، بونلار ایلاهی حؤکملره

اويدوقجا قبوللاشايان دير،ها ميسيني قبول ائتمك مجبوريتى بوخدور .
عقله اويغون اولمايانلار ردا ئديله بيلر".

ايشته جمال الدين - بين نبوته عايد سؤزلى بوندان عبارت دير و
بوتون اسلام عاليملىرى نين اعتقادينا تاما" اويغون بيراعتقاد دير .
بونارغما"،شيخ لاسلام، مرحومدان انتقام آلماق اوچون،جمال الدينسى،
نبوت بين بيرچئشيد (نوع) صنعت اولدوغونو ادعا ائتمكده (سوجلادى)
گؤنلا نلانديردى.بو سوجلانما سيني دا بوخاريدا ذكر ائتديگيميز سؤزله
دا يادى.داها سونرا اؤزونه باغلى بوتون جامع (مسجد) بؤيوكلىرىنى
شيخين اؤزه رينه بؤروتدو.بيچاره جمال الدين،عليهيندهكى سؤزلىرىن
بيريالان اولدوغونو ايرهلى سورمه سينه رغما" " اؤزونو بو افترا -
لاردان قورتارايلىمهدى.حتا بو باره ده شيخ لاسلاملا مناقشه ائتمگه
حاضر اولدوغونو بيلديرمه سينه رغما"،بو سؤزلىرىنى كيمسويه دينلده
بيلمهدى.مسئله غزشته ستونلارينا قدر انتقال ائتدى.بونلار بين بير
قسمى شيخ لاسلام،بير قسمى جمال الدينى دستكله بيردى.

مرحوم شيخى سئويب تقدير ائده نلر،اونا صبر توصيه ائتديلىر .
زامانين بو كيمي افترا لارى سيليب سؤپوره جگيني بيلديره رك تسلى
ائتمگه چاليشدىلار.فقط دينى عصبيتى چوخ ايرهلى درجه دهكى شيخى
هئچ بير شئى تئمين (اقناع،راضى) ائتمه بيردى.شيخ لاسلاملا اؤز- اؤزه
تارتيشما قلا (مباحثه) اصرار ائتدى...سونوندا قامو اؤيو (افكار
عمومى) سكونت تاپينجايا قدهر اولماق اؤزره،استان نبولدان گئتمهسى
اوچون پادشاه ارادهسى چيخدى.شيخ جمال الدين تاما" ظولمه اوغرا -
ميش بير انسان اولاراق مصره گئتمك مجبوريتينده قالىدى.بونلاردان
سونرا،نه زامان مرحومدان بحث آچيلسا،علمينه،فضلينه،سياسى
دوشونجه لرينه تك بير اعتراض داھى ائديلمهدن،" ملحد ايدى،نبوتسه
اعتقاد ائتمز،اينا نما زدى... " كيمي،سؤزلىرىن،ادعا لارىن يايلىم (نشر
و پخش) آتشي آلتيندا قالىدى.بو ادعا لارىن هارادان گلديكى ده هر
كسین معلومودور،آنلامادان،دينلده مەدن سؤيله نن بو سؤزلىرىن هارادان
چيخديغى گؤرونور:

ايكى خاصيت ائدر باطل و حقى تميز
بيري تدقيق خبر دير،بيري تعميق نظر... "محمدعا كف"

کئچن هفته مرحوم جمال الدین افغانی حقیقته بېرنهچه سؤز سؤیله-
 میشدیم. مقمدم او بؤیوک انسا نا دین سیزلیک اسنادی یاراشدیرمانین
 چوخ انصافسیر بیر اتهام اولدوغونو ایفاده ائتمکدی، فقط بو سفرده
 مرحوم اوچون " او ملحد دگیل، وها بی دیر" دئمگه باشلانندی، بوخبرلری
 یا یانلارین، یا پدیقلاری ایشدن خبرلری وارمی دیر عجا؟
 وها بیلیک بیر اؤزه ل (خصوصی) مذهبه آد اولما قلا بیرلیکده،
 عربستانین بیرچوخ یئولرینده، دینسیر تانینان دینسیر تانیدیلماق
 ایسته نیلن کیمسلره اضا فه ائدیلن بیر اتهام سؤزجو یودور. بییر
 انسا نین لهینده سؤیله ن سؤزلره هئج قولاق آسما مق، فقط علییهینده
 سؤیله نلره هم اینانماق، انسا ن جنسینین خملت لریندن اولدوغو
 اوچون، مثلا"، من بو گون چیخاردا. آلاهدان قورخما دان، عقیده باخیمی-
 ندان ان صاف بیر انسا ن اوچون" یا خشی، اما دینسیر اولما سا... دئسم،
 آز سونرا زاواللینی بوتون بیر اهالی دینسیر اولاراق، قبول ائدر.
 حقیقنده. بئله بیر اتهامی یا پدیغیم کیشینین، بو اتهام لایق اولما سی
 اوچون نه ائتمیش اولدوغو خلقین او موروندا بئله دگیل دیر (اعتناسیر
 دیر). اسلام دینینده ان زور (چتین) شئی بیر انسا نا دینسیرلیک اسناد
 ائتمک دیر. بونا رغما" فضلینی، عرفا نینی، اقبالینی، شهرتینی چکمه -
 دیگیمیز، یا خود، دوشونجه بیچیمینی بیزیمکینه بنزه تمه دیگیمیز،
 مشربیمیزه او یغون تا پما دیغیمیز کیمسلری، بو شکیلده اتهام ائتمک
 بیزه نه قدر آسان گلیر.

لرؤم کفر باشقا، التزام کفر یئنه باشقا ایکن، بؤزده دوخسان-
 دوققوز احتمال دوغرو دان دوغرو یا تکفیرینی ایجاب ائدن بیر آدمی
 یوزده بیر احتمال ایله قورتارماق اوزه ریمیزه فرض ایکن، بیز تام
 ترسینه مینده بیر بئله ضعف یا خالاساق، بئله بیر کیمسه نی دینسیر
 اعلان ائتمکدن چکینمیریک. آدامین دوققوز یوز دوخسان دوققوز یا خشی
 حالینی حسابا بئله آلمیریق!

عربستانا گئدن، ان ایره لی عالم لر وها بی، تورکوستانا گئدن فرا-
 ماسون، عجمستانا اوغرایان دینسیر یا خود بابی... ایشین غریب طرفی،
 بو شکیلده اتهام ائدیلن کیمسلر، اسلام و مسلمانلاری شدتله
 سا وونا ن (مدا فعا ائدن) بؤیوک انسا نلار دیر. عادتاً" اسلام ملت ی اوچون
 جانینی فدا ائدن محمد (ص) امت ی دیر... بیر یا بانجی (بیگانه) آرا میزا

گیره و دښه کی:

...ای مسلمانلار! فلان فلان ذاتلاری (حضرتلری) سیزین ان عالمینیز، ان فاضیلینیز، ان عاغللینیز، اسلام ملتینین سعادتلی اوچون چالیشماق خصوصوندا ان ایرهلینیز، ان حمیتلینیزدیر. بونا رغما سیز بونسلاری چشیدلی بیچیمده، اتهام ائدیرسینیز. اسلام دینیندن چیخاریب آتیر - سینیز - دشمک کی، سیزین دینینیزین عاغللا، علمه، فضیلتله، حمیتله ایلگیسی (علاقهسی) یوخ. بونلار سیزین دینینیزله اویوشما بیر! " بئله بیر اتهاما نه جاواب وئره جگیک؟

بوگون مصراؤلکه سینده اسلام آدینا مجادله ائدن نه قدر انسان وارسا بوتون بو قیمتلی انسانلار جمال الدین افغانینین یئتیشدیردیگی آداملاردیر. اسلام دینینی وقولسا وونان (مدافعها ائدن) بو قـدر درایتلی انسانی یئتیشدیرن بیر آدام نئجه اولور دا وها بی اولور؟ مرحومو، نه افغانستاندا، هندوستاندا، نه اوروپادا و نه ده عثمانلی تورپاغیندا راحت بوراخما دیلار. هئج بیر یئرده و نوراحات ائتدیرمه - دیلر. جمال الدین، اسلام دینیندن بیر آزا جیق تعویض (امتیاز) وئرسه ایدی، اسلام اوچون مجادله ائتمکدن بیر آزا اولسون و ازکئچه ایدی، دونیا نین هر طرفینده اعتبار و مقام تاپاردی. دبدبه و شاتافات (زرق و برق) ایچینده یا شاردی. فقط او بوتون منمبلره جاتماق قابلیتینده اولدوغو حالدا، اسلام دینینی منیمسه مده ایره لی گشتدیگی اوچون، بونلارین ها میسیندان محروم بوراخیلمیش بیر بؤیوک انسان دیر. هئج کیمسه نین دایانا بیلمه یه جگی حرکتلره و تعرظلره اؤز ایمانی ایله قارشی قویدو. کامل، اوستون کلمه سینین احتوا ائتدیگی معنا یا گوره، او بیر " یاشایان " شهید ایدی... نه بؤیوک بیر سعادت بودونیا دا " یاشایان بیر شهید " اولراق تانینماق ...

جمال الدین یا خیشدیریلان وها بیلیک اتهامی شیخ عبده اوچون ده یاپیلما قدادیر. یکی ایل دیر صراط مستقیم - (۲) محیفه لرینده مرحومون مقاله لرینی گؤروب دوروروق. آلاسه اوچون سویله بیک، هانسی بیچیمده یوروملانیرسا (تفسیر اولونورسا) یوروملانین، وها بیلیگه اشاره ائدن ان کیچیک بیر عباره سینه راسلاش دینیزمی؟

بعضی لری، مرحوم شیخین زاهدلیگی علمینه اویموردو، دئییرلر مؤموکودور. فقط مرحومون بوتون حیاتی زهد و عبادت ایچینده کئچسه ایدی، اسلام

عالمی اوچون داها می فایدالی ایشلر گۆره جکدی؟ فرانسیز دولتینسه قارشى چىخاراق، قوزشى آفرىقادا کى مىليونلارچا مسلمانين حقىنده حقوقونو مدافعه ائتمک سانىرام کى، عصرلرجه عبادتدن داها خىرلىسى بىرايشدير، ثواب دير .

خاطيرلاما زميسينيزكى، عمر، تا بعيندن ابوقلابه يه "منجه سنين اوشاقلار ينين نطقه سيني تا مين ائتمک اوچون چاليشمان، مسجد گوشه لر ينده زاهدلىک ائتمه گيندن داها خىرلى دير" دشميشدير، دوشونون کى، ابوقلابه اوچ بئش نفرلىک عا ئله سينه معيشت اوچون چاليشا جاقدى، عبده ايسه ، اوچ بوزمىليونلوق بىرا سلام عا ئله سينين حياتى اوچون چاليشماق مجبور يتنده ايدى...

ايشته بوگون بىر جمال الدينى، بىر عبده - و، ولما يان اسلام عالمى - نين حالى اورتادا ، اسلام عالمى گئرجکدن يتيم، جدا" غريب ... بيز بو کىمى بويوک انسانلار رحمتله، حورمتله آنمالى بيق کى، گئرى دن گلن نسللره تشويق اولسون، قدرلرينين بيلينمه يه جگى دوشونجه سيله ، اسلام اوچون مجادله وئرمکدن اوزاقلاشما سينلار . اوچ - بئش ايل اول بىر يابانجى منهدشميشدى کى: مثبت علملرده وضعتلرده ايره لى گئتميش انسانلارينيزين دگرينى بيله بيلميرسينيز، بو دورومونوز عفو ائديله بيلر، فقط حکمت ما حيبى بويوکلرينيزى ده تقديرا شتميرسينيز کى، بو دورومونوز اصلا " عفو ائديلمز... ". (اى بصيرت ما حبلرى عبرت آلينيزا) فاعتبروا ما اولى الابصار .

مقاله نى سونا ن: آقاي جودکى . استانبولدا ايرانين سابق فرهنگى نماينده سى .

○ شوشا شهرى تارىخىنىڭ پىرىياخىش

توپلايىب يا زانى: مهندس عبدالاحد بهراد

مقدمه

آذربايجان عموميت له جغرافيا ئى جهتدن انله بير يشرده دير كى بورادان مين ايللر بويو سايسيز خلقلر، ائللر، اوردولار كئچميش دير. ائمن (قباق) آسيادا مين ايللر بويو باش وئرميش ائتنىك (قومى) تبدلات چوخ قديملردن باشلايا راق ائركن اورتا عصرلر يىن سونلارينا قدهر آذربايجان اراضى سىنين ايچرىسىندن گليب كئچميش بويوك كوچمه لر و اشغالچى اوردولارلا علاقه داردير. چوخ غصىكلارلار بورايا گوز تىكميشدير.

بو تورپاق دفعه لرله يادا ئللى لر يىن هوجومونا معروض قالميش دير. شمالى پارچاسى جنوبدان آيريلدىقدان سونرا ادا باشى بلالى اولموشدور. اورانين گوز ببه گى و حاكميت قدرتى يىن مظهرى اولان قاراباغ ولايتى عصرىمىز يىن ايچرىسىنده ان آزى اوچ دفعه بويوك فاجعه و ضربه لرله دوجار اولموشدور. تارىخ يىن دهشتلى گونلارنى اورادا تكرر اولموشدور.

بو ولايت يىن گرچك مركزى خانكندى شهرى (۱۹۲۳ دن برى استپانا كرت آديله آدلانميشدير) اولموشدور. لاكين شوشا شهرى اوزونه مخصوص استر اتريك، سياسى و هنرى موقعيت يىن گوره او ولايت يىن واقعى مركزى حساب اولوب و آذربايجان تارىخ يىن بويوك رول اوينا ميشدير.

بوشهر ایکی ایل حدودیندا دیرکی ارمنیلر طرفیندن اشغال ائدیلیب، گویا بۆتون آرختولوژی (باستانشناسی) اثرلری یئرله بکسان اولوب، دؤغرو سیماسی پوزولما قدادیر. ایندی ایسه آذربایجان نماینده هیئتی ایله ارمنستانین نماینده هیئتینین اصلی مذاکره موضوعو اولموشدور.

بو شهر بیر طرفدن آذربایجانین قدرتلی خانلارین و حاکیم لرینین دؤغولوب، بویا باشا و قدرته چاتدیغی مرکزو درنگی، دیگر طرفدن ایسه ادبی، مدنی، هنرمند صنعتکارلارین، شخصیت لرین نشر و نما مرکزی اولموشدور. شوشا ایندی (اشغال ائدیلمه میشدن اؤنجه) داغلیق قاراباغ ولایتینین ۵ مهم ناحیه مرکز لریندن بیری یعنی شوشا رایونونون مرکزی اولموشدور.

جغرافیائی موقعیتی:

شوشا قاراباغ سلسله سینده ۱۴۰۰ متر یوکسک ده یئرله شیر. دکتر محمدزاده نین یازدیغینا گؤره بوشهر دنیز سطحیندن ۱۵۰۰ متر یوکسک لیک اولان مایلی بیرداغ یا ماجی اؤزه رینده سالینمیشدیر. باکیسدان ۴۰۳ کیلومتر و خانکندی دمیریول ایستگاهیندان ۱۱ کیلومتر آراسی دیر. شهرین یوخاری حیصه سی نسبتاً ۳۰۰ - ۴۰۰ متر یوکسک دیر. شهرین شمال طرفیندن خلیفه لی چائی، سؤل طرفیندن قارقارچائی آخیر. شهر هر طرفدن سیل دیریم قایا لارلا احاطه اولوب یالینیز باش طرفده "ایروان قاپیسی" آبیاق طرفده "گنجه قاپیسی" واردیر. شوشا جنوب طرفدن "جیدیر دۆزو"، "اوج میخ" تپه لری داش آلتی کندی و کپرس (KIRS) داغ سلسله سی ایله احاطه اولونموشدور. شمالدان شهری "دورطلب" تپه سی، خلیفه لی چایی و خلیفه لی کندی، شیخ تۆکن یا ماجی احاطه ائدیر. غریبه شوشانین زاریسلی و قالا دره سی کندلری مشهور توش سو یا ییلاسی و ساغساغانلی داغ کیمی منظره لی یئرلری واردیر. شرقدن شوشا کندی باغری قان داغی، توپخانا مئشه سی و تپه جیگی و خزینه قایاسی شوشانی احاطه ائتمیشدیر. شوشانین شمال غربینده تخمیناً ۳-۲ کیلومتر آراسی گۆزه و صفالی بیر مئشه یئرلشمیشدیر. بو مئشه ده آینا کیمی

ما ف و شفاف ، بۇز كىمى سۇيوق اولان مشهور "عيسى بولاغى" ، "داملىسى بولاق" ، "سويوق بولاق" ، يىترلشمىشىدىر .
مىشەلرەن حيوانلار عالمى سون درجه زنگين دىر .

تارىخ:

شوشانىن سالىنما تارىخى و اتىمولوژىياسى (رىشەشناس) بارەدەمختلف نظرلر و ملاحظىلر ورا . علمى ادبىياتدا شەرىن اساسىنىن ۱۷۵۰-جى ايللرەن اوللرەندە قرەباغ خانى پناەعلىخان جوانشیر طرفینىدن قۇيولماسى گۇستریلسە ە سون تدقیقاتلار شوشانىن قدیم یاشاییش منطقهسى اولدوغونو ثبوت ائدییر . پناەخان ایسە جوخ مەم حربى استر- اتۇى موقعدە یىترلەشەن ەمین یاشاییش منطقهسىنىن اطرافینا مدافعه دیواری چکدیرمىش و اورانى ابدلشدیرمىشى . او ، شوشانى قدیم آذربا- یجان معمارلیق آبیدهلری عنعنەلری اساسیندا تیکمک اوچون آداملار گۇندەریب تبریز ، اردبیل و باشقا شەرلردن اوستادلار گتیرمیشدی . سونرالار ەمین اوستادلارین اؤزلری دە شوشادا ساکن اولدولار .

شوشا شەرى بینا اولان كىمى خان ، بورادا ضربخانا آچدیریب ، پۇل كسدیردی . خانلیغین گۇموشدن كسدیردیگی پۇلادا شەرىن آدی " پناەآباد " وئریلمیشدی . خلق آراسیندا بو آد دگیشدیریلیب سادەجە " پنابات " دئییردیلر .

ەمچنین قاراباغدا " خان ارشینى " آدی ایله بىر اؤلچو مقیاسى دا وارایدی . بو ارشین حاضیركى متردن ۵-۱۰ سانتیمتر آرتیق اولموش دور . عین زاماندا چكى داشى اولاراق " استیل " دئییلن آغیرلیق مقیاسى اولچوسو تطبیق اولونوردو . بودا تخمینا ۸۰۰ گرم آغیرلیغیندا ایدی .

پناەآباد گوندن - گونه ، ایلدن ایله انكشاف ائدهرك آبادلاشیر ، دۇیوشە دۇیوشە بۇیۇیور . " پناەخانین قالاسى " و ، پناەآباد قالاسى " دا گلە- گلە خلق دیلیندە اختمارلاشیب یالنینز " قالاشکلینی آلیر . هارا گئدیرسن ؟- قالایا ؟ هارادن گلیرسن ؟ قالادان . كئچن هفته قالادا ایدیم بونونلا بئله بعضا " قالاسۇزو شۇشا قالاسى شكلیندە دە دئییردیلر . آز سونرا " شوشا قالاسى " ، " شوشا " یا خود " شیشه " شكلیندە ایشلنیلمكلە باشلاندى . روس دیلیندە ایسە شەره شوشا دئییلدى . فارس دیلیندە و

ایران تاریخینده دژ شوشی، شوشا و شیشه ده یازیلیمیشدیر.

شهر شیشه که عجب آب و هوایی دارد

خرم آنکس که سرکوی تو جایی دارد

(مهدی قلی خان وفا)

یا

شیشه ده، شیرواندا و ورور تک صبر... (علی اکبر صانچر)

قاراباغ خانلیغینین مرکزی اولان شوشا بیر مدت پناه علی خانینین
آدیله پناه آباد آدلاندیریلیمیشدیر. ۱۸۰۰- جی عصرین ایکینجی یاریسی
ندان شهرین اهالیسی سرعتله آرتدی، شهرده بیئنی - بیئنی محله لار
سالیندی. بعضی مؤلف لره گؤره شهر سونرالار یا خینلیقداکي شوشا
کندینین آدیله "شوشا" آدلانمیشدی. دئدیگیمیزه گؤره شوشا خلق آراسی
ندا قالا آدی ایله مشهورایدی. قیصا مدتده اقتصادی، سیاسی، مدنی
جهت دن آذربایجانین مهم شهرلریندن بیرینه چئوریلن شوشا صنعتکار
لیغین بعضی ساحلری یوکسک انکشاف ائتمیشدی. شهرده دمیرجسی،
بویاقچی، مسگر، پاپاقچی، باشماقچی و باشقا محله لر بیرنئجه کروانسرا
بازار و سایره واریدی.

شوشادا تجارت خصوصیه انکشاف ائتمیشدی. شوشا تاجیرلری تبریز،
تهران، استانبول، اصفهان، موسکوا و سایره شهرلره مختلف صنعتکارلیق
محصوللاری و ایپک محمولاتی آپا ریردی لار.

پناه علی خاندان سونرا اوغلو ابراهیم خلیل خان قاراباغ خانلیغی
نین حاکیمی اولدو. ۱۷۵۱- جی ایلهده محمد حسن خان قاجار شوشا
هجوم ائتدی. ۱۷۵۹- ۱۸۰۶- جی ایلهده ابراهیم خلیل خانین دؤرونسده
شوشادا خیلی آبادلیق ایشلری آپا ریلدی. ۴۰- ۱۷۸۳- جی ایله
شهرین اطرافینا داها محکم قالا دیواری چکیلدی. ۱۷۹۵- جی ایلی
یاییندا آقا محمد خان قاجار شوشانی محاصره یه آلدی، آنجا ق ۳۳ گوتدن
سونرا جدی مقاومت توش گلیب گورجستانا هجوم ائدیپ تیغلیسی اله
کئچیردی. ۱۷۹۷- جی ایلهده او بیئنی دن قاراباغ حمله ائله دی. پو
دفعه مقاومت راست گلمه یین آقا محمد خانین قوشونو شوشانی توتدو
لاکین تئزلیکله آقا محمد خان قاجار بیر سوء قصد نتیجه سینده شوشادا
اولدورولدو.

۱۹- جی عصرین اوللرینده ژنرال سیسیا نوفون باشچیلیق ائتدیگی.

چار (تزار) قوشونو آذربایجانین ایجریلرینه دوغرو ایره لیلسه دی. ابراهیم خان " کوره ک چای مقوله سینه " (۱۸۰۵) اساسا روسیانیسن حمایه سینی قبول ائتدی. شوشا گولستان مقوله سینه (۱۸۱۳) اساسا قاراباغ خانلیغینین ترکیبینه روسیا یا بیرلشدیریلدی. ۱۸۲۲- جی ایلده قاراباغ خانلیغی لغو ائدیلدی. شوشا یئنه یارادیلیمیش حربی دایره نین مرکزینه چئوریلدی. شهر نظامی فرماندهی طرفیندن اداره ائدیلمه دی. روسیه - ایران محاربه سی (۱۸۲۶- ۱۸۲۸) زمانی، ایران شاهزاده سی عباس میرزانین قوشونلاری شوشانی محاصره یه آلدی (۱۸۲۶) شوشا لیلار مقامت گؤستردیلر. موفقیت سیزلیگه اوغرایان عباس میرزا گئری چکیلدی. ۱۸۴۱- جی ایلدن قضا* مرکزینه چئوریلن شوشا، جاوانشیر گؤی چای، جاواد، جبرائیل، زنگه زور قضا لاری ایله هم سرحد ایدی. ۱۸۴۶- جی ایلدن باکی، ۱۸۶۷- جی ایلدن ایسه یلیزابت پول قوبرنیا سینا (فرماندهی نظامی گنجه) داخل ائدیلمیشدی.

شوشا قضا سی میفری، کبیرلی، زنگه زور، جاوانشیر، جیلده بورت، ورنده منطقه لرینه بولونوردو. ۱۸۶۷- جی ایل دکا بر (دسامبر) تاریخلی فرمانا اساسا " زنگه زور و جاوانشیر منطقه لری شوشادان (شوشا قضا - سیندان) آیریلیب مستقل قضالارا چئوریلدیلر.

شوشا قضا سینی، قضا رئیسی اونون معاونی خزینه دار، منطقه اجلاس - چیلاری، شهر پلیسی اداره ائدیردی. شوشادا محکمه یارادیلیمیشدی. ساحه سی ۴۹۱۱ کیلومتر مربع، اهالیسی ۱۴۰۷۴ نفر اولموشدور (۱۸۹۷) شوشا قضا سی ۱۹۲۹- جی ایلده لغو ائدیلمیشدی.

۱۸۷۱- جی ایلده خورشیدبانو ناتوان اغوز حسابینا شوشا سوکمری (لوله کشی آب) "خان قیزی بولاغی" چکدیردی.

۱۸۷۲- جی ایلده موسکوادا آجیلیمیش سرگی ده شوشا خالچاسی گوموش مدال آلمیشدی.

۱۹- جی عصرین اورتا لاریندا آذربایجاندا کاپیتالیزمین انکشافی شوشانین اقتصاددی حیاتینا دا تاثیر ائتدی. ۱۹- جی عصرین ایکینجی یاریسیندا شوشادا صنایع مؤسسه لری یارانماغا باشلادی. بو شهر

* - قضا: کئچمیش، چار دؤرونده اولکه بولگو واحدی (واحدت قسیمات کشوری در زمان حکومت تزار).

اهالی سینین سرعتله آرتما سینا سببا ولدو. ۱۸۸۶- جی ایلده شوشا دا ۲۵ مین دن جوخ آدام یا شاییردی. ۲۰۰- جی عصرین آستانا سیندا شوشا شهرینین ۴۰ مینه یاخین جمعیتی واریدی یعنی قفقازدا تفلیس و باکیدان سونرا اوجونجو شهر ساییلیردی. ۱۹۱۸- جی ایل سپتامبر آیینین ۲۵- نده عثمانلی قوشونلاری جمال جاوید بیگین فرمانده لیگی و آذربایجان دولتینین نماینده سی اولان اسماعیل خان زیادخانا وف ایله بیرلیکده شوشانی توتدو. ۱۹۲۰- جی ایلده داشناکارین قاراباغ دا توره تدیکلری ملی قیرغین شوشا یا دا یا بیلدی. شوشا نین بیرحصه سی تامامیله یان دیریلدی. مابین ۱۲- ده ۱۱- جی قیزیل اوردو حیصلری شوشا یا داخل اولدو. شوشا دا سووت (شوروی) حاکمیتی قورولدو. لاکین اییونون ۳- دن ۴- نه کئچن گنجه مسافات حکومتینین طرفدارلاری قیام قالدیریب شوشانی اله کئچیردیلر. اییونون ۱۵- ده بیثنه ۱۱- جی قیزیل اوردو حیصلرینین کومگی ایله شوشا دا سووت حاکمیتی یئنی دن برپا اولوندو. آذربایجان مرکزی انقلاب کمیته سینین فرمانینا (۱۹۲۳، ۷، اییول) اساسا "داغلیق قاراباغ مختار ولایتی تشکیل اولوندو قدا شوشا مختار ولایتینین ترکیبینه داخل ائدیلدی.

شوشا نین شهر سالما استروکتورونون (بافت شهری) فورمالاشما سینا شرقین فتودال شهرلری اوجون سجه وی اولان محله لره، بولگو سیستمی بؤیوک تاثیر گؤستریشدیر. شهرین و اونون آیری - آیری محله لرینین معمارلیق پلانلاریدا قورولوشونون یارانماسی ۳ مرحله یه بؤلونور. بیرینجی مرحله ۱۷۵۲- ۵۴ ایللرده باشلانمیش شوشا نین قالا دیوار- لاری و قصرلرینین تیکلمه سی شهرین شوشا ساحه سینین آشاغی حیصه سی- نین و آشاغی محله لرین فورمالاشماسی ایله باشا جاتمیشدیر.

ایکینجی مرحله ابراهیم خلیل خانین حاکمیتی ایلرینه (۱۷۵۹ - ۱۸۰۶) تصادفا ائدیر. بو دؤرده شهرین شوشا ساحه سینین یوخاری حیصه سی تیکلمیش و یوخاری محله لر فورمالاشمیشدیر.

اوجونجو مرحله شهر اراضی سینین داها دره- تپه لی اولان غربی ساحه سینین یوخاری حیصه سینین تیکلمه سی و بورادا محله لرین سالینماسی قاراباغ خانلیغینین روسیا یا بیرلشدیریلمه سیندن (۱۸۰۵) سونراکی ایللره عایدیر.

آشاغی و یوخاری محله لرین تیکینتی سینین قورتارماسی و غربی

محلہ لرینین فورم لاشما سی ایله شوشانین معمارلیق پلانلاشدیرما قور۔
 ولوشونون انکشافینین اوجونجو - سونونجو مرحله سی باشا چا تمیشدیر .
 اوز انکشافینین سونراکی مرحله لرینده شهرین غربی حیصه سی استشنا
 اولما قلا شوشادا اساسلی صورتده یئنی دن قورما ایشلری آپاریلما میش
 بونا گوره ده تاریخا" یارانمیش معمارلیق - پلانلاشدیرما قورولوشو
 دؤروموزه دک اساما" قالمیشدیر .

شوشانین زنگین تاریخی، معمارلیق ارشیندن شهر سالما صنعتسی
 آبیده لری، کوجه و میدان مجموعه لری یا شایش ائوی دقتی جلب ائدیر، بو
 آبیده لردن قالا دیوارلاری، قالا داخیلی قصرلر، پناه علی خانین سارایی،
 قارا بیوک خانم بورجو، شوشانین اساس دروازاسی اولان "گنجه قاپیسی"
 خورشیدبا نونا توانین، ائوی، حاجی قلی نین سارای تیپلی مالیکانه سی،
 اسدیگین ائوی، مهماندار اوولارین ائوی ظهراب بیگ اوولارین ائوی،
 یوخاری مسجد یا خود گوهر آقا مسجدی آدلانا جمعه مسجدی، آشاغی گوهر
 آقا مسجدی، توربه لر، بولاقلار، (ها میسی ۱۸- ۱۹- جی عصرلر) آذربایجان
 معمارلیغین گؤزهل نمونه لریندن دیر .

قاراباغ ارمنیلری و ارمنستان جمهوری سینین اوردوسو آذربایجان
 اراضی سینده سوخولما دان اول شوشانین سیما سی دگیشمیشدیر . شهرین
 قدیم آبیده لری برپا اولونموشدور . بعضی لریندن مدنی، کوتلوی تدبیرلر
 اوجون استفاده ائدیلمیشدیر . (مثلا" ظهراب بیگ اوولارین ائوی شکیل
 گالری سینا چئوریلیمیشدیر) . البته سووتت دؤرو مسلمانلارین مقدس
 مکانلاری اولان معجلره هر یئرده خور یاخیلان کیمی شوشا شهرینده ده
 جمعه مسجدی تاریخ اولکه شناسلیق موزه یینه ، ما مای مسجدی پسزیا
 ائوینه (؟) چئوریلیمیشدیر . سون ایللرده شهرده قیش کینو
 تئاتری ، ۹ مرتبه لی مهمانخانا (۱۹۷۰- جی ایللر) شوشا ساناتوریا سی -
 نین یئنی (۷- جی) کورپوسو (بخش جدید) ، رابطہ ائوی (مرکز ملاقات
 ۱۹۸۳) تیکیلیمیش مدنیت و استراحت پارک لاری سالینمیشدیر .

شوشانی سوا یله تجهیز ائتمک اوجون سوکمرلری، اؤ و جوملله دن
 مینرال (معدنی) سوکمری چکیلیمیش یکی مرتبه لی مینرال سو گالریا سی
 (۱۹۷۶- معمارج- غیاثی) تیکیلیمیشدیر . شوشادا ۱۹۸۲ ایلده م . پ واقفین
 مقبره سینین آجیلیشی اولموش (معمارلار، ا . و . سلامزاده ، هیکل تراش آ .
 مصطفی اوف) ۱۹۸۵ ایلده اوزئیر حاجی بیگ اؤفون آبیده سی اؤجالدیلمیش

دیر. (هیكل تراشا، سالک اوف و معمار آ. سلام اوا). شوشادا بولبول، ملاپناه واقف، م. وزیر اوف، م. عزیز بیگ اوف خورشیدبانو ناتوان، نریمان نریمان اوف، اؤزئیر حاجی بیگ اوف حُسنی قبادا اوف و باشقا - لارینین بیوست آبیده سی (هیكل نیم تنه) قوئیولموشدور ۱۹۷۷- جی ایلده شوشا آذربایجان معمارلیق تاریخی قورۇغونا چئوریلیمیشدیر. شوشا کئچن عصیرلرده صنعت، ادبیات، اینجه صنعت خصوصیله موسیقی ساحه سینده زاقاقا زیادا (ما وراء قفقازدا) ان مهم و دئمک اولار کی بیرینجی بیئر توتوموشدور.

شوشا واقفلری، ذاکرلری، عاصیلری، ناتوان لاری، عاشیق پری لیری، کمینده لری، نواب لاری بیئتیشدیرمیشدیر. شوشا نین محفل اُنس، مجلس - انس بیوتون آذربایجانا سن سالمیشدیر. بو مجلس لره باکی نیین مجمع الشعرا، شاماخی نین بیت الصفا، گنجه و باشقا شهرلرین ادبی مجلسلری درین عؤرمت له یانا شمیشلار. بو تاریخی شهرده حاجی حوسو، مشهدی عیسی، عبدالباقی، صادق جان، جبار قاریا غدی اوغلو، کئچه چمی اوغلو محمد، اسلام عبدالله اوف، سید شوسنسکی، خان شوسنسکی کیمی مغنی لر، میر محسن نواب، صادق جان، اؤزئیر حاجی بیگ اوف کیمی موسیقی شناس لار، احمد بیگ آقایف (آغا اوغلو احمد)، هاشم بیگ وزیر اوف، نجف بیگ وزیر اوف، عبدالرحیم بیگ حق وئردی اوف، فرهاد آغا زاده (شرق لیبی). کیمی بیر چوخ ژورنالیست، ادیب و دراما تورگلار دونیادا مشهور و معروف دیرلار.

ایندی ایکی ایل دن چوخ دور کی شوشا بیر خیانت نتیجه سینده و مقاومت سیز، ارمنیلرین اشغالینا کئچمیشدیر. بیز ائشیده نی غزئت - لردن اوخویالی اونون سقوطونا سبب اولان تفرقه، داغینقلیق و ریاست دعواسی اولموشدور. گؤره سن حسابلاماق اولار کی بو مین ایلیک - لر عرضینده خصوصیله قاراباغ ساواشیندا یوخاری دولت سویه سینده اختلا فلارا باخما یاراق غضبکارلارا قارشی وطن یولوندا جانیندا کئچمیش اوغوللار اوچون نئچه - نئچه آنا، باجی، گلین هیچقریق قوپارمیش گؤز یاشی توکמוש و آغی دئمیشدیر؟ گؤره سن بو اولکهدنه تاریخ بویو وطن تورپاغی و اسلام دینی اوغروندا یا دلارلا دئیوش لرده نه قدر اوغول قیلینج و اوخ یاراسیندا شکست (معلول) یا شامیشدیر، گؤره سن بو مین ایللر بویو خصوصاً کئچن ۹۰ ایلین عرضینده دئیوشن میدانلار ییندا جانینی قویموش نه قدر اوغوللارین بالالاری آتاسیز بویوموش

دور؟ نئجه وئرمک اولار یولوندا جانیندا ن کئچهرک قورودوغو و بیزه ارث قویدوغو ارهن لرین تورپا غیننی، یوخ، ایندیکی نسیل بؤتون معیشت و حیاتی نین چتین لیگینه باخما یاراق آنا تورپا غین پارچا - لانماسینا راضی اولما یاراق، او وطنینی نه باغیشلا یاراق نه ده یاد لارا ساتا جاق، اونو دیشیله - دیرنا غیلا قورویا جاق، اونون یولوندا اولوم - دیریم مسئله سی قویا جاق، اولو بابا لاریمیز اونو قوروما غی اوزونه بیر شرف و ناموس کیمی بیلیمیش، هنج واخت یاد ائللیله ره وئرمه بییب، بیز: هه وئرمه یه جه ییک، گله جک نسیل لریمیز ده وئرمه یه جک دیر.

قاینالار:

- ۱- حسن اخفا علیزاده شوشا شهرینین تاریخی قاراباغ نامه لر ۲- جی جلدیا زیجی نشریاتی باکی ۱۹۹۱
- ۲- بهراد عبدالاحد- قره باغ درچشم انداز تاریخ از انتشارات ارک تبریز سال ۱۳۷۰ تبریز.
- ۳- دوزگون - حسین، گونشلی وطن یادداشلاری (سفرنامه) از انتشارات جمعیت فرهنگ آذربایجان تهران ۱۳۶۰.
- ۴- غیاث الدین غیب الله اوف - قاراباغ (اثنیک و سیاسی تار - یخینه داثر) علم نشریاتی باکی ۱۹۹۰.
- ۵- کشاوری - کیخسرو، تاریخ ایران از زمان باستان تا به امروز از انتشارات پویش تهران چاپ سوم ۱۳۶۱.
- ۶- آذربایجان سووئت انسیکلوپدیاسی شوشا ماده سی صفحه ۵۷۷الی ۵۸۰ باکی ۱۹۸۷.

بو مقاله، نئجه ایل اول ا مکدا شیمیزم. ع. فرزانهدن طرفیندن توپلانیب جاپا حاضیرلانمیش "آذربایجان ائتل ما هنیلاری" مجموعه سینه باش سوز اولاراق یازیلیمیش دیر. جاپ ایشینده اولان جتینلیکلره گؤره مجموعه نین نشری بو گونه قدهر باش توتما دیغیندان بیز اونو آیریجا درج ائدیریک. مقاله نین سونوندا مجموعه ده یئرله شن ۱۷۰ ائتل ما هنی سیندان نمونه اولاراق ایکسی نی درج ائدیریک.

(۱) ○ آذربایجان ائتل ما هنیلاری

آذربایجان ائتل ما هنیلاری، ایسترسه سؤز قورولوشو و ایسترسد ده موسیقی آخارلیغی و دویغو دؤلغونلوغو باخیمیندان، آذربایجان موسیقیلی ائتل ادبیاتینین اولدوقجا یابیلیمیش و خلق آراسیندا ، کندلرده و شهرلرده، آغیزدان - آغیزا دؤلاشان و ائتل - اوبا آراسی - ندا دؤنه - دؤنه و سئویله - سئویله اوخونان نوعلریندن بیریدیر. هم ما هر جالقچیلار و اوخویانلارین وسیله سی ایله ایفا ائدیلن و هم ده هر بیر سؤز بیلن، دیل آنلایان آذربایجانلی طرفیندن بؤیوک رغبتله اوخونولان و ائشیدیلن بو یاراشیقلی ما هنیلارین هامیدان قاباریق خصوصیتی اوندادیرگی، بورادا سؤز غنائی شکیلده موسیقی ایله بیرله شیر و انسان دویغولارینی جوشدوران و اونلارا قول - قاناد وئرن گؤزه ل نغمه لر یارادیر.

حیاتین جور به جور قایناقلاریندان و هامیدان جوخ انسانین آرزو، ناکا ملیق، سئوینج، حسرت و ایستکلریندن قاینا بیب جوشان و خلــــق بدیعی یارادیجیلیغینین ان اینجه جهتلرینی اؤزونده عکس ائتدیبرن غنایی ائل ماهنیلاری، سؤز قورولوشو جهتن جوخ سلیس و آخارلی اولور. سؤزله سو آخاری وئرن بو روانلیق حتی اونلاردا بیر جوخ تشبیه، استعاره و مجازلارین ایشه آپاریلماسی ایله ده اسکیلمیر. غنایی ماهنیلارین چوخوندا ایشله دیلن تقرات (برگردان - قایدیش) لارا ونلا- رین غنایی جهتن بیر داها جانلنماسینا و درین تأثیر گؤسترمه سینه یاردیم ائدیر.

اساساً غنائی احساسلارلا دالغالانان غنایی ائل ماهنیلاری، اؤز طبیعی آهنگدارلیغی ایله موسیقییه یاخینلاشیر و اونونلآ آیریلماز بیبر سیرداشلیق تاپیر و موسیقی ها والارینین جوخو خصوصیه موغاماتلا بیرلیکده و اورتاقلاشا ایفا ائدیلیر.

آذربایجان ائل ماهنیلاری مضمون اعتباری ایله اولدوقجا غنی دیرلر. بونلارین سیراسیندا بیر جوخ امک، اکینجیلیک، تاریخی قهرمانلیق، رسوم و مراسم ماهنیلاری یئرلشدیگی حالدا، ائل ماهنیلار رینین هامیدان جوخ یا بیلیمیش حیصه سینی لیریک (غنایی)، ماهنیلار تشکیل ائدیر.

آذربایجان غنائی ائل ماهنیلاری اساساً تک سسله اؤخونور، لیکن بعضی ماهنیلار خور ویا دئییشمه حالیندا اولدوغو اوچون ایکی سلی و گاهدان دا جوخ سلی اولورلار. ماهنیلارین جوخو شور، سه گاه، بایات شیراز، راست، چهارگاه و بو کیمی هاوالارا اساسلانیر. ماهنیلار وزن و ریتم باخیمیندان دا جوخ رنگا رنگ دیرلر. ماهنیلارین وزنی قوشما، دوبیتی، بایاتی، گرایلی و آیری - آیری خلق شعر قالیباریندان تشکیل اولور.

وحشی داغ چیچکلری نین رایحه سینی داشیان بو گؤزه ل ائل نغمه لری و اونلارین موسیقی ایله اولان الفت و آیریلما زلیغی، جوخدان بری و حتا دئمک اولار کی، آذربایجان موسیقی سی نوتا آلینان گوندن آذر - باجانین معروف آهنگسالاری و اوخویانلاری اوچون تۆکنمز بیبر قایناق اولموشدور، اوستلرینه موسیقی آهنگی قویولان گوندن - بو ماهنیلارین هر بیر آیری - آیری خواننده لرین طرفیندن و جوربه جور موسیقی سالاری وحتا دسته جمعی ارکسترلرایله ایفا ائدیلیمیشدیر.

شیمالی آذربایجاندا ائتل ماھنیلارینین توپلانماسی و نوتا سالین-
 ماسیندا ایکی بؤیوک موسیقی اوستادی، یعنی اوزئیر حاجی بیگ اوف و
 مُسلم ماقایفین چوخ اهمیتلی رولو اولموشدور.
 آذربایجان موسیقی سینین آیری - آیری ساحه لرینده اولدوغو کیمی،
 بو ایکی قدرتلی صنعتکار، ائتل نغمه لری نین توپلانماسیندا دا دگرلی
 آددیملار گؤتورموش و بیرسیرا امک، رقص، معیشت، رسوم - مراسیم
 ها والارینی نوتا آلماقلا بیرلیکده، ائتل ماھنیلارینین اساس قولونسو
 تشکیل وئرن ائتل نغمه لرینی بیر چوخ خواننده لرین و هامیدان اول
 آذربایجانین مشهور خواننده سی جبار قاریاغدی اوغلونون اوخوماسی
 ندان نوتا سالمیشلار.

اوزئیر حاجی بیگ اوف و مُسلم ماقایفین بو قیمتلی ایشیندن
 علاوه بولبول محمد اوفه سعید رستم اوف، جهانگیر جهانگیر اوف، فکرت
 امیر اوف، توفیق قلیف و باشقا آدلیم موسیقی خادملری بو ماھنی -
 لارین توپلانماسی و نوتا سالینماسیندا امک صرف ائتمیش و اونلاری
 مختلف خواننده لرین طرفیندن خلق چالغی آلتلری ایله ایفا ائدیلمه
 سینه یاردیم گؤستریشلر، نوتا آلینمیش بو ماھنیلار سؤزلری ایله
 بیرلیکده دفعه لرله آذربایجان جمهوریسینده کتاجا و بروشورلار
 شکلینده چاپ ائدیلب و هله ده چاپ اولوب یاییلماقدا دیر. یئئری
 گلمیشکن دئمک، لازیم دیرکی، بو ماھنیلارین ایلردن بیری گرامافون
 صفحه سینه و داها سونرالار نوارا سالینماسی اونلارین خلق آراسیندا
 داها دا گئنییش و هر طرفلی یاییلماسینا یول آچمیشدیر.

جنوبی آذربایجاندا ماھنیلاری یاران دیقاری و یاییلدیقلاری گوندن
 هامیدان چوخ " سازاندا " دسته لری طرفیندن طویلاردا و بیغوالاردا
 (شلیک اوچون قورولموش مجلسلرده) چالغی آلتلریندن تار، قوال،
 ساز، کمانچا، قره نی، قارمان ایله بیرلیکده اوخونماقلا خلق آراسی
 ندا یاییلیر و هر یئرده، ائوده - کوجه ده آغیزلاردا گزیر و دیلیر
 ازبری اولوردو.

پهلوی رژیمی ایلرینده آذربایجان دیلینده یازماغین، اوخوماغین
 و حتا دانیشماغین یاساق اولدوغو سیرالاردا ائتل ماھنیلاری
 دیلیمیزین و دویغولاریمیزین ان گوجل و توکنمز ترنم چؤسو کیمی
 هئج زامان سؤسمایش و اونون احساس جوشدوران سسی و نفسی شهرلرده

و کندلرده، فرش کارخانالاریندا و اکین یئرلرینده، داغلاردا و دره لرده اوخونموش و ائشیدیلیمیشدیر.

بۇرادا اۇزون ایللر آذربایجان دیلینده کتاب و مطبوعاتین نشری قدغن اولدوغو اوچون بو خصوصدا چیخان کتابلارین سایی جوخ آز و سئیرک اولموشدور. ائل ماهنیلارینین جنوبی آذربایجاندا چالقیچیلار دستلریندن علاوه، ۱۳۲۴-جو ایلده تشکیل ائدیلمیش آذربایجان ملی ارکسترینین ده دگرلی تأشیری اولموشدور.

بو خصوصدا نشر اولونان مجموعه لردن بیرسی ده ائله همین ایلده تبریز موسیقی اوستادلاریندان آقای حسن عذاری طرفیندن توپلانیب و "تبرکی تصنیفلر- به ضمیمه خودآموز و طرز کوک تار و دستگاهها" آدیله چمن آرا مطبوعاتی طرفیندن نشر ائدیلمیشدیر.

بو مجموعه ده موسیقی دستگاهلارینین آدلاری و ردیف لری توضیح و ثریلیب و چالقی آلتلرینین آیری- آیری دستگاهلار اوسته نه سایاق آکورد (کوک) اولماقلاری باره ده معلومات و ثریلدیگدن سونرا، یوز ایگرمی دن جوخ ائل ماهنیلارینین متنلری چاپ ائدیلمیشدیر.

مرحوم عذارینین توپلادیغی بو مجموعه اؤزلویونده مکمل بیر آرشیو اولدوغو حالدا، اورادا سؤزلرین یازیلیشیندا و هابئله چاپیندا جوخلو یانلیشلار گئتمیش و مرحوم عذاری ده هانسی علتله گۆره بیر پارا سؤزلری دگیشمیش و اونلارین یئرینه اویوشمایان سؤزلر قویموشدور. مثلاً:

۱- یادیما سن دوشنده ماهنی سیندا:

داغلارا چن دوشنده

سونبوله دن دوشنده یاخود: گول اوسته نم دوشنده

روحوم بدنده اوینار،

یادیما سن دوشنده

بندینی بئله گؤستر میشدیر:

داغلارا سیل دوشنده

گلله دن دوشنده

روحوم بده نندن اوینار

یادیما سن دوشنده (ص- ۵۰ همان کتاب)

۲- باغچادان آلما دەرەم ساتارام ماھنيسيندا
باغچادان آلما دەرەم ساتارام ،
اوزاقتا دورما ، گللم چاتارام ،
ھاراي ياراليندن ،
اوقارا تئليريندن ...

سۆزلىرىنى بئله گۆسترميشدير :

باغچادان دەرەم ساتارام ،
اوزاقتا دورما گلەرەم چاتارام ،
ھاراي تئلرونندن ،
اوقارا تئلرونندن (ص - ۵۸ ھمان كتاب)

۳- قاراه گۆزلىر ماھنيسيندا

مندن آيرى گزن ياردان ،
پانيق باغريم اۆزن ياردان ،
كھليگ كيمي سوزن ياردان ،
گۆنول گلميش زارا گۆزلىر
قارا گۆزلىر ...

آديم ديلدن ديله دوشدى ،
سونا ووردوم ، گۆله دوشدى ،
مجنون اولوب چۆله دوشدى ،
گۆنول اولموش يارا گۆزلىر .
قارا گۆزلىر ...

سۆزلىرىنى آلتداكى ساياق گۆسترميشدير :

مندن آيرى گزر ياردان
يازيق گۆنلوم كسر ياردان
كھليگ كيمي سوز (۱) ياردان
نئينه ميشم قارا گۆزلىر
قارا گۆزلىر ...

آديم دلبر ديله دوشدوم
ھونا (۱) ووردوم ، گۆله دوشدوم
مجنون كيمي چوله دوشدوم

گؤ گل اولسون قارا گؤز لر
قارا گؤز لر... (ص - ۶۶ همان کتاب)

آذربایجان ائتل ما هنیلاریندان بیر سیراسینا اؤز صحیفه لرینده یئر وئرن بیر آیری مجموعه ۱۳۲۹-جو ایله آذربایجان تئاتر و موسیقی خادملریندن پرویز پرویزی طرفیندن "مجموعه جدیدترین ترانه و تصنیفهای رادیو تهران و رادیو تبریز: فارسی - محلی - گیلکی-کردی نشاط انگیز (غربی) به انضمام بیوگرافی هنرمندان و هنرپیشگان آذربایجان (جلد اول) عنوانی ایله نشر ائدیلمیشدیر، کتابین داشیدینی عنواندان آنلاشیلدیگی کیمی، بورادا آذربایجان ائتل ما هنیلاریندان علاوه، فارسی، کردی، گیلکی و غربی (نشاط انگیز) ما هنیلار دا وئریلمیش و اوگونکو حاکم سیاستدن قورونماق اوچون آذربایجان یئرینه "محلی" سؤزو ایشله دیلمیشدیر!

بورادا چاپ اولموش آذربایجان ائتل ما هنیلاری سیراسیندا، سؤزلری معین شاعیرلر طرفیندن قوشولموش ما هنیلار و هابئله غزللر ده وئریلمیشدیر. بو مجموعه نین ده چاپیندا بیر جوخ یانلیشلار گئتمیش دیر.

اوچونجو مجموعه، "ترانه های ملی فارسی - آذربایجانی" آدیله ۱۳۳۱-جی ایله تهراندا نشر ائدیلمیشدیر. توپلایانی معلوم ولماییب ۱۶۴ صفحه دن عبارت اولان بو مجموعه ده ساغ طرفه فارسی و سول طرفه آذربایجانی ما هنیلار چاپ اولموشدور. بو مجموعه سؤزلرین دوزگون یازیلیشی و ما هنیلارین آیدینلیگی جهتدن قاباقکی مجموعه لردن داها اوستون دور.

بونلاردان علاوه، ۱۳۴۱ و ۱۳۴۳-جو ایللرده تورکی (تورکجه) ترانه لر عنوانی آلتیندا حسن مجیدزاده طرفیندن توپلانیب و آتروپات کتاب ائوی نین مباشرتی ایله نشر اولموش ایکی جلدلیکده بیرسیرا آیری-آیری معاصیر و کلاسیک شاعیرلر طرفیندن قوشولموش ما هنیلار و غزللر ایله بیرلیکده بیر جوخ ائتل ما هنیلاری دا درج ائدیلمیشدیر.

یوخاریداکی آدی جکیلن مجموعه لرین، اوللاردا اولان یانلیشلار و چاتیشما زلیقلارا باخمایاراق، اختناق ایلرینده توپلانیب چاپ ائدیلمه سی، آذربایجان موسیقیلی خلق ادبیات ساحه سینده گؤرولسن تقدیره لایق ایشلردن بیر ایلر اولموشدور.

۲۲ بهمن انقلابیندان سونرا، جاوان یاشاریندا وفات ائتمیش رحمت. لیک منیژه خانم علیپور، ۱۹۷۰- میلادی ده مسکوودا جاپ اولموش "آذربایجان لیریک خلق ماھنیلاری" عنوانلی مجموعهنی کیریل الفبا- سیندان بیزیم الفبا یا کؤچوروب و اللی دن جوخ ماھنینی نوتلاری ایله بیرلیکده ۱۳۶۲- ده "آذربایجان خلق ترانه لری" دیله جاپ ائتمیشدیر. بو مجموعه بیرینجی جاپدان سونرا بیئنه بیر نئجه دفعه افست شکلینده بیئنن دن جاپ اولوب و داھا گئنیش یا بیلمیشدیر. تاسف اولسون کی خانم علیپور دونیا یا جوخ اثرته کن گؤز یومدوغو اوچون امک صرف ائتدیگی اثرین بو سایی ق گئنیش یا بیلما سنین شاهدی ولما میشدیر.

بو سون ایلرده اوتایدا یا بیلان مجموعه لر اساسیندا "آذربایجان فولکلوریک ماھنیلاری، جلد ۱ و ۲" "کؤچوره ن: ح. اولدوز و "آذربایجان تصنیفلری" کؤچوره ن: ح. تبریزده مهران انتشاراتی طرفیندن نشر ائدیلمیشدیر.

بو ایکی مجموعه ده، خصوصیه بیرینجی مجموعه ده بیرسیرا خلق ماھنیلاریندان و اونلارین نوتلاریندان اؤرنکلر و ثریلمیشدیر. "آذربایجان ائتل ماھنیلاری" عنوانی ایله اوخوجولارا و خصوصیه بو ماھنیلارلا ماراقلانانلارا تقدیم اولونان بو مجموعه، ائتل ماھنی- لارینی داھا توپلوم و اولدوقجا اوخونا جاقلی و ممکن قدهر دوغرو دوزگون شکیلده جاتدیرماقدیر. جوخ آیدیندیگی، بو مجموعه ده توپلانان ائتل ماھنیلاری بوتون آذربایجان ائتل ماھنیلارینی اوز قوینونون- آلمامیش و آلا دا بیلمزدی.

بورادا و ثریلن ماھنیلار ایلر اوْزونو فولکلور الیا زما دفترلر- ینه آلبومیش و بو مجموعه ده جاپ اوچون حاضرلانیدیگی سیرادا بیر داھا الده اولان منبع لرله ده تطبیق ائدیلمیشدیر. اولاً بیلسین کی، اونلارین ایجریسینده سؤزلری معین شاعیردن اولان ماھنیلار دا گئتمیشدیر. آنجاق بیر یا بیر نئجه بیئله ماھنینین دا بو مجموعه ده داخیل ائدیلمه سی اونون خلق ماھنیلاریندان توپلانیب بیر دسته گول کیمی بو ماھنیلاری سئونلره تقدیم ائتمک ایشینه ضرر بیئتیرمه یه- جک .

○ آپاردی سئللر سارانى

- ۱- آپا چایی آشدى، داشدى ، ۲ ،
 سئل سارانى آلدی قاچدی ، ۲ ،
 آلا گۆزلو، قلم قاشدی
 آپاردی سئللر. سارانى.
 بىر آلا گۆزلو بالانى.
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر شىرىن دىللى بالانى.
- ۲- آپا چایی دربن اولماز، ۲
 آخار سۇلار سرىن اولماز، ۲
 سارا كىمى گلین اولماز،
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر آلا گۆزلو بالانى
- ۳- آپا چایی دوشوب اودا، ۲
 يارادان يىتتىشىين دادا، ۲
 سارى باشماق اوزور سۇدا، ۲
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر شىرىن دىللى بالانى.
- ۴- سئل سارایا اولدو ياغى: ۲
 سۇ بۆرودو سۇلو- ساغى ، ۲
 ياسا باتدی طۇى اۇتاغى،
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر آلا گۆزلو بالانى.
- ۵- من بو باغا گىرمه ميشم ، ۲
 غنچه گۆلون درمه ميشم ، ۲
 من سارانى گۆرمه ميشم ،
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر شىرىن دىللى بالانى.
- ۶- اولدوق عجب گۆنو قارا ، ۲
 درديميزه بوغدو چارا ، ۲
 سارا حسرت قالدی يارا ،
 آپاردی سئللر سارانى ،
 بىر آلا گۆزلو بالانى .
- ۷- گئدىن ، دئشىن خان چوبانا، ۲
 گلمه سين بو ایل مۇغانا ، ۲
 موغان با تيب ناحاق قانا .
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر شىرىن دىللى بالانى.
- ۸- آرابالار قوشا- قوشا ، ۲
 قۇربان اولوم قلم قاشا ، ۲
 اوغلان الين چىخدى بوشا ،
 آپاردی سئللر سارانى،
 بىر آلا گۆزلو بالانى

○ آى بىرى باخ، بىرى باخ

- ۱- پنجره دن داش گلير، آى بىرى باخ، بىرى باخ !
 خۇمار گۆزدن ياش گلير، آى بىرى باخ ، بىرى باخ !
 سنى مننه وئرسه لر، آى بىرى باخ، بىرى باخ !
 هر گۆره نه خوش گلير، آى جان آلان ، بىرى باخ !
 تئللىرى بۇرما ، رنگيده خۇرما ،

اوزاقتا دورما ، بويونونو بورما ،
گل بىرى باخ ، بىرى باخ !

۲- ايوانيميز يان - يانا ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
قىزدا چىخىب ايوانا ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
من باخيرام ، او باخمير ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
اؤد دوشور شيرين جانا ، يانديم آمان ، بىرى باخ !
تئللىرى بورما ، رنگيده خورما ،
اوزاقتا دورما ، بويونونو بورما ،
گل بىرى باخ ، بىرى باخ !

۳- پنجره نى آچان يار ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
آچىب باخىب قاچان يار ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
من ده دوروب گؤزلهرم ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
بىر ده باخار هاچان يار ، آي ياناسان ، بىرى باخ !
تئللىرى بورما ، رنگيده خورما ،
اوزاقتا دورما ، بويونونو بورما ،
گل بىرى باخ ، بىرى باخ !

۴- عرقچنين منده دىر ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
سرميشم چمنده دىر ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
سن مندن ال گؤتورسن ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
منيم گؤزوم سنده دىر ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
تئللىرى بورما ، رنگيده خورما ،
اوزاقتا دورما ، بويونونو بورما ،
گل بىرى باخ ، بىرى باخ !

۵- پنجره نين ميللىرى ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
آچىب قىزىل گؤللىرى ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
اؤغلانى يولدان ائيلير ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
قىزىن شيرين دىللىرى ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !
تئللىرى بورما ، رنگيده خورما ،
اوزاقتا دورما ، بويونونو بورما ،
گل بىرى باخ ، بىرى باخ !

* ائلره ده خوش گلير ، آي بىرى باخ ، بىرى باخ !

۶- پنجره‌نی با غلاما ، آی بری باخ ، بری باخ !
 من گئدیرم آغلاما ، آی بری باخ ، بری باخ !
 گئدهرم گئته گلم ، آی بری باخ ، بری باخ !
 اؤزگییه بئل باغلاما ، آی بری باخ ، بری باخ !
 تئللری بورما ، رنگیده خورما ،
 اؤزاقدا دورما ، بویونو بورما ،
 گل بری باخ ، بری باخ !

مباحبه‌نین قالانی:

اۆچون بعضی نقمانلارین دا قالدیغینی اؤنجه‌دن بیلدیریپریک .
 - فضولی‌نین باشقا اثرلرینی چاپ ائتمک فکرینده وارسینیز؟
 - البته ! البته ! گله‌جکه امکان داخیلینده فضولی‌نین اثرلریندن
 او جومله‌دن کامل دیوانینی و مطلع‌الاعتقاد کتابینی تصحیح و تحقیق
 ائتمک فکرینده‌بییک .

۱- مقتل : کربلا واقعه‌سی حقینده یازیلیمیش‌کتاب

بؤیوک فضولی‌میزین .. قالانی :

فلکین قدی بوکولموشه من اوندان قوجایام
 اونداکى یوخدو نه دونیا ، نه فلک ، من واردیم
 جنتکی دئیهرلر اونا بیر کیمسه اینانماز
 سن گؤستر او گول چهره‌نی قوی عالم اینانسین
 واحد داریخما ، قوی گؤزو چیخسین رقیبویین
 یاز ، یاخشی شعرلر وطنه یادگار اوچون
 واحد همیشه خلقیمیزین خیرخواهی‌م
 گئتدیکجه گون به گون چوخالیر قدر و قیمتیم .

۱- آفوریزیم : حکمتلی سؤزلر دئمکدیر .

○ "بؤیوک فضولی میزین یادگاری من اؤزوم"

یا زان: وقار احمد
الیفبامیزا کؤچورهن: محمد رضا هیئت

غزل معلوم اولدوغو کیمی عروضدا، بو وزنین اویناق، موسیقی یه یا تان مختلف بحرلرینده یا زیلیب. غزل موسیقی ایله، خصوصیه موغاملارلا سیخ باغلی دیر. ادبیات و اینجه صنعتین بو ایکی ژانری وحدت اولراق موازی ادبی- بدیعی ژانر کیمی فورمالاشمیشدیر. خاقانی، نظامی، نسیمی فضولی، نباتی، سیدعظیم، علیقا واحد و باشقا صنعتکارلار غزلین یوکسک سویهلی، عوضیز نمونه لری ایله آذربایجان شعرینین عمومیتلسه، ادبیاتیمیزین شهرتینی اوجالتمیشلار.

عروضو تورک دیلینه (آذری تورکجه سی- وا.) او یغونلاشدیر اراق و آنا دیلیمیزده غزلین مثلسیز نمونه لرینی یاراتمیش "فضولی ادبی مکتبی نین ان اعلاچی شاگردی" (م. سائل) علیقا واحد دیر. ۶. واحد شعر نوعو کیمی غزلی معاصرلشدیرمیش، جانلی دانیشیق دیلینده گؤزه، طراوتلی لطیف، شهرت تا پمیش غزللر یاراتمیشدیر. واحد سؤزون اصیل معنا سیندا فطری استعدادا مالیک بیر شاعیر اولموشدور. همیشه طراوتله سسله نن واحد غزللرینده آرتیق سؤز افاده، بیثرسیز تشبیه، غلیظ عبارتیه راست گلمک غیر مومکون دور:

...دئیهردیم اهل قلم، واحد، عفو ائده رسه منی،

بؤیوک. فضولی میزین یادگاری من اؤزوم

غزلین یئنیشمه سینده مشهور آذربایجان شاعیری علیقا واحدین

خدمتلىرى جو خودور. كلاسيك. شعرين خصوصيله فضولى غزلىرىنين ان ياخشى عنعنەلىرىنى مهارتله باشا دىبا نكشاف ائتديرن بو اورىژىنال سۆز اوستاسى غزلى اىستر مضمون، اىستر سه ده صنعتكارلىق جهندن خلقه، اونون حياتينا، بدىعى ذوقونا، دىلىنه داها دا باخينا لاشدېر مېشدير. واحدين غزلىرىنده محبت، دوستلوق، صداقت قهرمانلىق موضوعلارى اۆستونلوك تشكيل ائدير (ع. ميرا حمدوف) "

على آقا واحد - على آقا محمدقولو اوغلو اسكندروف اؤتن پىسوز ايللىگين سونوندا ۱۸۹۵- جى ايلده ادبيات و انجه صنعت مزه بؤيوك

داھىلر و ئرمىش آذربايجان بيميزين باش شھرى - تورک نوردو قدیم باکی دا دوغولموشدور. ساغلىغیندا کلاسیک سويە سینه بوکسلىمىش واحدين ادبيات تارىخىمىزه اؤتري سالينماسى، ادبيات شاسلىقدان کناردا قالماسىنين بىر سببى ده اونون دوغوم منطقهسى ايله باغلى دىر. شاعىرى عموميتله، صنعتكارى مقابله ائتمىز، کمونىست پارتىسىنين حاکمىتى دؤرونده، واحد كىمى سۆز اوستالارى، كلاسیک لر کناردا قالمىش "پارتىبا شاعىرلىرىنين"، هايتله دوغولدوغو زونادان ادبى عالمده کورسولرى ضبط ائتمىش. "جوخ اولوردوسا اونلارین اثرلىرى گئنىش

تبلیغ اولونور، صنعی رشکلامین (پروپاگاندا) آراسی کسیمیردی. لاکین واحدین فخری آدلاری دا، تبلیغ ائده نلری ده خلق اولموشدور. نه قدهر کی، آذربایجان رادیوسو وار موغام کونسرتلری سسله نیسر واحد یا شایا جاق، سئویله جک، نه قدهر کی، توی - دؤیونوموز بهنلیک لر - ییمیز اسکیک اولمور واحد غزللری بو ضیافتلرین بزه گی اولاجاق .

کشمیش کیروف آدینا آ. د. ا. و " آذربایجان دولت اونیورسیتیه سینین" (ایندیکی م. ا. رسولزاده آدینا ب. د. ا. و) آذربایجان سووئت ادبیاتی کائندراسی نین (کورسی) پروفیسور - معلم هیئتی طرفیندن حاضرانان " آذربایجان سووئت ادبیاتی" درسلیگینده سووئت یازارلارینا جوخ جعلی اوچترک لر (مونوگرافیا) آیریلسادا ع. واحد بیر صحیفه لیک معلوماتلا یاد ائدیلمیشدیر. بلکه ده درسلیک مؤلیفلری حقلی دیرلر. واحد سووئت دؤرونده یا شامیشدیر آنجاق نه کومونیزم، نه سوسیالیزم نه ده ایمبریاننی ترنم ائتمه میشدیر. انشالله، یقین کی، ع. واحد گنج دموکراتیک روحلو ادبیا تشناس عالیملرین یا زاجا غی ادبیات تاریخی نده اوز لایقلی قیمتینی آلاجاقدیر .

واحدین ادبیات شناسلیقدا " اولدوزا " چئوریلمه مه سینین دیگر سببی ده عروض وزنینه یاراتماسی اولموشدور. ۷۰ ایل هجا و سربست وزنلی پارتیا، لنینین شعرلری تقدیر اولونوردوسا، تورک دیلیلی عروض دا یار - انان شعره بیگانهلک یارانیردی. معلوم دورکی، شاعیر سربست دیسر، عروضدا دا یا زابیلر، هجا دا، سربست ده ده، ملی ادبیات شناسلیغی - میزدا کلاسیک لریمیزین یا زدیغی عروض وزنلی شعر نوعلری همیشه تقدیر اولونموش، معاصر دؤرده یارانان غزلرده دیگر عروض نوعلری جوخ واخت ادبی مناسبت و تدقیقاتدان کناردا قالمیش، سربست شعر ایسه قدیم تورک شعر شکلی اولسادا بئله روس شعرینین تاشیری ایله یارادیلدیغی ادعا ائدیله رک ما یا کوفسکی نین آدی ایله باغلی اولموشدور...

... آتاسینی اثرکن ایئتیره ن علی آقا، عمیسی آقا بیگین حمایه سی آلتیندا یا شامیشدیر. ملاخانادا تحصیل آلمایا باشلایان علی آقا احتیاج اوزوندن آتاسی نین یولو ایله گئده رک دولگرتلیک (نجارلیق) ائدیر. شعره خصوصی هوسی اولان گنج شاعیر هم لیریک، همده ساتیریک شعرلر یا زیر بو بدیعی نمونه لری " بصیرت"، " اقبال"، " ترقی" بابای

امیر" و "ملانصرالدین" و س. مطبوع اورقانلاردا چاپ ائتدیریر. گنج یا شلاریندا باکی داکی "مجمع الشعرا" ادبی مجلسینده اشتراک ائتمیش آذر بوزؤونالی، منیری و ب. شاعیرلرین تاثیر آلتیندا لیریک شعرلر یا زمیشدیر.

ع. واحد ساتیریک شعرلرینده اجتماعی نقمانلاری موهوماتی، حقسیزلیگی افشاء ائتمیشدیر. ساتیریک اثرلرینی بؤیوک صابیرین تاثیر آلتیندا یارادان واحدین ۱۹۱۶- جی ایله "طماحین نتیجه سی" آدلی ایلیک شعرلر کتابی نشر اولونموشدور. ع. واحدین انقلابدان اول دؤری مطبوعا عادتاً چیخیش ساتیرالارینین چوخو غزل ژانری شکلینده یا زیلمیشدیر. عمومیتله، صابر ادبی مکتبیین قاینالاریندان بیرری اولان کلاسیک ادبیاتین دیگر ژانرلاری کیمی، غزلین ده بو مکتبیین ایدیا- بدیعی جهتن زنگین لشمه سینده اؤزونه مخصوص رولو وار دیر. (ت. نوروزوف) شاعیرین ساتیریک اثرینده، میخانا، هجو فورما سیندا یا زیلان شعرلرده مهم بیئر توتور. عمومیتله، غزلله یا ناشی میخانادا واحد یارادیجی- لیغینین اساس قوللاریندان بیرینی تشکیل ائدیر. واحد شاعیرلردن لئکسیکون (سؤز) زنگین لیگی، حاضیرجوابلیق، بداهتا" دئیم طلب ائدهن میخانانین دا اوستادی اولموشدور. اولمز شاعیرین ساغلیغیندان بو گونه قدهر ادبی فعالیت گؤستره ن، هابئله بو گونکو گنج میخانا جیلار واحد مکتبیین بیئتیرمه لری دیر.

علی آقا واحدین بو گون خلقیمیز طرفیندن هر چیخیشی حرارتله قارشیلانان استعدادلاری دا وامجیسی آقا سلیم جیلداغین سیما سیندا دا بونون شاهدی اولوروق. گنجلردن نظامی رمزی، ائلچین ماستاغالی، کریم، مشهدی بابا، کورده خانلی بایرام دا واحدهن میخانا مکتبیین استعدادلاری دا وامجیلاری دیر. تأسف حسی ایله دئیک کی، کلاسیک شاعیرین غزللری آفوریزم (پند و امثال) و ائپیتافیلاری، مرثیه لرینین آرزو بو قسمی ایشیق آؤز و گؤرسه ده میخانالاری هله اؤز ادبی نشرینی گؤزله- بییر. واختیله ۱۹- جو عصرین ۵۰ ایلدن چوخ دؤرونو احاطه ائدن مرثیه ادبیاتیمیزین چاپ و تدقیقیندن کناردا قالمیشدی. سون ایلیلمه مرثیه ادبیاتیمیز، شوکور آلالها چاپ و تدقیق اولونماغا باشلامیش دیر. بیزه بئله گلیرکی، میخانایا کونسرت سالونلاریندا بیئر وئریلد- یگی کیمی چاپ نمونه لرینده ده بیئر وئرمه لی دیر. میخانایا بیگانه

یا ناشاق اولماز. میخانا بیر ادبی ژانر کیمی گلمه یوخ، تورک دیلی شعره مخصوصدور. نسیمی شعرینده کی بیر چوخ نمونه لر، ما بر اثرلرینین بیر قسمی میخانا اولوبونا یاخیندیر و ائله "میخانا" بیر ژانر کیمی بو کؤکدن پرورش تا پمیشدیر.

واحدین، ائله جهده، انون استعدادلی دا و امچیلارینین میخانلاری چاپ اولونسا شاعیرین ده روحو شاد اولار.

واحد فطری استعدادا مالیک صنعتکار دیر، خلقیمیزین شهرتلی شاعیری دیر. یوز ایللردن بری داوام ائدیبلر گلن فضولی ادبی مکتبیینین لیاقتلی شاگردی دیر. معاصر آذربایجان شعرینین تا زامان بویا لارلا، محکم قانا دلارلا چوخ گئنیش او فقلره او جالدیخی بیر دؤرده واحد غزللری طراواتله سلسلمکده دیر. صنعتکارلیق، اوبرا زلیلیق، فیکیر آیدینلیغی و بو تو و لویو، مدریک لیک، گوجلو بدیعی منطق، سؤزلریسن یئرلی- یئرینده ایشله دیلمه سی، سلیسلیک، معنا و بدیعی عمومی لشدیر مه جهندن واحدین ائله غزللری وارکی، اولار شعر خزینه میزین قیمتلی اینجیلری سا بیلابیلر (قابیل)

اؤتن عصرین سونوندا دونیا یا گلن واحد ۲۰- جی عصرین سونوندا گؤره سن قوجالیب می؟ عصریمیز چوخ قوجالیب، طاقتدن دوشوب، بو یوز ایلده نه قدهر انقلابلار، چارپیشمالار، سیاسی دوروملار، قورولوشلار گؤروب ایگرمینجی یوز ایللیک عصرین سا چلاری آغ آپا غ دیر، قوجا دونیانین سا چلاریندانداندا بیاض دی. سونونا چاتما غینا گومانلا باغدی. غیمیز ۲۰- جی عصر، واحدین ده سا چلاری آغاریب، اما شعری جواندی، همیشه جواندی :

واحد، بو قدهر سنده کی وار عشق و محبت ،
دونیا قوجالیب گئتسه، چتین سن قوجا لانسان.

شاعیرین ۱۰۰ ایللیک یوبیلئینی یاخینلاشیر. بیر شئی قالما ییب ایکی ایل، آرتیق یوبیلئیه حاضرلاشما غین کومیسیا یا راتما غین، اثرلرینین تام کلیاتینی چاپا حاضرلاما غین واختی چاتمیشدیر. یاخشی کسی، استعدادی مقداریندان زیاده، اولومو هامیمیزی گؤره لدن شاممار علی کبروف آذربایجان کینو (سینما) تاریخینده ایز قویان "غزلخوان" فیلمینی یاراتدی. یاخشی کی، غیرتلی او قوللارین تشبثو و وساطی ایله واحده بیؤست (مجسمه) او جالدیلدی. فیلامونیا هنده ورینده آبیده

زبارتگاها چئوريليب، هئج واخت تر قورنغيل لر اوستوندن "فاتحه" سو- رهسي "رحمت" گلامي ديندارلارين ديليندن اسكيك اولمور. ياخشي كسي، حياتيني شاعيرين ياراديجيليفينين تدقيقينه حصر ائتميش گوركملي واحشناس، فيلولوگيا علملري نامزدى محمد نورا و غلو صنعتكارين چاپ اوزو گورمهين يئنى - يئنى اشلرينى، مرثيه، آفوريزم و اشپستا فيالاريني نشر ائتديرير. ياخشي كي خواننده لرين اوره كلرى، دوداقلارى آوازلىرى واحدن آيريلمايير. ياخشي كي، واحد ادبي مکتبىنين اونلارجا استعدادلى نمايندهسى يئتيشيب و يئتشمكده دير. (سعيدآقا، باكيير، ح غنى، شاهد، حاجى مايل و ب .)

گشت - گئده واحد پرستشكارلارى آرتماقدادير. بو عنعنه گلن يئوز ايلليكلره ده كئشهك. نه قدهركي يئر كوره سينده آذربايجان خلقى آذربايجان جمهوريتى نه قدهر كي، باكي وار، آبشرون وار واحد ده وار!

واحد، منده بو يوردون بو ائلين شاعيري يم
آرتيرير ذوقومو آرتديقجا طراوت باكي دا .

على آقا واحدين آفوريزملرى (۱)

دونيا يا گوزه لليك وئره ن البته گونش دير
اوندان دا گوزهل خلقه تجلاى وطن دير
طبيعتده نه گيزلى سرلر وار ايندى ظاهردير
قالير حيرتده انسان هر بوت زيبايه باخديقدا
در ميخانه صفاسين نبييه زاهد بيلسين
وئرمه جنت آچارين جاهل و بدنام الينه
ديار عشقده، واحد، هامى برابر دير
بيلينمز اوردا گدا ايله شاهزاده يئرى
واحد بو اودلار اولكه سيني وئرمه رم، اينان
بحر محيط هندويه كورله - آرازيني

قالانى ۱۱۰ - جو صحيفه ده

یا زان: سیدجلیل حجازیفر

خواجه نصیرالدین و دولت مفهومی

طوسی و دولت یازانمائی شکلری
و وظیفه لری حقینده:

دولت حقینده مسلمان حقوق
نظریه سی اساس اعتباری ایله ۱۱-۱۴
ط - جی قرنلرده یازانمائی و تکامل
ا اتمگه باشلامیش و مسلمان حقوقونون
اساس مدعالاریندان بیری کیمی
قبول اولونمائی باشلامیشدیر. دوغر-

و دور مسلمان حقوقون بو دورلرده کی دکتربین و مونارخی جمهـوری،
دموکراسی و یا تئوکراسی حقینده هنج بیری نظری ییوخدور. حتی بو مدت
عرضینده " دولت " مفهومی ایشله دیلمیشدیر، امامت، خلافت اصطلاحلاری
ایشله دیلمیشدیرکی سونرالار بو مفهوملار مسلمان دولتی نین معناسی کیمی
حقوق علمی آنلایشینا داخل ائدیلمیشدیر.

گورکملی مسلمان عالیمترین حقوق شناسلارین جوخ مکمل تحقیقاتلاری
نتیجه سینده بئله بیر نتیجه یه گلمیشلرکی خلافت، اونون وظیفه لری،
حاکمیت سیستمی، اداره اتمه ارگانلاری حقینده اولان ملاحظه لر و
مفهوملار مسلمان عالمینی دار چرچیه ده ساخلایا بیلمز و امکان
داخنینده تاریخی شرایطه مطابق اولاراق بو چرچیه لردن کنارا چیخیب
لازیم اولان اداره اتمه شیوه سینا سئجه بیلر.

دولت و حاکمیت حقینده ان اطرافلی تحقیقاتلار آسایان مسلمان
عالملر آراسیندا ابونصر فارابین، ابن سینانین، ابن رشدی نین
خدمتترینی خصوصی قید اتمک لازیم دیر.

دولت حقینده اورتایا آتیلیمیش نظریه لر آسایان نصیرالدین طوسی
سینین ده خدمتتری بویوک دور. بو نظریه اونون علمی ارشینی جوخ
مهم حیصه سی دیر. عالیمین دولت مفهومی دا اثر فیکرلری دولتی نین

یارانماسی، اونون شکیللری، داخیلی و خارجی وظیفه‌لری، دولتین داخیلی-نده باشوئرمیش مناقشه‌لر و اونلارین نظاما سالینماسی یوللاری، دولتین محاربه و صلح سیاستی، دولتده مالیات بودجه و مالی مسئله-لره مناسبتی و نهایت ایدده آل دولت حقینده ایره‌لی سوردوگو فرضیه‌لر اونون دونیا گؤروشونون و دولت حقینده‌کی نظریه‌لرینین درینلیگینی و گئنیش لیگینی ثبوت ائدیر.

طوسی دولتین میداننا گلمه‌سینی عایله مفهومو ایله باغلایر. اونون دولت حقینده‌کی نظریه‌سی عایله‌دن انسانلار آراسیندا یارانمیش انسیتدن باشلایر. بونونلا باغلی طوسی یازیردی کی انسانلار آراسیندا بیرینجی اجتماع عایله‌دیر.

بیر-بیری ایله انسیته گیریب، عایله یاراتماغی با جارما یانلار دولتین عنصر و اولایلمز لر. بو سببدن طبیعت بوتون انسانلاری انسیته جان آتماغا سوق ائدیر. کیم بو انسیتی یارادیسا او بشریتیه بویوک خدمت لر گؤستر میشلر اولور.

طبیعتین بوقانونوندان کناردا یاشایانلار بیس آداملاردیر، طبیعت انسانلارا جوخ گوجلوسلاح عقل و اخلاق وئریب.

دئمه‌لی عالیمین یازدیغی کیمی، هر بیر دولت انسانلارلا انسیتده دیر، انسانلارین بیرلشمه‌سیندن سیخ انسیتدن یارانمیش انسان اجتماع-لاری، تکجه اؤزونو قوروماق، نسل آرتیرماق مقصدینی گؤمه‌لی دگیل، بو اجتماعلارین لاپ اساس وظیفه‌لریندن بیری بوتون انسانلاری کمالا چا تدیрмаق، سعادت قوووشدورماق دیر. اجتماع برابرینده دوران بو مهم مسئله حل ائدیلمزسه، طوسی‌نین فیکرینه گؤره هر بیر شخص عدالت قانونلاریندان کناررا چیخب، ظولم آستانه‌سینه طرف اؤز دؤندر میشلر اولار. (۲)، او تکلیف ائتدیگی اجتماعلار سیستمی، اجتماعیت حکمتی آدلاندیریر. بو سیستمین اساسینی سوسیالوژی، (عمومی تکامل) قانونلاری اساسیندا حاضیرلانمیش نظرلری تشکیل ائتمه‌لی دیر. بو علمین موضوعو اجتماعیمکه (ایش و زحمت) بیزلشن و بئله‌لیکله تولیدی داها کامل تشکیل ائدن انسانلار مناسبتی سیستمی دیر.

طوسی یازیر: عائله ائله خصوصی بیر قورولوش دورکی، اورادا ار-ایله آرواد-والدین ایله اولاد، خدمت ائدیلم ایله خدمت ائدن، مال صاحبی ایله مال آراسیندا معین مناسبت اولمالی دیر. دئمه‌لی منزل

قورما صنعتی (هونا عایله قورما حکمتی ده دشیرلر)، بو جما عتیقن ها میسنین خیرینه اولان معیشت لرینین تأمینا تینی آسالاشدیران معنویا تلاری نین انکشافینی سرعت لندیرن، عمومی منافعی مدافعه ائدن بیر علم دیر (۳)

عالم، دولتین اساسینی تشکیل ائدن عایله نین محکم لیگینی، دولتین قدرتی ایله باغلا بیر و اوندان اولکی عالیم لرین بو زمینه ده آپار- دیقلاری تحقیقا تلارا بویوک قیمت و ثریر.

طوسی نین فیکرینجه بو عالیم لرین لاپ بویوک خدمت لری اوندا اولموش دور کی اونلار عایله حقینده کی قانونلاری عایله نی یاراتماق، اونو محکم لندیرمک، تکامل ائتدیرمک مسئله لرینده عایله باشچیسینی عهده سینه دوئن وظیفه لری، تام دقیق لیگی ایله معین ائتمگه سعی گؤستریر، او یازیکی، عایله باشچیسینی، عایله عضولری نین عمومی منافعیینه خدمت ائتمه لی، و اونو داها مناسیب شکله سالماق حقینده دوشونمه لی، عایله عضولری نین متقابل و مشترک فعالیتینی تام مکمل بیر فعالیت کیمی تا مین ائتمه لی، اونلارین ساغلام لیغینی تأمین ائتمه لی، ائوده قایدا - قانون یاراتما لی، اونلارا عایله قورماق، دولاندیرماق و ائودار لیک قایدا - قانونلارینا ائیره شدیرمه لی دیر.

هر بیر عایله نین محکم لیگی، اونون هر بیر عضونون ناموسلو ایشه مناسبتی ایله باغلی دیر. هونو نظره آلان طوسی په گؤره، عایله نین نرمال تکاملو اوچون "عدالتلی، عفتلی، مروتلی، انما فلی، ناموسلو فعالیت و ایش لاپ شرفلی وظیفه دیر.

عالم بو نظرینی شہوت ائتمک اوچون دیگر بیر بیئرده یازیر: بیر بیرینه کؤمک ائدن بوتون انسانلاری واحد بیر بدن تمثالیندا بیر - لشدیرن بیر سا زمانین یارانما سی ضرور لیگی وار، انسان اؤز طبیعتی ایله تکامله میل ائدن بیر وار لیک کیمی یارادیلدیغی اوچون طبیعی کی بئله بیر بیرلشمگه محتاج دیر.

انسانلارین توپلاشیب، اجتماع یاراتدیغی بیئری، طوسی "مدینه" آدلاندیریر. مدینه دئدیگده، او معین جغرافی اراضینی نظره توتور، اورانین اهالیسی آراسیندا اولان خصوصی بیر جمعیتی، اجتماعی مناسبتی نظره توتور.

طوسی ابره لی سوردوگو اجملار سیستمین قاباغیندا دوران وظیفه لری معین ائتمگه ده سعی گؤستریر: عالیمین فیکرینجه بئله اجملار

اینگه نوبه ده اجتماع عضولرینین اجتماعسا داخیل اولموش هر بیر
هموطنین منافعینی قورومالی دیر، بیرینجی نوبه ده کلی حالدا مطلق
شکیلده عمومی منافعینی، ایکینجی نوبه ده خصوصی شخصی منافعلرینی،
بو انسان حقوقلارینین دولت طرفیندن قورونماسی، دولتین شخصی
مقابلینده کی مسؤلیتی حقینده ایره لی سورولن جوخ مهم حقوقی اهمیت
کسب ائدن نظریه ایدی، بو نظریه انسان حقوقلارینی کوبودجا سینا پوزان
فئودال سیستمی علیهینه اعتراض سسی ایدی،! اجتماعسینین اؤزینده
دؤشن آیری مسئله لری تحلیل ائدن طوسی، عمومی شکیلده آشا غیدا کی
وظیفه لری معین ائدیردی، اجتماعین عضو اولان هر بیر شخصین قابلیت
ینه، با جاریغینا گؤره اؤز بیئرینی معین ائتمک، عدالت نامینه هر
کسین اؤز پایینی، قازاندیغینی اونون اؤزونه وئرمک، اجتماعی فعالیت
پروسه سینده هر بیر هموطنه تا بشیریلان ایشی بیئرینه بیئتیرمگه مجبور
ائتمک اوچون تدبیرلر گؤرمک وس... قاباغا قویولان وظیفه لری بیئرینه
بیئتیرمگه، طوسی اجتماع با شجیلارینین اوزرینه بؤیوک مسؤلیت قویور
و بئله بیر سیستم ایره لی سورور کی هر بیر اجتماعین با شجیسی
آشا غیدان - یوخارییا کیمی بیر- بیرینه تابع اولمالی دیرلر، هر
بیر با شجی یوخاریلار برابرینده مسؤلیت داشیمالی دیر، بئله بیر
جامعه ده بوتون انسان طبقه لری، ایستر شاه ایستر رعیت، ایستر عالیم
ایسترسه ده نادان بئله بیر تدبیر و قورولوش اولدوغوندا هر کس
اؤز مرتبه سینده، اؤزوندن یوخاریدا کی نین یعنی رعیتلری رئیس لرینین
امرلرینه تابع اولمالی دیر.

طوسی اجتماعلاردا کناردا قالان انسانلارین طالعینه اعتناسی
دگیلدی او بئله حساب ائدیردی کی، دونیا ملت لرینین تشکیل ائتدیگی
بئله بیر اجتماعی قورولوش- سیستم بوتون انسانلاری اؤز ترکیبینه
بیرلشدیرمه لی دیر، عکس صورتده، اجتماعلاردا کناردا قالان آداملار
اونلارا قسمت اولو بیلده جک خوشبختلیکدن محروم اولو بیلرلر، یا لقبزلیق
دهشتی ایچری سینده، عذاب، اذیت و محرومیت لر چنگینده محو اولایلر.
! اجتماعان کناردا قال میشر انسانلار، طوسی نین فیکرینجه آنجاق بیر
اجتماع اوچون یوخ، عموم بشرین تکاملو اوچون قورخو توره ده بیلر (بو
مسئله ده طوسی ارسطو ایله تام همفکر ایدی، یونان عالیمی یا زمیشدیر
کی کیم دولتدن کنار یا شاییرسا، دشمنه لی او اخلاقجا تکاملدن اوزاق

آدم دیر، یا دا غیر عادی شخصیت دیر. قانوندان کناردیر، بیوردو بوخند دور. بئله آداملار آنجا ق محاربه آرزوسو ایله یاشاییرلار باغیایراق کی، طوبی بئله انسالار آراسیندا استعدادلی آداملارین آزاولمادی. غیظی دا نظردن قاچیرمیر. بوتون انسالارین اجتامالاردا بئرلشمه سینی بئر دولت ترکیبینه بئرلشمه سینی، طوسی انسالارین - بئر-بیرینه اولان محبتی ایله باغلاپیر. بو مسئله ده قدیم یونان فیلسوفلاری نین فیکرلریله شریک اولان عالیم یا زیرکی محبت، شرافت، فضیلت و تکامل ایسته مک دیر و بوتون وارلیقلارین یا شاماسینین سببی محبت دیر. محبت بئرلشمک دشک دیر. چونکی هر وارلیغین کمالی و شرافتی، اونا نصیب اولموش وحدت دیر. و نهایت محبتین اجتامالارین وحدتینه اوینا دیغی رولو قید ائدن عالیم یا زیرکی محبت و انسیست اؤزو اجتامعیت و اجتامعی قورولوشلارین عمله گلمه سینی تشکیل ائدیر. بو رادا عالیمین یا دیغی کیمی بؤیوک بئر قانونا مطابقت وار. بو ائله بئر قانونیت، خصوصیت، قورولوش و سیستم دیر کی، او آیری - آیری، تک آدامدا اولابیلمز. طوسی نین جمعیت حقینده کی فیکرلرینی بئر بیئره توپلاماق ایسته سک، دشمه لی بیگ کی، جامعه برابرینده محبته آرخالانن عایله نی، قوه مولوغو، قارداشلیغی جمع ائدیر. آیری سؤزه دشک هاردا جمعیت وارسا، دشمه لی اورادا محبت و قارداشلیق دا واردیر.

○ بویوک فضولییه اتعاف

بنده درگاه عشقین جان سلطان ایسته مز
واله لعل لبین لعل بدخشان ایسته مز
خسته خال و خطین دردینه درمان ایسته مز
تشنه جام و مالین آب حیوان ایسته مز
مایل مور خطین ملک سلیمان ایسته مز

فیض درگاهین دویان موسی اۆزه ر ال طوردن
جام لعلین درک ائدن مایوس اولار انگوردن
حسن رخسارین گۆره ن زاهد بومار گۆز حوردن
ظلمت زولفون گرفتاری دم اورما ز نوردن
طالب شمع روخون خورشید رخشان ایسته مز

کعبه حسنون سیه پوش ائیله میش زولف ترین
ای کی خاک پایینه جبریل سورتر شه پربین
ایسته مز فر کیان پامال زولف عنبرین
ایله مز میل بهشت افتاده خاک درین
ساکن کنج غمین سیر گلستان ایسته مز

عرشه باشین یۆکسلر اولسان حضوروندا حقیر
غبطه ائیلر حاتم ار کوینده بولسان بیر فطیر
کامران دیر حلقه زولفونده کیم اولسا اسیر
جورده ن آه ائتمه ای عاشق کی عین لطف دیر
دوست اسباب کمال حسنه نقصان ایسته مز

گلدی هر تیر جفا اولدو سپر سندن سینه
چرخ پرگار فلک دور ائتدی میلین ترسینه
بیر گردون گئتمه بیب عدل و مروت درسینه
ای فضولی متصل دوران مخالف دیر سنه
غالباً" ارباب استعدادی دوران ایسته مز

مماحيبه

فضولي نين بئش يوز ايلليكي
مناسبتى ايله قورولاجاق
كنگره عرفه سيننده

مماحيبه نى آپاران؛ ميزه رسول
اسما عيل زاده

عمومى ارتباط واسيطه لر نين وئردىكلرى خبره گوره يونسكو ۱۹۹۴-
جو ايلي فضولى ايلي آدلانديرميشدير و همين استقامته فضولى نين
آنادان اولماسى نين ۵۰۰ ايلليكي مناسبتى ايله مختلف اولكه لرده
كنگره لر و بيغينجاقلار كنجيريلميشدير. ايران اسلام جمهوريتينده ده
مختلف شهرلرده او جوملده دن تبريز، قزوین، كرج و تهران شهرلرينده
بونونلا علاقه دار بيغينجاقلار اولدو. همچنين دين علملى حوزه سينه
باغلى اولان عموم دونيا اهل بيت جمعيتى، فضولى نين حديقّه السعداء
مقتلين^(۱) جا پا حاضيرلاميش و ياخين گله جكده بورا خا جاقدير. بيز همين
مقتلى جا پا حاضيرلايان عموم دونيا اهل بيت جمعيتى نين اورتا آسيا
شعبه سى نين صدرى و حديقّه السعداء رئاكسيا سى نين رهبرى حجة الاسلام
والمسلمين حاج سيدعلى اكبر او جاق نژاد جنا بارى ايله مماحيبه
آپارميشيق، بورادا اونون متننى درج ائديرىك .

خاطيرلامالى بييق كى، جناب او جاق نژاد قم شهرينين دين علملى
حوزه سى عاليملر نينددير، و ايران سفيرليگى نين دين! بئشلى اؤز ره باش
مشاورينين معاونى، آذربايجان مدنيت او جاقى نين صدرى اولوب حال -

حاضریدا دینی تبلیغ لر و مدنی ایشلرله مشغول دور، ایندیبه کیمی ا و نون نظری آلتیندا آذربایجان دیلینده مختلف کتابلارچا پاولونموش دور .

– او جاق نژاد جنا بلاریندان ایلک اغونجه سوروشدوق کی، نه مقصدله فضولینین حدیقه السعدا سینی چا پا حاضرلادینیز .

– او دئدی: بیز نئچه باغیمدان بو ایشین گورولمه سینی ضروری بیلیریک . اولاً " فضولی هر شئیدن اول دین عالیمی و کلام علمری متخصی دیر، ا و نون ادبی، علمی و دینی مقامی چوخ یوکسک دیر، ا و نون فلسفه سی دوشونجه سی درین دیر، عرفانی شعرلری هر بیر اوخوجونو واله ائدیر . ایکینجی سی دشما اولارکی، فضولی آذربایجان ادبیاتینین و شعرینین قبا قجیلاریندان دیر، بونلارلا باناشی فضولی اهل بیت شاعیری دیر و بیزجه و نون ان مهم اثری حدیقه السعدا دیر . حدیقه السعدا هم دیلیمیزی بیرینجی نثر نمونه لریندن اولماسی اعتباری ایله وهم ده مضمون اعتباری ایله فضولینین اثرلرینین ایشانقچی و ایری جملیسی دیرکی ا و نو فضولینین شاه اثری کیمی تقدیم ائتمک اولار . حدیقه السعدا موضوع اعتباری ایله چوخ اهمیتلیدیر . (... حدیقه السعدا آذربایجان دیلینده یازیلان بیرینجی مقلدیر، بو اثرده فضولی بویوک پیغمبر – لرین بلالارینین قلمه آلیر و بیره بیر کربلا حادثه سی ایله مقایسه ائدیگده کربلا مصیبتینین داها شدتلی و آغیر اولدوغونو بیلدیریر، بو اثر فضولینین کربلا حادثه سینده شهید اولانلارا و خصوصیلد حضرت امام حسین علیه السلاما نه قدهر عاشیق اولدوغونو گوستریر .

یثری گلدیگده، گوزهل، آخیمی، درین معنالی، دولغون شعرلری، ربا عی لری ایله مقتلین نثرینه بر – بزهک و ثریب و نو جانلاندیریر، بونلارا دقت ائدره ک بو سؤالین جاوابین بئله و ثرمک اولار کی، حدیقه السعدا هم مضمون وهم مندرجه هم ده مؤلفی اعتباری ایله دین علمری حوزه سی طلبه لری و عالیم لرینین بوینوندا حقی اولدوغونا گوره بو ایش حکما" دین علمری حوزه سینده گورولملی ایدی و اونا گوره ده بیز بو ایشه باشلادیق و مختلف شخصلرین یاردیمی ایله رئاکسییا تشکیل ائتدیک و بو دینی اثری چا پا حاضرلادیق .

– حدیقه السعدا نین اوزه رینده نه مئتدولا ایشله نیلمیشدیر؟

– بیز حدیقه السعدا نین اوزه رینده مختلف جهتلردن ایشله مگه

باشلاديق . شاعر حسن مجيدزاده اونو قديم اليازما متنلريندن بسو گونكو املاميزا گنجيردى و بو متن رثداكته اولدوقدان سونرا اونون اۆزه رينده علمى تدقيقى ايشه باشلاديق. بۇرادا بيز نئجه نكته نى دقت مركززينه آلديق ؛

۱- ايندىيه كيمي جاپ اولونموش حديقه السعداء لاردا (لاتين ، كيريل و عرب اليغبا لاريندا) چوخلو بۇيوك سهولر واردير . بو نسخه لريسن بعضى لرى معتبر دئييلدير . بعضى عالمر متنلرى عرب اليغبا سيندان كيريل ويا لاتين اليغبا سينا كۆچوردوكلرى زامان عرب ديلىنى بيلمه . ديكلريندن مختلف سهولره يول وئرميشلر .

۲- حديقه السعدانين اؤز متنينده سند اعتبارى ايله ضعيف ودۆزگون اولمايان روايتلر ده واردير كى ، ايندىيه كيمي اونلارين سندلرى وئريلمه ميش دوغرو و يا يالان اولدوغوندا ن سؤز گئتمه ميشدير و بونا گؤره ده بو كيمي روايتلر علمى شكيلده آراشديريلمالي ايدى . اونا گؤره ائرين علمى رداكته ائديلمه سيني ده لازيم بيلديك .

۳- ايندىيه كيمي فضولى اولدوغو كيمي تانينيلما ميشدير . فضولى ايكي باخيمدان كيجيلميشدير . بيري بو كى ، فضولى بوتون اسلام عالمى - نين عالم شاعيري دير او اسلامين ، اوج مهم ديئلرينده (عرب - فارسى تورك) اثرلر ياراتميشدير . او بيرمکان ، اؤلكه ، خلق ويا ائلين دگيل بلكه هامى نيندير . اصلينده او بو كيمي كيجيك دايره لره سيفيشماز و بيز ايسه اونو اؤزوموزه ، جيخيريقي ، و باشقالارى ايسه اؤزلرينه حالبوكى فضولى چوخ اوجا ذيره ده دير . ديگر طرفدن او بۇيوك متفكر روحانى ، كلام علملرى متخصصى ، فيلسوف ، دين خادمى ، طب علملرى بيليجيسى اولماقلا ياناشى هم ده بۇيوك شاعيردير . بيز ايسه آنجاق اونون شاعيرليگيندن سؤز آچيريقي . حالبوكى ، شعر اونون ياراديجليغى - نين بيز ساحه سي دير .

بيز بونلارى نظره آلاراق حديقه السعدانين اۆزه رينده يئنى اولوبلا ايشله ديك . يعنى بيرسيرا كاتبلرين يول وئرديكلى سهولرى دوزه - لتديك ، اشره مستندات علاوه ائتديك و لازيمى قدهر ده يازديغيميز مقدمه ده فضوليني تانيسماغا و تانيتديرماغا چاليشديك .

الته حديقه السعداء داها زنگيندير ، اونون اۆزه رينده ايشله مهلى ساحه لر جوخ دور . لاگين بيز بو ايشى بيرآز تعجىلى شكيلده گؤردويوموز قالانى ۱۱۰ - جو صحيفه ده

○ ضیائی مرندی (ناظم الملک).
دین، سیاست و ادبیات خادمی

ضیائی تخلص ائدهن و ضیائی مرندی آدی الله شهرت تایان میرزا سید جهانگیرخان ناظم الملک (محبی)، محبعلیخان یکانلو "ناظم الملک" - ون اوغلو، اودا سید تقی خوشنویسن اوغلو اولوب، ۱۲۷۵- هجری قمری، جمادی الثانی آیینین سککیزینده دؤنسا با گؤز آحمیشدر.

مرحوم حاج میرزا جهانگیرخان ناظم الملک محبی
متخلص به «ضیائی»

اونلارین اصللری مرند جوخوروندا یئرلشن ،یکانات ما حالینین مرکزی اولان " کهریز بیئکه (یکان کهریز) قصبه سیندن و اورادا اینسدی بیر زیارتگاه کیمی ساییلان میرقیلینج با بانین نسلیندن ایدی. میر قیلیج بیئکه- ده اولان سید طایفالارینین ان بؤیوک با بالاریدی. اونون بقعه سی (قبیردامی) " قیلیج بابا " (۱) آدی ایله مشهور اولوب اهالی نین جوخلو احترامینا مالیک دیر .

بو قصبه ده اصلینده ۶ بؤیوک طایفا واردیر. اونلاردان جاییلی، یارغئییبلی، حمزه لی، حصارلی (حصارلی) طایفالاری، سید و میرقیلینج اولادلاریدی. قالان طایفالارین آدی ایسه قیهلی و اوغوزلو، طایفالاریدی. (۲) .

میر قیلیجین اوچ اوغلو وارایمیش، یارغئییب، حمزه و یوزباشی (چاییلارین با باسی) حصارلیلاردا اصلینده چاییلاردان آیریلدیقلار. ینا گۆره سید ساییلرلار .

سیدجهانگیرخانین آتاسی محبعلی یکانلو (ناظم الملک)، تورک دیلی مترجمی، " وزارت جنگ " ین آجودانی و خارجی ایشلر وزیرلیگی نین صاحب منصب لریندن ایدی. او اصلینده کهریز بیئکه نین حصار طایفاسیندان اولوب تهراندا دارالفنون مدرسه سینی و استانبولدا نظام مدرسه سینی، خارجی دیلر و نظامی فن لر رشته سینده قورتار - میشدیر. محبعلی خان دره بوزان (طرابوزان)- دا و استانبولدا ایرانین سیاسی ماملاریندان اولوب، اوزون ایللر میرزا محسن مشیرالدوله نین باشچیلیغی ایله ایران - عثمانلی سینیر (سونور = سرحد) لرینی تعیین ائدن کومیسیونون عضوی اولموش و بو کومیسیون (او زامان ایندیکی عراق مملکتی عثمانلی تورپاغی ساییلدیغینا گۆره) فارس خلیجی ساحل لریندن، ماکویا دک چکلمیش اولان ایران - عثمانلی سینیرلرینی قاریش، قاریش گزیب، داغلاری و دره لری پیادا کئچره ک سینیرلاری تعیین ائتمیشدیر. محبعلی خان، آدی چکیلن مشیرالدوله ایله بیرلیکده او کومیسیوندا کسکین دلایلر و مدرک لرله ایرانین حقیقی اثبات اثبات ائده رک، عثمانلی ایینه کئچمیش جوخلو ایران ملکونو آلیب، ایرانا قایتارمیشدی (۴) . . . محبعلی خان بیر نئچه کتابدا تورکجه دن فارسجا یا ترجمه ائتمیشدیر (۵) .

محبعلی خان یکانلو تهراندا مشه شه (آنفلوآنزا) خسته لیگی ایله

اؤلندن سونرا اونون جنازه‌سی کربلايه گؤنده ریلیب و اونون " ناظم الملک" لقبی ده اوغلونا وئرلمیشدیر (۶).

میرزا جهانگیرخان آنا طرفیندن ده فتحعلیشاه قاجارین مشهور سردارلاریندان اولان نظرعلیخان مرندی نین اوغلو علیرضا خانین اوغلو جهانگیر سلطانین ،نوه‌سی ایدی.

میرزا جهانگیرخان اؤزوده آتاسی کیمی ،پاک پرهیزگار،دیندار و وطنپرور بیر شخص اولموش ،۱۴ یاشیندا ن آتاسی نین یانیندا خارجی ایشلر وزیرلیگینده ،دؤلت قوللوغونا گیرمیش و سونرالار عالی مقاملارا چاتمیشدیر. او جومله‌دن ،عدلیه وزیرى معاونی،خارجی ایشلر وزیر- لیگی نین باش مدیری (مدیرکلی)،سپهدار اعظم تنکابینین کا بینه‌سینده خارجی ایشلر وزیرلیگی نین کفیلی (۷) و بیر زمان قم شهری نیسن حاکمی اولموشدور. میرزا جهانگیرخان دا آتاسی کیمی خارجی ایشلر وزیرلیگی نین عالی مقام صاحب منصبلریندن اولوب ،خراساندا و آذربایجاندا کارگزار مقامیندا جوخلو خدمتله ایشلر ،خراساندا ایران - افغانستان سینیرلارینی تعیین ائدن کومسیونون عضوو اولموش و کردستاندا ،ایران و عثمانلی سرحدلرینی تعیین ائتمک کومسیونون معاون لیگی مقامیندا وار گوجوایله جالیشمیش و اونون اؤزو دئدیگی کیمی بیر قوشون گؤره بیلمه‌ین ایشلری تک جانینا گؤرموش و جوخلو کندلر و یئرلری عثمانلی الیندن چیخاریب ایرانا قایتارمیشدی. اونون بو باره‌ده فارسجا قوشدوغو قصیده‌دن بیر نتیجه مصراعسینی نقل ائدیریک :

کنون که می‌گذرد زین قضیه چندین سال
قلم گرفته بکف بر نگارش احوال
هماره همت خود کردمى بدان معطوف
که حسن خاتمه یابد مهمترین آمال
خدای داد با ثبات مدعا توفیق
نماند جای تعرض نه جای هیچ مقال
"قرارنامه سرحد" نوشته شد مبسوط
همه حدود طبیعی به بهترین منوال
کشیده حصن حصینی به ملک سرتاسر
نمانده راه عبوری به نایران خیال

به علم " زاویه گیری " نقاط شد محدود
 همی به ریزش آب از جبال و دشت و تلال
 چهار نسخه شد این عهدنامه میمون
 که چار دولتش امضا نمود بی امهال
 دو دولت متعاهد، دو دولت حکمین (۸)
 گرفت هر یک از این نسخه یکی فی الحال
 برای نصب علائم چهار هیئت رفت
 سر حدود ز حد جنوب تا به شمال
 همی خریطه (۹) رسمی نموده شد ترسیم
 عیان نقاط علائم در آن به حد کمال
 فزون ز پنج هزار از قرای اشغالی
 بدست دولت ما آمد از سعادت و حال
 نداشت دولت ما آن زمان دو تا سرباز
 ز ترکها دو کرور آن زمان به دشت جدال
 یکی شکسته قلم در کف نحیفم بود
 پی نبرد هزاران هزار مرد نزال
 خدای خواست که ایران به حق خود برسد
 که چار قرن فزون بود ضایع و پامال (۹)
 هزار و سیصد و دو بود از هجری
 که یافت خاتمه این مقصد خجسته مال (۱۰)

میرزا جهانگیرخان ایکی دفعه آذربایجانا مأمور اولموشدور. بیسر
 دفعه ۱۳۱۳ - ۱۳۱۴ هجری قمری ده آذربایجان کارگزاری (۱۱) وایکینجی
 دفعه ۱۳۲۸ و ۱۳۲۹- دا آذربایجان کارگزاری و ایالت معاونتی
 عنوانی ایله . او بغداددا ایرانین بیرینجی کارپردازی، تیفلیسده
 ایران جنرال قونسولو کیمی مقاملاردا اولموش . بعضی مملکت لوردن
 نشان (مدال = اوردشن) لار آلمیشدیر. او جومله دن :
 ۱- ایران دؤلتیندن، بیرینجی و ایکینجی و اوچونجو درجه لی، یاشیل
 حمایل لی خارجه نشانلاری .
 ۲- عثمانلی نین بیرینجی درجه لی نشانلی .
 ۳- روسیه نین " استانیسلاو " نشانلی .

ضیائی مرندی باره‌ده تذکره‌لرده جوخ آز معلومات وثریلمیشدیر. دانشمندان آذربایجان، ریحانه‌الادب، سخنوران آذربایجان، هر بی‌ری بیر نتیجه سطردهن آرتیق معلومات وثرمه‌میشدیلر. دانشمندان آذربایجاندا اونون باباسینین آدی محمدتقی و دوغوم ایلی ۱۲۷۷ ه.ق قید اولونموشدور. بیرحالداکی اونون دیوانینین مقدمه‌سینده باباسینین آدی میرزاتقی و دوغوم ایلی ۱۲۷۵ گتیریلیمیشدیر. و اودا دوزگون اولمالیدیر (۱۲).

سخنوران آذربایجاندا اونون لقبی یا نلیش اولراق "ناظم‌الممالک" یا زیلمیشدیر (۱۳).

دهخدا لغت نامه‌سینده اونو ناظم‌الملک جهانگیرخان میرزا... بن محبعلی حسینی مرندی قید ائتمیشدیر (۱۴). بونودا دشمه‌لی‌بیک کی امام حسین (ع) بین نسلیندن اولان سیدلرین آدلارینین دالینجا عادت اؤزره، حسینی کلمه‌سی گتیریلیر.

یالینیز، ریحانه‌الادب (۱۵) تذکره‌سینده اونون میرقیلیج اولادی اولدوغونا اشاره اولونموشدور. مجموعه آثار قلمی ثقه‌الاسلام شهید تبریزی (۱۶) کتابیندا بیر نتیجه بیترده میرزا جهانگیرخان دان کار- گذار عنوانی ایله آد آپاریلیمیشدیر. هابئله اورادان معلوم اولورکی جهانگیرخان ۱۳۳۰ - جی قمری ایلی‌نین محرم آیینین اوللرینده ده تبریزده ایمیش (۱۷).

خاطرات احتشام‌السلطنه کتابیندا دا نتیجه بیترده میرزا جهانگیرخان ناظم‌الملکون و آتاسینین آدی چکیلیمیشدیر. اورادان معلوم اولورکی، احتشام‌السلطنه تهراندا خارجی وزیرلیک مقامیندا اولدوقدا و آذربایجاندا و کردستاندا سرحدلری تعیین ائدن کومیسئونون رئیس اولدوقدا، ناظم‌الملک اونون معاونی اولموش و اونون پاک و جالیشان اولدوغونا اشاره ائتمیشدیر. او بو باره‌ده بئله یازیر:

"میرزا جهانگیر... در ما موریت سرحدات و تحدید حدود شمال‌غرب با عثمانیها در سال ۱۳۲۴ ه.ق که من سفیر فوق العاده و رئیس هیئت بودم ناظم‌الملک معاون من بود. بعد کارگزار خراسان شد. در د و ره دوم ما موریت من در تحدید حدود ایران و عثمانی (در ۱۳۳۰ ه.ق) باز ناظم‌الملک سمت معاونت مرا داشت. در آن ما موریت من عهده‌دار سفارت کبرای اسلامبول و ریاست هیئت نمایندگی ایران و کمیون تحدید حدود

بودم که در اسلامبول تشکیل شد. ناظم الملک خوش اخلاق، متدین ولی بی‌چیز و پریشان بود. با وجود تنگدستی و امکان جلب درآمد و کسب منفعت کوچکترین لغزش و انحرافی از او ندیدم. (۱۸).

میرزا جهانگیرخان ناظم الملک دیندار بیر شخص اولدوغو اوچون متقاعد (بازنشسته) اولدوقدان سونرا قم شهرینه کؤچدو و ۱۳۵۲- جی هجری، قمری (۱۳۱۲ ه. شمس) رجب آیینین اولینده، ۷۷ یاشیندا دوسنطاریا (دیسانتری) خسته لیگی ایله اورادا دونیادا ن کؤچموش، حضرت معصومه نین حرمی یا خینلیغیندا اولان سابقده، مسجدزانه (قادینلار مسجدی) آدلانان بیر یئرده قویلانیمیشدیر. بو یئر سونرالار حضرت معصومه نین حرمینه قاریمیشدیر.

ضیائی مرندینین اولادلاری

میرزا جهانگیرخان دان یئددی قیز و بیر اوغول قالمیشدی. اوغلونون آدی میرزا سید محمدخان محبی (اعتماد الملک) ایمیش و اودا آتاسی باباسی کیمی خارجی ایشلر وزیر لیگی نین قوللوقچولاریندان اولمو - شدور. ایراندا "سیجیل" وئرینده هرکس او زونه بیر شهرت (فامیل) تاپمالی اولدوقدا، میرزا جهانگیرخان دا آتاسی نین آدینسان فایدالاناراق "محبی" شهرتینی او زو اوچون سنجمیشدیر. اونا گوره ده اونون اولادلاری دا همین شهرت ایله تانیلیلار.

اونون کوره کنلرینین بیرینین آدی، دیواندا گتیریلیمیشدیر و او حاج اسدالله میرزا زمانیان دیر و ۱۳۴۵- جی هجری شمسی ده عدلیه قاضی ایمیش لاکین نه محبیر دن و نه ده زمانیان لاردان بیرینی هر نه اختاردیمسا تاپایلیمه دیم بلکه ده بو مقاله نی اوخویوب منیمله تماس توتا بیلر.

ضیائی مرندی نین شخصیتی باره ده

ضیائی دونیا گورموش، دیندار بیر شخص اولدوغوندان علاوه، پاک او ره کلی، یا خشی صفتلی و وطنپرور وعینی حالدا جوخ معلوما تلی بیر شخص ایمیش. اونون معلوما تینین چوظوغونا گوره اونو "متحرک کتا - بخانا" آدلاندیریر میشلار. او هر یئرده، هر سئوالا جاواب وئره بیلردی عینی حالدا اونون بو یوک و مهم بیر کتا بخانا سی دا وارایمیش. اونون کتا بخانا سیندان دوستلار و تانیشلار فایدالانار میشلار. اونا گوره ده اورا عالمرین بیلگی لیرین، ادب سئوهرلرین بیغینجا غی

اولدوغو حالدا اُونون قم شهرينين فاضل شخصلرى ايله گوروشمهسى
اوجون بيرر وسيله كيمي ده. سايليردى، او ايشينين چوخلوغونا باخما -
ياراق هميشه علم آخترير و تاليف ائديرميش .

ضيائينين تاليفاتى باره ده :

ضيائينين ديوانى ۱۳۱۳- ه. ش ده (اؤلندن بير ايل سونرا) اونسون
حيات يولداشى حاجيه (بىبى خانيم) - ين واسيطه سيله چاپ اولونموشدور
ايكينجى دفعه ايسه ۱۳۴۶- جى هجرى شمسى - ده اونسون قيزى " حاجيه
"بتول خانيم محبى (زمانيان) " و كوره كنى زمانيانين خرچى و على-
اكبر پيروى آدلى بير شخصين همتى ايله بير مقدار اثرلر آرتيريلد-
راق كليات ضيائى آدى ايله يئننى دن چاپ اولونموشدور. لकिन بو
چاپدا شاعيرين عربى شعرلرينين آرتيريلديغينا باخما يراق، اونا
كليات دئمك اولماز. چونكى شاعيرين توركجه شعرلرى پيروىنين "تورك
شعرلرينى سونرا آذربايجانلى قارداشلار اوجون آريجا چاپ ائتمك
اوجون ديواندان چيخارتديق" قولو وئرمگى ايله ديواندان چيخار-
يلميشدير. سؤز يوخكى بو دا بير نوع حيله دير. نئجه كى، اينديه دك ۴۰
ايله ياخين او زماندان كئچديگينه باخما يراق هله بئله بير ايش
گورولمه ميشدير. ائله اوندان قابق دا مائىب تبريزى لر، قاسم
انوارلار و اونلار جا سايبير تورك شاعيرلرينين توركجه شعرلرى
ديوانلاريندان چيخاريليب قيراغا آتيلميشدير. نييه اوزاغا گئشه ك،
حتا معاصر يمىز اولان بؤيوك سؤز اوستادى، فارس و تورك ادبى اتينين
افتخارى اولان شهربارين دا توركو شعرلرى فارسى ديوانيندان
چيخاريلميشدير. در زمانه نين اقتضاسى اولما سايهى نه حيدر با با و
نه اونسون توركجه ديوانى بئله چاپ اولونما زدى.

ضيائينين توركجه شعرلرينه ال تا پماق اوجون، پيروى- نين آدرسي نين
داليسي جا چوخ گزديم. بير آيدان آرتيق دولانديقدان سونرا، آخيردا
معلوم اولدوكى بو مدتده او ايحي ائو دگيشديكدن سونرا ايندى
نئجه ايللردى كى آمريكا دا يا شايير. بئله ليكله او ديوانينين
مقدمه سينده اؤزونو " شاعيرال محمد " دلانديران و اؤزونو مؤمن و مقدس
بير آدام كيمي تانيتديران بو شخصين ده، جانا ماز سؤيا چكمه سى
معلوم اولدو .

ضيائينين بو كلياتى ۵۰۲ صفحه، هر صفحه ۲۴ سطر، وزيرى قطعينده دير .

ایکی صفحہ غلظنامہ آرتیریلدیغینا باخما یاراق، هله ده اورادا گتیر یلمه یین غلظلری کتابدا گؤرمک اولار .

۲- ضیائی نین دیواندان علاوه بیر نئجه آیری اثرلری ده چاپ اولونموشدور . او جومله دن ۱۳۲۹- جی هجری قمری ده بیر قرآنی حاشیه آرتیراراق اؤز خطی ایله یازمیش و هابئله صحیفه سجادیه نی اؤز گؤزله خطی ایله یازاراق چاپا وئرمیشدیر .

۳- وصیت نامه - پیغمبر (ص) ین اؤیودلری . ایکینجی چاپدا ، دیواننا آرتیریلیمیشدیر .

۴- سیاست نامه - حضرت علی (ع) نین اؤیودلری - دیوانا آرتیریل میشدیر (۱۳۳۱- قمری ده . ترمیزده . چاپ اولموشدور) .

۵- حقیقت نامه - حضرت علی (ع) ین مالک اشتره وئردیگی فرمانلار . بو اوج اشرده ، هر صفحه ده اصلی عربجه اولان مطلب لر گلمیش و سونرا فارسجا منظوم ترجمه لری گتیریلیمیشدیر .

ضیائی نین شعر شیوه سی و لحنی چوخ آخیملی و خوشا کلیم دیر . او واقعه لری و حالت لری دقت له شرح وئرمکده چوخ مهارتلی دیر . او طبعی نین روانلیخی و سؤزده اوستا دلینی نتیجه سینده صحنه لری ماهر بیر نقاش کیمی تصویر ائده بیلیر و کلمه لری گؤزله کلینلر کیمی بزه بیر . او حکمت لی سؤزلری و اؤره یه یاتان اؤیودلری ایله اؤخو- جونو اؤزونه مفتون ائدیر . اؤنون شعرلری مضمون جهتیندن ده چوخ غنی و رنگین دیر . اونا گؤره ده مقاله میزین سؤنوندا اونون "حکایت شاه ژاپن" ادلی مثنویسی نین بیر حصه سینا اختصار ایله ترجمه ائدیریک :

حکایت شاه ژاپن

ائشیتدیم ژاپون شاهلاریندان مگر
وار ایدی بیری زورلو هم دادگر
وار ایدی اؤنون چوخلو گنجینه سی
کی هر پئرده بیرنوع رنگینه سی
او جمله اگر شرح حالین یازاق
وار ایدی ایگیرمی چینی قاب ، قاجاق
نه قابلار کی دونیاده مانندی یوخ
هنر مولکونون بونجا فرزند یوخ

نە صورتلر اونلاردا چكمشدیلر
 گۆزەل نقشلرلە بزه نمیشدیلر
 برابر اونا یوخ سکندر جامی
 گۆره نلر قالیر مات و مبهوت هامی
 او قابیلار شاهی شادا ئدردی همان
 ائدردی او قابیلار شاهی شادمان
 شاهین روحو جسمی ایدی اونلار یقین
 گۆره نلر دئیهردی هزار آفرین
 باخاردی فرحله شاهین گۆزلری
 اسردی اولارلا، اونون دیزلری
 شاهین امری ایله گئشیدیب بیر غلام
 گتیردی الینده بیر ارزنده جام
 قزادن الیندن دوشوب سیندی جام
 نە سینماق، او جام پؤل، پؤل اولدو تمام
 شاهین آز قالا دوردو قلبی بیر آن
 گۆزۆنده دئدین تاریک اولدو جهان
 غضبلندی شاه طاقتی قالمادی
 گۆزۆ قان دوتوب، ایسته دی جلادی
 وار ایدی او مجلسده بیر چوخ بیله ن
 جهان دیدی. بیر شخص اهل سخن
 اؤپوب یئر بئله عرض قیلدی شاه
 سنین چین دعا ائیلهرم آلاها
 داوام ائتسین عالمدە تختین سنین
 هم اولسون درخشنده بختین سنین
 داریخما دئدی هئچده بو امردن
 گنا هسیز غلامی گل اولدورمه سن
 بو دردین داواسی دئدی منده دیر
 یۆز افلاطون اولسا منه بنده دیر
 قزادن، دئدی: منده وار بیر داوا
 بو بیمارلیغا منده واردیر شفا
 اجازە وئره رسه منه شاه اگر

شاھین ذھنی غمدن داھا دینجھلر
 دۆزھلدیم اونو من لاپ اولکی تک
 سۆزومده منیم ذرہجہ یوخ کلہک
 ائشیتدیکده او پیردن بۇ سۆزو
 گولوب شادمان اولدو شاھین گۆزو
 گوناھسیر غلامین قانیندان کئجیب
 گتیر باشلا تئز سۆیلدی، ای نجیب
 دوانی گتیر باشلا تئز۔ تئز ایشہ
 کی قلبیم دۆشوبدور یا مان تشویشہ
 عا غیللی کیشی سۆیلدی تاجدار
 گرکدیر گلہ ظرفلر ہر نہ وار
 باخیم اونلارا من دۆزلدیم بونو
 مبادا کی پیس چیخسین امرین سونو
 مبادا کی نقش و نگاری قالا
 مبادا کی بۇ بیئردہ بیر سہو اول
 غلاملار گتیردی ہامی قابلاری
 بیغیب بیر۔ بیری اوستونہ اونلاری
 ووروب بیر تپیک ناگھان اونلارا
 سینیب اولدو ہر قاب نئچہ یۆز پارا
 قارالدى شاھین گۆزلری خشدن
 آخیتدی یاشی قان کیمی چشدن
 باغیردی، چیغیردی کی ای بیخرد
 نہ ایشدیر بو کی گۆردون ای پیرمرد
 نئجہ جرأت ائتدین عا غیلسیر کیشی؟
 مگر سادہ ساندین می سن بۇ ایشی؟
 منیم نفرتیمن مگر قورخما دین؟
 یانان آتشدہ بیر دوروب باخما دین
 ادبلہ اؤپوب بیئر دئدی نیک مرد
 شاھیم گۆرمہ سین دہردہ رنج و درد
 درین باخسان ایندی بۇ اسرارہ سن
 دویارسان بو گفتار و رفتارہ سن

بو قابلار يقين هر بيرى بير زامان
 سينيب، محو اولار روزگاردان همان
 اگر هر قاب اوستونده تکبير نفر
 سنين امرين ايله بيخيپ، كسهلر
 نئجه بى گوناھ گور بو يولدا اولر
 نئجه انسانين قلبى درده گلر
 كى هر قاب سينار سا غضبله نسه شاه
 وثره ر جانين الدن نئجه بى گوناھ
 بو امره اگر محكمه قورسالار
 جهاندا آدين ظولمكار شاه قالار
 اگر اولدورورسن تك اولدور منى
 داها ظولمكار بيلمه سينلر سنى
 داها قيروما سن بير بيئله انسانى
 نظر قنيل كئچن پادشاهلار هانى ؟
 چاليش يا خشى آد قوئ قالا دونيادا
 كى چوخ شاهلارين تختى گئتميش با دا ...

ايضا حلالر و قايناقلار :

- ۱- بير پارا ساوادلى ادعا ائديرلر كى بو قبر صاحبنين آدى "امير قيليج" ايميش بو ادعا دوؤزگون اولسا اورادا اولان سيدلرين اللرى بوشا چىخار .
- ۲- بو طايغالار و اولادلار ايندى آرتيب ، بيئنى طايغالار آرايما چيخما قدادير .
- ۳- دارالفنون (پلى تكنيك) ۱۳۶۸- ه.ق ده اميركبيرين تدبيرى ايله وجودا گل ميشدير .
- ۴- بو كومميوندا روس و انگليس دوئلترينين نماينده لرى حكم عنوانى ايله شركت ائتميشديرلر . اولارين هير بيرى بو باره ده آيريجا كتابلار يازميشديلار . ايران نماينده سىنين يازديغى لايحه " لايحه سرحد- يه " آدى ايله محبعلى خانين اؤز خطى ايله ايندى ده الدهه دير و چاپا دا وثريلميشدير .

- ۵- او جمله‌دن " حقوق بین الملل " ایکی جلدده و تاریخ کشف آمریکا
- ۶- محبعلی‌خان یکانلو ۱۳۰۸ ه.ق ده دونیادان گتمیشدی. (روزنامه دولت علیه ایران ۲۹ رجب ۱۲۷۸ دا . شرح حالی گتیریلیمیشدیر .)
- ۷- کفیل ، وزیر بیئرینه قویولور . بو زامان ۱۲۹۹- ه.ش ایلی و کودتا دان بییر مدت قابق اییدی .
- ۸- بو زاماندا روسلارین و انگلیس لرین نماینده لری " حکم " عنوانسی ایله سرحد کومسیونلاریندا شرکت ائدیردیله .
- ۹- بو اختلافلار صفویه زامانیندان وار ایمیش . دفعه لرله مذاکره اولدوغونا باخما یاراق همیشه اختلاف واریمیش .
- ۱۰- بو شعر سونرالار ۱۳۵۱- ه.ق ده قوشولموشدور .
- ۱۱- او زامان خارجه وزیرلیکینین شعبه لری بیوک شهرلرده (خصوصاً " سرحد یا خینلیغیندا " اولان شهرلرده) واریمیش و او اداره نیسن مآمورلارینا کارگزار دئیلیرمیش ، خارجه ایسه کارپرداز آدلانییر- دیلار .
- ۱۲- محمدعلی‌خان تربیت ، دانشمندان آذربایجان ، ۱۳۱۴ شمسی ، ص ۲۴۲ .
- ۱۳- عزیز دولت آبادی ، سخنوران آذربایجان .
- ۱۴- علی اکبر دهخدا ، لغت نامه ، ن حرفی ص ۱۸۵ .
- ۱۵- محمدعلی مدرس ، ریحانة الادب ، جلد ۴ ، ص ۱۵۹ .
- ۱۶- نصرت الله فتحي ، آثا ر قلمی ثقه الاسلام شهید تبریزی ، ص ۱۵۹ .
- ۱۷- همان ایلمین عاشوراگونو ثقه الاسلام ، روسلار طرفیندن داراچکیلدی
- ۱۸- خاطرات احتشام السلطنه ، ص ۲۷۷ و ۳۰۰ .
- بو قایناقلاردان علاوه ذریعه ، رجال وزارت امور خارجه ، رجال قرن ۱۳ او ۱۴ . کیمی کتابلاردا دا بوباره مطلب لر گتیریلیمیشدیر .

○ تبریز نخستین شهر دارنده تلفن در ایران

جهان امروز را، دنیای ارتباطات می‌نامند و این عنوان، اهمیت نقش وسایل ارتباط جمعی را به خوبی نشان می‌دهد، چرا که بر اثر پیشرفت ابزار ارتباطی است که نقاط مختلف گیتی، آن قدر به هم نزدیک شده‌اند که آقای مک‌لوهان، کره‌ارض را به یک دهکده تشبیه می‌کند.

پرواضح است که برقراری ارتباطات، از دوران باستان، برای بشر ضرورت داشته و مبادله اطلاعات، در بین انسان‌های اولیه، با آتش و دود، آئینه، علائم قراردادی، اصوات و سخن گفتن انجام می‌گرفته است. لیکن بشر از همان دوران، با احساس نیاز، در صدد تقویت ارتباطات و در نتیجه مدرنیزه کردن وسایل ارتباط جمعی بوده است. و با تلاش و مجاهدت افراد سختکوش و باایمان توانسته است امروزه صاحب‌جنان تکنولوژی مدرن در این زمینه گرد که در کوتاه‌ترین مدت، با دورترین مسافت ارتباط برقرار کنند و به همین علت است که: "عده‌ای از صاحب‌نظران، مخابرات امروزی را پیشرفته‌ترین تکنولوژی انسانی می‌دانند."^(۱)

و به تعبیر دکتر حمید مولانا: "در مدت بیش از پانصد سال، بشر متمسکین با استفاده از وسایل و اختراعات علمی مثل چاپ، تلفن، رادیو و تلویزیون سعی کرده است با هم‌نوع خود ارتباط پیدا کند. با به کار بردن وسایل ارتباطی، اعضای مختلف جامعه انسانی کوشش کرده‌اند! از وقایع روز با خبر شوند، عقاید خود را به همدیگر ابراز کنند، اندیشه‌های محیط خود را تفسیر و تعبیر نمایند و بالاخره با تسلط بر وسایل ارتباطی به پیشرفت‌های فکری، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دست یابند."^(۲)

شهر تبریز در سال ۱۲۸۰ شمسی، بنا به موقعیت مهم سیاسی، فرهنگی که در آن روزگار، ولیعهد نشین و مرکز ثقل کشور بود، با همت عده‌ای از رجال دلسوز و دوراندیش، از جمله قاسم‌خان والی معروف به امیرتومان

۱- گزارش عملکرد مخابرات آذربایجان شرقی (جزوه) - بهمن ۶۳ - ص ۵

۲- دکتر حمید مولانا - سیر ارتباطات اجتماعی در ایران - ص ۹.

که چند سال بعد از آن به عنوان اولین شهردار تبریز انتخاب شد، دارای نخستین مرکز تلفن در ایران گردید. حسین پژمان بختیاری در این باره می‌نویسد: "نخستین امتیاز تلفن در ایران، در ماه ذیحجه ۱۳۱۹ ه. ق. برای مدت ۵۰ سال، به شرکتی واگذار شد که در تبریز، به شعاع ۲۴ کیلومتر به ایجاد تلفن اقدام کند!"

این اقدام کارساز و تاریخی، درست ۲۵ سال پس از حادثه اختراع تلفن توسط "الکساندر گراهام بیل" بود. حادثه‌ای که نه تنها نقطه عطفی در تاریخ ارتباطات، بلکه در تاریخ بشریت بود. وی "در روز ۱۴ ژوئن سال ۱۸۷۶ موفقی به اختراع دستگاه تلفن شد. و این رخداد تاریخی با جاری شدن این عبارت به زبان گراهام بیل از پشت تلفن آغاز گردید که: "وه، پروردگار ما چه کارهای شگفتی دارد!"^(۲)

لازم به یادآوری است که تهران، چهارمین شهر بزرگ بود که پس از تبریز، مشهد و رشت، در سال ۱۲۸۵ شمسی صاحب تلفن شد.

بنابه نوشته پژمان بختیاری: "شرکت تلفن تبریز بعد از چهار اختلال گشته و یک نفر از شرکاء موسوم به حاج سید مرتضی مرتضوی، تمام لوازم و اثاثیه موجود را بابت مطالبات خود ضبط کرد و اداره تلفن را شخصاً به عهده گرفت و پس از فوت مشارالیه، با ردیکر موسسه تلفن تبریز و حومه به شرکت سهامی، دارای ۶۰ سهم مبدل گردید."

مهدی بامداد درباره مرتضوی نوشته است: "حاج میراحمد مرتضوی پسر حاج سید مرتضی صراف تبریزی (متوفی به سال ۱۳۲۵ قمری) که پدر و پسر هردو نفر از تجار و صرافان معتبر درجه یک تبریز بودند، در اوایل سلطنت مظفرالدین شاه، شعبه‌ای از کار صرافی تهران دایر کرد و پس از چند سالی خود مرتضوی که پس از مرگ پدر، معروف به حاج سید مرتضی ثانی شده بود به تهران آمد و در تهران ساکن گردید و در دوره اول از طرف تجار تهران نماینده مجلس شد. می‌گویند که در میان تجار، از اشخاص باسواد و مخصوصاً ذوق کاملی نسبت به شعر و ادبیات داشته است و در سال ۱۳۴۳ قمری درگذشت."^(۵)

۱- حسین پژمان بختیاری - تاریخ پست و تلگراف و تلفن - ص ۱۰۰

۲- اطلاعات هفتگی - شماره ۲۵۰۷ - ۲۱/۹/۱۳۶۹ و ۳۱۳۶۹ - ۴ - ص ۱۰۰

۳- مهدی بامداد - شرح حال رجال ایران - ص ۴۶۷ و ۵۰۴۶۶

دکتر مهدی مجتهدی نیز می‌گوید: "چنان که حاج سید مرتضی مرتضوی، از امتیازی که در عهد مظفرالدین شاه، در باب تأسیس تلفن تبریز گرفته بود استفاده کرد برای بار اول، در تبریز تلفخانه تأسیس نمود. امتیاز تلفن تبریز تا زمان رضاشاه با مرتضوی ها بود، سپس به شرکت تلفن واگذار شد... وی واقف به مقتضیات روز بود. امتیاز ساختن طــــرق آذربایجان را از ناصرالدین شاه کسب نموده بود که قدری از آن را (گویا راه اردبیل به آستارا) اجرا نموده است."^(۱)

یک سوم از سهام و حق الامتیا ز شرکت تلفن تبریز که به صورت شرکت سهامی اداره می‌شد از آن شرکتی بود که برای نخستین بار در سال ۱۳۱۸ ه. ق. به همت حاج محمد کاظم ملک‌التجار تبریزی (پدر حاج حسین آقا ملک مؤسس کتابخانه ملک تهران) در تهران تشکیل شده بود و به نام " شرکت عمومی امتعه ایران" نامیده می‌شد و در اغلب شهرستانها نیز شعبه داشت.^(۲)

اوزن او بن که نام اصلی "گولاردسکو" بوده و از مرداد ماه سال ۱۲۸۵ تا تیرماه ۱۲۸۶ شمسی به عنوان وزیر مختار فرانسه در ایران خدمت می‌کرد و در این مدت، سفری هم به آذربایجان کرده و مشاهدات خود را در کتابی به رشته تحریر در آورده، درباره وضع تلفن، در تبریز آن روز می‌نویسد: " تسهیلات و وسایل آسایش و رفاه اروپائی، در تبریز هم رواج پیدا کرده است. تلفن ۱۵۰ شماره مشترک^(۳) دارد و برای هر شماره، سالی سی تومان وجه الاشتراک پرداخت می‌کنند."

با این تعداد شماره‌های تلفن تبریز در درگیریهای مشروطیت اندک بود، ولی به عنوان یک وسیله ارتباطی مهم، در آن حوادث پرتب و تاب نقش بسزائی بازی کرد. طاهرزاده بهزاد می‌نویسد: " ورود اشخاص به کنسولگری انگلیس، هیجان غیر قابل وصفی، در مردم ایجاد کرد. در آن ایام با این که سیم تلفن، منحصر به دو بار ولیعهد و عده معدودی از شخصیت‌های بزرگ بود و وسیله دیگری برای اشاعه اخبار هم موجود نبود، معزها در عرض چند روز کلیه مردم از جریان امر خبردار شدند."^(۴)

- ۱- دکتر مهدی مجتهدی - رجال آذربایجان در عصر مشروطیت - ص ۱۴۰.
- ۲- محمد تقی دامغانی، اولین قوانین ایران قبل از مشروطیت - ص ۲۱۱
- ۳- اوزن او بن - ایران امروز (۱۹۰۷-۱۹۰۶) - ص ۶۷.
- ۴- طاهرزاده بهزاد - قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران - ص ۱۳.

میرهاشم دوهچی که جزو نخستین کسانی بود که وارد کنسولگری انگلیس شدند، پس از بیرون آمدن چون هدفش رسیدن به جاه و مقام نبود نه خدمت به مردم و آزادی، لذا به زودی راهش را از سران آزادی جدا کرده و شروع به ایجاد دستگاه مجلی برای خود نمود. از جمله کشیدن تلفن به منزلش بود. میرزا فضلعلی آقا مولوی تبریزی در خاطرات خود به تاریخ روز سه شنبه ۲۷ شعبان ۱۳۲۴ می‌نویسد: "۱۰۰ ایراد گرفتند که دیروز این که چینی‌زی نداشت و امروز بنای خود سری گذاشت، به تعمیر خانه‌اش کوشید و تلفن به خانه‌اش کشید و منشی برای خود قرارداد و نوکر و جمعیت دور و بر خود جمع نمود، این‌ها رایا از وجه اعانه ملت که به انجمن داده‌اند برداشته صرف می‌نماید، با ازدیوان رشوه گرفته است (!)"

این وسیله ارتباطی، در آن بهره‌تاریخی، هم مورد استفاده آزادیخواهان و هم مستبدین قرار گرفت. به طوری که فرماندهان از وضع جبهه‌ها توسط تلفن مطلع می‌شدند و اغلب فرمان‌ها به وسیله تلفن صادر می‌شد و در مواقع ضرورت، با استفاده از تلفن، از یاران خود استمداد می‌کردند. پس از آنکه خبر رفتن محمدعلیشاه به باغ شاه و نیت پلید او برای از بین بردن آزادی به گوش مردم تبریز رسید، یک اردوی ملی مرکب از سیدنفر مجاهد با شرکت ستارخان و باقرخان رهسپار تهران شدند، اردو در باسمنج بود که خبر سقوط مجلس به دست لیاخوف، توسط ما ———— تلگرافخانه به انجمن ایالتی آذربایجان رسید. امیرخیزی می‌نویسد: "قضیه بدان اندازه مهم بود که باور کردن آن به سهولت امکان نداشت با وجود این اول کاری که انجمن کرد این بود که بدون تاخیر، بسسه باسمنج تلفن کرد که اردوی ملی، بدون فوت دقیقه‌ای به شهر مراجعت کند." (۲)

ستارخان سردار ملی، هنگامی که در روز شنبه ۱۷ مرداد ماه ۱۳۲۷ با ۱۲ نفر در محله امیرخیز، در مقابل شش هفت هزار نفر از مستبدین جنگ آزموده ایستاده و فرصت پیش آمدن به دشمن نداد، تلفنی از حسینخان باغبان

۱- بحران دموکراسی در مجلس اوق - خاطرات و نامه‌های خصوصی میرزا فضلعلی آقا تبریزی به کوشش غلامحسین میرزا صالح - ص ۲۲.

۲- حاج اسماعیل امیرخیزی - قیام آذربایجان و ستارخان - ص ۳۳۶ و ۱۰۷.

که در آن روزها از سنگرهای با زار مراقبت میکرد یا ری می‌طلبید. مشهد محمد علی‌خان ناطق که در آن روزها در کنا رحسین خان باغبان بود به کسروی گفته است: "دربا زار جنگ چندان سخت نبود، ستارخان تلفن کرد سنگرها را استوار گردانیده، به یاری امیرخیز شتافتیم. (۱)"

بنا به پیوسته ظاهرزاده بهزاد، در جنگ دوم اردوی ماکو با تبریزیان نیز با قرخان سالار ملی به وسیله تلفن، از مشهد محمد صادق خان جرندابی کمک می‌طلبید. (۲)

در جنگ سردرود که صمدخان شجاع‌الدوله در روز ۱۷ دی ماه ۱۲۸۷ مجا - هدان را شکست می‌دهد، ستارخان توسط تلفن از این ماجرا آگاهی یافته و به صحنه نبرد می‌شتابد. مشهد محمد علی‌خان می‌گوید: "من پای تلفن می‌بودم، با حاج حسین ارومچی و اصغر مسکین گفتگو می‌کردیم، ایشان سختی کار را آگاهی می‌دادند. ناگهان حاج حسین گفت: کار از کار گذشته و کمک هم سودی ندارد. این گفته، تلفن را رها کرد. من چگونه را به ستارخان آگاهی دادم. به باقرخان نیز کسی فرستادیم و چون او بیامده رسه سوار گردیده تا خطیب پیش رفتیم. (۳)"

در جنگ خطیب نیز، به محض اینکه سردار ملی توسط تلفن، از شکست مجاهدین از سواران صمدخان شجاع‌الدوله آگاه می‌شود سوارا سب شده و خود را به صحنه می‌رساند و با شجاعت خارق‌العاده‌ای که خاص خود او بسود مهاجمین را شکست داده و به عقب می‌نشانند. (۴)

پس از پایان جنگ حکماوار در ۱۴ اسفند ماه ۱۲۸۷ که به شکست خفت - بار صمدخان شجاع‌الدوله و دیگر مستبدین منجر شد، ستارخان سردار ملی که از صبح تا غروب سرگرم پیکار بود، با آن همه خستگی، شب به جستجوی استراحت، به سرکشی سنگرها می‌پردازد. کسروی با زق قول مشهد محمد علی‌خان ناطق می‌نویسد: "روز چهاردهم اسفند که آن همه جنگ و کشاکش رخداد و دولتیان و مجاهدان، هر گروهی در سوی خود، کوشش بی‌اندازه کردند و هنگام غروب، فرسوده و بی‌تاب به جای خویش با زگشتند، از آنجا که در چنان هنگامی کمتر کسی پروای سنگرگند و هر کسی به بهانه فرسودگی به خانه خود رفته به آسودگی پردازد، وجه بسا در سایه این بی‌پروا ئی داستان ناگواری رخ دهد، از این رو سردار، شبانه با آن کوفتگی و

- ۱- احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران - ص ۸۲۳-۷۱۴. ۲- ظاهرزاده - بهزاد - پیشین - ص ۲۸۹. ۳- احمد کسروی - تاریخ مشروطه ایران ۸۲۳-۷۱۴.
- ۴- حاج اسماعیل امیرخیزی - قیام آذربایجان و ستارخان - ص ۳۳۶ و ۱۰۷.

فرسودگی آسوده ننشسته، به سرکشی سنگرها بیرون می‌آید و از انجمنین به همه جا تلفن کرده آگاهی می‌گیرد و به هر کجا کسانی را می‌فرستد، از خطیب چون تلفنش را تاراج کرده بودند پاسخی نمی‌گیرد و آدمی را که می‌فرستد چنین آگهی می‌آورد که کسی در آنجا نیست. مشهد محمد علی‌خان می‌گوید: " من واسد آقا آن شب را در خانه حاج ستار خا منهای مهمان بودیم که گفتند سردار خودش آمده شما را می‌خواهد، ما نگران شدیم چه رخ داده، خواهش کردیم او نیز به درون آمد و چگونه را با زگفت و خواهش کرد ما شبانه به خطیب برویم (!)".

در جنگ‌های یازده ماهه تبریز، مکالمات تلفنی طرفین، توسط جبهه خصم کنترل و از مذاکرات و تصمیمات سران نیروی مخالف آگاه شدند و در نتیجه طرح‌ها و نقشه‌های آنها را خنثی می‌کردند. روزنامه " ناله ملت " که برخی مکالمات تلفنی بین انجمن اسلامی و اردوی باغ صاحب دیوان را در شماره‌های مختلفش چاپ کرده، گویای این واقعیت است اینک یکی از آن مکالمات، از شماره ۳۲ این روزنامه که در تاریخ پنجم - شنبه ۲۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۶ منتشر شده است نقل می‌گردد.

" تلفنچیان شهر از تلفنچی باغ سؤال می‌کنند: در باغ چه احوالات دارد؟

سواره کریم‌خان با خودش وارد و یک فوج سرباز هم وارد، به فردا هزار و پانصد سواره شاهسون وارد خواهد شد با دوازده عراده توپ ، خداوند رحم نماید انشاء الله از قراری که معلوم می‌شود هنگامه بزرگ خواهد شد..."

روس‌های تزاری که در نهم اردیبهشت ماه سال ۱۲۸۸ شمسی، تبریز را اشغال کردند، چون قصد ماندن داشتند از روز نخست، دست به سیم‌کشی تلفن و کنترل آن زدند. امیر خیزی می‌نویسد: " بدون تحصیل اجازه از شرکت تلفن یا اطلاع دادن به حکومت، مشغول کشیدن سیم از شهر به لشکرگاه و منازل صاحب‌منصبان شده، در همان تیرهای شرکت، مقره نصب می‌کردند و کنسول روس به موجب مراسله رسمی مورخ ۲۲ ربیع‌الثانی به حکومت نوشت، چون این چند رشته سیم در تحت مراقبت قراولان روس می‌باشد مقرر دارید کمال مواظبت در حفظ سیم بنمایند. "(۲)

مخبر السلطنه هدایت که در آن روزها والی آذربایجان بود می‌نویسد:

۱- کسروی - پیشین - ص ۸۷۰ ، ۲- امیر خیزی - پیشین - ص ۴۲۷ .

" هر روز در راپرت نظمیه می‌خوانم که روسها مقره تلفن را از باغ شمال به پل آجی به دیوارخانه‌های مردم، بالا و پائین می‌کوبند، فکر کردم یعنی چه .

رئیس نظمیه را خواستم گفتم به خانه‌دارهای این راه سفارش کن حرف نزنند. آمدگفت خانه‌دارها بعضی می‌گویند که دیوارما را خراب می‌کنند، بعضی می‌گویند که از سردیوار به حیاط می‌نگرند. گفتم بگو بیوار راعن می‌فرستم تعمیرکنند و زنها جندی با چادر نماز در خانه حرکت کنند، بهتر است از آن که سربرهنه بیرون بروند. حس کردم که پی بهانه می‌گردند!) "

در زمستان ۱۲۹۰ شمسی که کاسه صبر مجاهدان تبریز، بر اثر زورگوئی- های روسهای اشغالگر لبریز شده و جنگ‌های حماسه‌آفرین چهار روزه آغاز گردید، در این پیکارهای آزادی بخش نیز نقش تلفن را به وضوح می‌بینم. بنا به نوشته کسروی، آغاز تهاجم روسها توسط سران شهر: " از نیمه شب با تلفن، به کلانتری‌ها آگاهی داده شد و همگی آن‌ها آماده می‌ایستادند، ولی دست به جنگ باز نمی‌کردند... در این میان، پیاپی از کلانتری‌ها تلفن کرده دستور می‌خواستند. امیرحشمت در خانه خود، میان شلیک مانده، با تلفن جاره می‌خواست. ضیاءالدوله و نمایندگان و ثقه الاسلام، چون اندیشه روسیان را به دست آوردند و راه دیگری ندیدند پاسخ دادند: برای نگهداری خود جنگ کنید! (۲) "

پاسخ تلفنی شهید نیکانام ثقة الاسلام تبریزی، به امیرحشمت و سایر مجاهدین، از جمله رخدادهای پر عظمت تاریخ معاصر آذربایجان به شما می‌رود و این گفتگوی تلفنی را که توسط دشمن اشغالگر ضبط و کنترل می‌شد، بعدها از جمله موارد اتهام آن روحانی جلیل القدر بر شمرده‌اند. نصرت‌الله فتحی از قول اسماعیل یکانی که در آن جنگ شرکت داشته می‌نویسد: " شادروان ثقه الاسلام در مقابل کسب تکلیف مجاهدان این جمله را در تلفن گفته بودند " عَلَیْکُمْ بِالِدْفَاعِ " یعنی بر شما باد دفاع کردن. این از جمله معروفی اکتباس شده است که در گریلا، موقعی که دشمن، خیمه‌ها را آتش زد، خطاب به بازماندگان که همه‌شان زنسان و دختران بی‌دفاع بودند گفته شده است. " علیکن بالفرار " یعنی بر

۱- مخبر السلطنه هدایت - خاطرات و خطرات - ص ۲۰۸.
۲- کسروی - تاریخ هیجده ساله آذربایجان - ص ۲۶۲.

شما باد فرار کردن. مرحوم ثقه الاسلام نیز با مطابق یافتن موقعیت این روز با آن روز، با صیغه "علیکن" گفتند و نه گفتند "علیکم" و چون تلفن ها تحت کنترل روس ها بود، آن جمله را هم ضبط کرده بودند و بعد ها جزو دلایل خود می آورده اند... ببینید مرد حلیمی چون شهید نیکنام درجه شرایط ناگوار و سکه ببری قرار گرفته که ناچار چنین دستوری را داده، دستوری که رنگ خدائی دارد و به شعر نیمتاج سلماسی جان می بخشد:

"آزادگی به قبضه شمشیر بسته اند
مردان همیشه تکیه خود را بدو کنند." (۱)

جالب توجه است که در اولین روز نبرد، چون روس ها ضرب شست مجاهدین تبریز را می بینند، درصدد پایان جنگ برمی آیند، ولی به علت پاره شدن سیم تلفن موفق به این کار نمی شوند. کسروی می نویسد: "شب شنبه قونسول نشستی از قونسول های انگلیس و فرانسه و پاره ای ایرانیان برپا نموده، گفتگوی رها کردن جنگ را به میان آورد، گویا ضیاءالدوله و ثقه الاسلام نیز در آن نشست بودند و از دو سو بر آن نهادند از فردا جنگ نکنند، ولی چون راه میانه قونسولخانه و باغ شمال بسته و تلفن نیز پاره شده بود، قونسول نتوانست پیام به لشکرگاه فرستد و نتیجه - ای به دست نیامد." (۲)

در دوره تجدد نیز شرکت تلفن تبریز که شماره های پیش به ۲۰۰ شماره رسیده بود و هزینه مصرف ماهاش ۲۵ قران بود (۳) در دست مرحوم مرتضوی بوده است. قبل از آن که اطلاعیه ای را در این زمینه از روزنامه تجدد نقل کنیم، اعلانی که از سوی شرکت تلفن تبریز، خطاب به مشترکین صادر گردیده و در شماره ۱۵۸ روزنامه تجدد مورخه روز چهارشنبه ۲۹ میزان ۱۲۹۸ درج گردیده است بخوانیم:

اعلان

۱- مشترکین تلفنخانه را با کمال توقیر احترام اخطار می شود که بدون مهر رسمی و قبض چاپی تلفنخانه، دیناری به عنوان آبونه و اجرت تلفن

۱- نصرت الله فتاحی- زندگینامه شهید نیکنام ثقه الاسلام تبریزی - ص ۷۳
 ۵ - ۲ - کسروی - پیشین - ص ۳۰۴۷۱ - سید محمد علی جمال زاده - گنج شایگان - ص ۱۸۴.

- ویا پول قوه وسیم، به احدى خواه اجزای اداره و غیره ندهند.
- ۲- هروقت تلفن خراب ویا سیم پاره شود، بلافاصله کتبا" ویا توسط خودشان به رئیس تلفنخانه اطلاع دهند.
- ۳- هروقت تلفنچیها دیر جواب بدهند با تعیین وقت به رئیس تلفنخانه اطلاع بدهند.

رئیس تلفن تبریز

در آگهی دوم که در اوج قیام مردم آذربایجان، به رهبری زنده یاساد شیخ محمد خیابانی صادر شده و در شماره ۲۰۰ روزنامه تجدد مورخه ۲۷ مرداد ۱۲۹۹ درج گردیده، جنین آمده است :

اعلان

اداره تلفنخانه که در تاریخ ۲۲ ربیع الثانی ۱۳۳۸ حسب الامر ایالت جلیله، از طرف اداره نظمیة، در تحت نظر بود، در تاریخ ۲۴ ذیقعدة نظریه اوامر اولیای امور به تحویل آقای مرتضوی گردید.

۲۲ اسد ۱۲۹۹ نصرت الله

آبونه اولماق ایستهمین عزیز وطندا اشاریمیز "۲۱۶۳ - بانک ملی شعبه داریوش خیابان بهار" حسابینا یا تیریلیمیش بانک قبضینى (هر ایل -/ ۸۰۰ تومن) و دولدورولموش آبونه فورما سینی گوندرمکله آبونه اولا بیلرلر.

"وارلیق درگیسی نین آبونه فورما سی"

آد سوی آد ایش
 یاش سواد سویه سی آبونه مدتی:
 آدرس:
 پوست قوتوسو تلفون

توجه

- ۱- اداره مجله در حك و اصلاح و حذف مقالات وارده مختار است.
- ۲- مقالات وارده هرگز برگشت داده نمیشود.
- ۳- هرگونه مسئولیت مقالاتیكه با امضای نویسندگان در مجله چاپ میشود مربوط به خود نویسندگان است و چاپ آنها الزاماً دلیل تایید اداره مجله نیست .

وازیق

باقی :

سوز عشقینله هاچان کیم دیلده آه - و زار اولور
آه ، دود - و ، دود و ابر - ابر آتشبار اولور
آقا اشکیم دیده دن اول گوهر نایاب ایچون
اشکک ، سیل - و سیل ، یم (دریا) - و ، یم دور شهوار اولور
یانسا داغ سینهم اوزره حسرت قدینله نار
نار ، نور - و ، نور ، حور - و ، حور پر انوار اولور
کوهدان گمچسه غم زولفونله آهیم صرصری
کوه ، دشت - و ، دشت ، باغ - و باغ ، سونبوللر اولور
غنچه یه باقسا لبینسیز چشم «باقی» بیر نظر
غنچه برک - و ، برک خار - و ، خارخنجر دار اولور

تسلیت

ما نویسندگان و همکاران مجله وارلیق فوت نابهنگام و جانکداز حضرت حجت الاسلام سید احمد خمینی را به حضور رهبر معظم انقلاب، مقام محترم ریاست جمهوری و خانواده آن مرحوم مغفور تسلیت گفته از خداوند متعال صبر جمیل برای بازماندگان محترم مسئلت می‌نمائیم.

VARLIQ

PERSIAN AND TURKISH
JOURNAL

16-th. Year No 95-4,96-5

Jan. May. 1995

Add : 151, Nord Felestin Ave.

Dr. Javad Heyet

Tehran - Iran

وارلیق

مجله فرهنگی، ادبی، هنری

به زبانهای فارسی و ترکی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:

دکتر جواد هیئت

تهران: خیابان فلسطین شمالی پلاک ۱۵۱

کد پستی ۱۴۱۶۹

عصرهای زوج تلنن: ۶۴۶۶۳۶۶

شرکت چاپ خواجه، خیابان فردوسی جنوبی، کوچه خندان شماره ۱۴